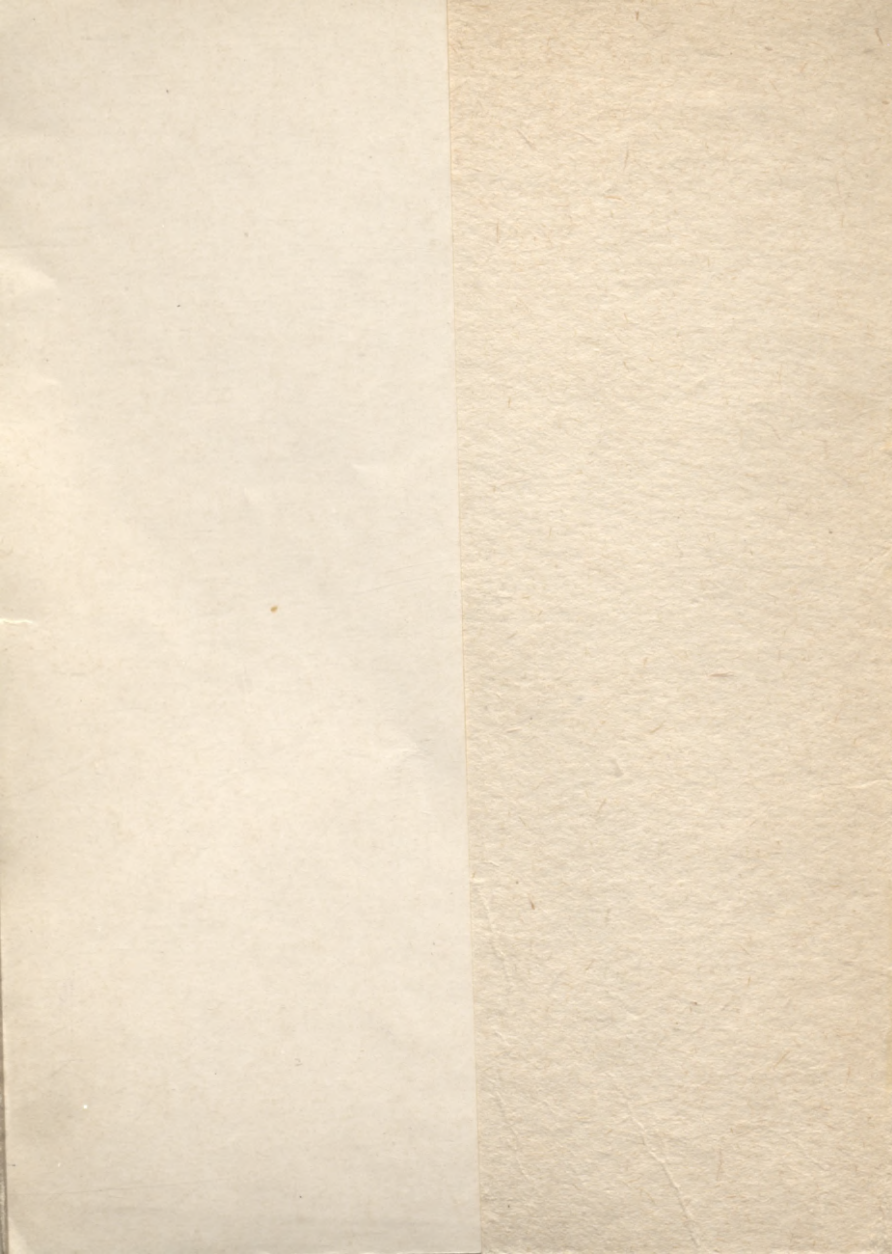

68-2
3 1/2

Latviešu
VALODAS
KULTŪRAS
jautājumi

1970

68-2
3

L
9

LATVIJAS PSR ŽURNĀLISTU SAVIENĪBAS
VALODAS KULTŪRAS SEKCIJA
LATVIJAS PSR ZA VALODAS UN LITERĀTŪRAS INSTITŪTA
VALODAS KULTŪRAS GRUPA

LATVIEŠU VALODAS KULTŪRAS JAUTĀJUMI

(Rakstu krājums)

6. laidiens

IZDEVNIECĪBA «LIESMA»
RĪGĀ 1970

4L
La802

Vija Lāča Latv. PSR
Valsts bibliotēka

~~71-4.244~~

0306054696

Redakcijas kolēģija:

H. Bendiks (atb. redaktors), *L. Ceplītis*, *I. Freidenfelds*, *H. Grase*,
A. Gūtmanis (atb. red. vietnieks), *J. Kārklīņš*, *T. Porīte* (atb. red.
vietniece), *V. Strazdiņa*.

7-1-3
70-XI-4

Šajā «Latviešu valodas kultūras jautājumu» laidienā, kas ir sestais pēc kārtas, aplūkoti daži stila un leksikas jautājumi, pievērsta uzmanība arī preses, tulkojumu un dzejas valodai. Krājumā publicēti Pareizrakstības komisijas atzinumi par pareizrunu un sniegtas atbildes uz lasītāju vēstulēm. Bibliogrāfiskajā pārskatā minētas publikācijas, kas parādījušās laikposmā no 1964. gada līdz 1970. gadam un veltītas galvenokārt latviešu valodas kultūras jautājumiem.

Redakcijas kolēģija

Atsauksmes un ierosinājumus par šo krājumu un iepriekšējo gadu laidieniem lūdzam adresēt Žurnālistu savienības Valodas kultūras sekcijai (Rīgā, Padomju bulv. 24, izdevniecības «Liesma» Vārdnīcu redakcijai) vai ZA Valodas un literatūras institūta Valodas kultūras grupai (Rīgā, Turgeņeva ielā 19).

Lai kuplinātu turpmāko laidietu saturu, lasītāji tiek aicināti iesūtīt savas piezīmes un rakstus par dažādiem valodas un stila jautājumiem, kā arī priekšlikumus par vēlamo tematiku.

L. CEPLĪTIS

PIRMĀ LATVIEŠU VALODAS SKAIDROJŠĀ VĀRDNICA

1971. gadā izdevniecība «Zinātne» paredzējusi laist klajā Latviešu literārās valodas vārdnīcas 1. sējumu. Vārdnīcai būs pavisam astoņi sējumi: katru gadu plānots izdot pa sējumam. So vārdnīcu gatavo Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta Zinātnisko vārdnīcu sektora līdzstrādnieki.

Tā kā šī ir pirmā skaidrojošā vārdnīca latviešu valodā, būtu lietderīgi kaut dažos vārdos pastāstīt par šādu vārdnīcu īpatnībām un uzdevumiem.

Skaidrojošās vārdnīcas ar skaidrojumiem un piemēriem rāda vārdu, kā arī vārdu savienojumu nozīmi un lietojumu. Skaidrojošās vārdnīcas principiāli atšķiras no enciklopēdiskajām vārdnīcām. Ja šīs atšķirības neievēro, var rasties pārpratumi skaidrojošo vārdnīcu izmantošanā un vērtēšanā. Enciklopēdijās tiek definēti jēdzieni, aprakstīti priekšmeti un parādības, turpretim skaidrojošās vārdnīcās tiek skaidroti vārdi, parādīts vārdu savstarpējais saistījums, vārdu vai vārdu savienojumu izlietojums dažādos tekstos un situācijās, atšķirības starp viena un tā paša vārda nozīmēm vai starp nozīmes ziņā tuviem vārdiem.

Latviešu literārās valodas vārdnīcā ietvertās informācijas apjomu raksturo šādi dati. Skaidrots ap 80 000 vārdu (salīdzinājumam atgādināsim, ka mūsu plašākajās divvalodu vārdnīcās ir 35 000—45 000 vārdu).

Vārdnīca izveidota, analizējot bagātīgu valodas materiālu — Valodas un literatūras institūta Zinātnisko vārdnīcu sektora literārās valodas leksikas kartotēkā ir aptuveni 4 miljoni izrakstu no daiļliteratūras, zinātniskās literatūras, periodikas tekstiem, sākot ar pagājušā gadsimta 80. gadiem līdz mūsdienām.

Vārdnīca domāta visplašākajām lasītāju masām. Precīzi valodas līdzekļi domu izteikšanai jo sevišķi nepieciešami pedagogiem, rakstniekiem, žurnālistiem, zinātniekiem, lektoriem, propagandistiem u. c., kuru runas vai raksti domāti daudziem lasītājiem vai klausītājiem. Labs palīgs vārdnīca būs arī tiem, kas lasa literārās valodas tekstus, sevišķi vecāko literatūru, kur ne visas vārdu nozīmes ir gluži skaidras mūsdienu cilvēkam.

Latviešu literārās valodas vārdnīcas sniegtā informācija būs nepieciešama valodas praksei. Atspoguļojot literārās valodas leksikas sistēmu, parādot vārdu izlietojuma iespējas, tā veido zinātnisku pamatu leksisko normu precizēšanai, palīdz atrast visracionālākos leksiskos izteiksmes līdzekļus.

Skaidrojošās vārdnīcas ieņēmušas ievērojamu vietu attiecīgo tautu kultūras dzīvē. Nav šaubu, ka tāda vieta būs arī mūsu pirmajai skaidrojošajai vārdnīcai.

T. PORITE

PIEZĪMES PAR RAJONU PRESES VALODU*

Presei vienmēr ir bijusi liela nozīme literārās valodas attīstībā un tās normu stabilizēšanā. Prese ir viena no literārās valodas labāko tradīciju glabātājiem, jauno un

* Raksta pamatā ir Žurnālistu savienības Valodas kultūras sekcijas biedru savāktie valodas materiāli.

progresīvo valodas parādību atbalstītājām, literārās valodas izplatītājām tautā.

Lai lasītāji viegli varētu uztvert rakstu saturu, valodai jābūt vienkāršai, precīzai un emocionāli iedarbīgai. Tekstu valodas analīze liecina, ka laikrakstu darbinieki prot labi un mērķtiecīgi rīkoties ar daudzveidīgajiem literārās valodas līdzekļiem, ievēro leksikas, gramatikas un stila normas. Tomēr tekstos ir sastopamas arī novirzes no literārās valodas normām. Aplūkosim dažas valodas kļūdas un neprecizitātes, kas nedrīkstētu būt labā, koptā literārajā valodā.

1. Nepareizas sintaktiskas konstrukcijas

1) Laikrakstos dažkārt sastopamas neloģiskas, grūti uztveramas atributīvas konstrukcijas, kas ir pretrunā ar latviešu valodas teikumu uzbūves un vārdu kārtas likumībām:

..visos gadījumos norīkot atbildīgas personas par ugunsdrošības noteikumu ievērošanu mežā (Avang.). Pašlaik [Riebiņu astoņgadīgās skolas] pulciņa biedri izgatavojuši Uļjanova mājas maketu Simbirskā (L. K.). Viņi bija vienīgie dzīvi palikušie no lielās ģimenes (Vadug.).

Visos minētajos piemēros nepareizās atributīvās konstrukcijas ir izsakāmas ar palīgteikumu:

..visos gadījumos norīkot personas, kas ir atbildīgas par ugunsdrošības noteikumu ievērošanu mežā. Pašlaik ..pulciņa biedri izgatavojuši maketu, kas rāda Uļjanova māju

Simbirskā. Viņi bija vienīgie, kas no lielās ģimenes bija palikuši dzīvi.

Tāpat atbilstoši latviešu valodas teikumam uzbūves un vārdu kārtas likumbām ir jāpārveido šādas nepareizi darinātas konstrukcijas:

Vakaru cikls turpināsies līdz 1971. gada decembrim, — kad noslēgumā.. paziņos saturīgāk un veiksmīgāk veidoto iestāžu vakaru (Ļ. K.). (.paziņos, kurš vakars bijis saturīgākais un veiksmīgākais vai ..izdevies vislabāk.) Saldus vidusskolas direktors.. norādīja, ka nav tehnisko pulciņu pasniegēju (Pad. Z.). (.ka nav pedagogu, kas darbotos [strādātu] tehniskajos pulciņos.) Igors Šamo ir daudzu simfonisku un instrumentālu skaņdarbu, kā arī vairāk nekā 150 dziesmu par padomju jaunatni autors (Pad. Dz.). (.vairāk nekā 150 par padomju jaunatni uzrakstītu dziesmu autors.)

2) Ja neievēro divdabja teiciena lietošanas likumības, rodas rakstītāja domas sagrozījums:

Izanalizējot referātu saturu, novērtējot priekšnesumu emocionalitāti, lasījumu noformējumu un izmantoto uzskati, žūrijas komiteja nolēma.. 1. vietu piešķirt.. Vairai Petrovai.. (Ļ. K.). No partizānu brigādes štāba komjaunieši pagridnieki gāja kopā ar izlūku grupām, bet, sasniedzot nozīmēto rajonu, atdalījās (Progr.).

Minētajos piemēros nelokāmais divdabis ar -ot jāaizstāj ar lokāmo darāmās kārtas pagātnes divdabi:

Izanalizējuši referātu saturu, novērtējuši priekšnesumu emocionalitāti..; ..bet, sasnieguši noteikto [izraudzīto, paredzēto] rajonu, atdalījās.

Pareizam sastopamas arī citas kļūdas divdabja teiciena lietošanā:

Apsveicot viņus ar pavasari un novēlot labu veiksmi, mazie audzinātājam atbildēja ar možu triskārtēju: sveiks! (D. K.).

Te nepareizi lietotais divdabja teiciens rada saturotā nolīgiskumu. Pareizi šo teikumu varētu formulēt tā:

Kad audzinātāja bērnu bija apsveikusi sakarā ar pavasara sākumu un novēlējusi viņiem labu veiksmi, mazie atbildēja ar možu triskārtēju: sveiks!

Labā stilā nav vēlami tādi aizgūti, burtiski tulkoti divdabja teicieni, kuru pamatā ir *neskatoties uz...*, *vadoties no [pēc]...* u. c.:

Neskatoties uz zemo darba disciplīnu, sabiedriskās kārtības pārkāpumiem un žūpošanu, ne kombināta administrācija, ne sabiedriskās organizācijas nav pietiekami iedarbīgi vērsušās pret disciplīnas pārkāpējiem... (L.).

Šai piemērā divdabja teiciena pamatā esošajam divdabim *neskatoties* ar prievārdu *uz* nav nekāda semantiska sakara ar pārējiem vārdiem teikumā. Pielāvuma nojēgums, ko šai gadījumā ietver *neskatoties uz*, skaidrāk izsakāms ar pielāvuma saikļiem *lai gan, kaut gan*:

Kaut gan kombinātā ir zema darba disciplīna, notiek sabiedriskās kārtības pārkāpumi un žūpošana, ne administrācija, ne sabiedriskās organizācijas tomēr nav pietiekami iedarbīgi vērsušās...

Tāpat ar pārējiem vārdiem teikumā nesader divdabja teiciena pamatā esošais divdabis *vadoties* ar prievārdu *no*, jo tas ir krievu vārdkopas *руководствоваться чем-либо* burtisks pārcēlums.

Vadoties no LPSR Augstākās Padomes Prezidija 1961. gada 23. decembra dekrēta 4. panta, rajona

izpildkomiteja uzlika administratīvu atbildību par mežu ugunsgrēka apkarošanas pasākumu neizpildi (Avang.).

Vadoties no vietā te labāka ir konstrukcija saskaņā ar: *Saskaņā ar LPSR Augstākās Padomes Prezidija 1961. gada 23. decembra dekrēta 4. pantu rajona izpildkomiteja...*

Nozīmes ziņā divdabīs *vadoties* ar prievārdu *pēc* nelederas arī šādā piemērā:

Vadoties pēc kartogrammām, noteiktas minerālmēslu devas tīrumiem (Pad. Daug.).

Šo teikumu varētu pārveidot šādi:

Pēc kartogrammām ir noteiktas minerālmēslu devas tīrumiem.

2. Apzīmētāja un apzīmējamā vārda saistījums teikumā

Apzīmētājs teikumā vienmēr ir cieši saistīts ar apzīmējamo vārdu un parasti atrodas tā priekšā: starp apzīmētāju vai apzīmētāju grupu un apzīmējamo vārdu nedrīkst būt kāds cits teikuma loceklis vai teikuma daļa, kas atkarīga no apzīmētāja. Pašreizējā literārajā valodā, it īpaši laikrakstos, šo normu diezgan bieži neievēro. Minētais vārdu kārtas likumības pārkāpums ir rupja valodas kļūda:

Šodien uz kultūras nama skatuves skanēs Sibīrijas Valsts Tautas kora, ko vada KPFSR Tautas mākslinieks Andrejs Novikovs, dziesmas (Zn. Tr.). (. . skanēs KPFSR Tautas mākslinieka Andreja Novikova vadītā Sibīrijas Valsts Tautas kora dziesmas.) Gandalībnieki, gan žūrija atzina, ka tād's — ar ļoti stin-

grām prasībām, ar padarītā analīzi un vērtējumu bez jebkādam nolaidēm — konkurss dod ļoti daudz (Pad. Z.). (.atzina, ka tāds stingrs konkurss ar padarītā darba analīzi un novērtējumu bez jebkādam nolaidēm dod ļoti daudz.)

Noteiktas vārdu secības likumības ir jāievēro arī tad, ja apzīmējamam vārdam ir vairāki apzīmētāji, kas izteikti vai nu ar vienas vārdu šķiras, vai arī ar dažādu vārdu šķiru vārdiem.

Ja apzīmējamam vārdam ir vairāki apzīmētāji, tad vistuvāk apzīmējamam vārdam nostājas apzīmētājs, kas ar apzīmējamo vārdu ir jēdzieniski ciešāk saistīts nekā pārējie. Minētā vārdu secības likumība ne katrreiz tiek ievērota, turklāt teksts reizēm ir pārprotams:

Ir vecāki, kuri nespēj nodrošināt pilnvērtīgu bērnu audzināšanu, tāpēc meklē palīdzību skolā, sabiedrībā (K. C.). (Ir vecāki, kas bērniem nespēj nodrošināt pilnvērtīgu audzināšanu un tāpēc..). Nekad audzināšanas stridīgos jautājumus nepārrunāja bērnu klātbūtnē (Pad. Z.). (Nekad stridīgus audzināšanas jautājumus nepārrunāja bērnu klātbūtnē.) Nozīmīgs ir.. priekšlikums par racionālu dēļu izmantošanu (Pad. Dz.), (.priekšlikums par dēļu racionālu izmantošanu.) Vai tos var saukt par racionalizatoriem, kas izgudrojuši špikošanas jaunu paņēmienu.. (Pad. Z.). (.kas izgudrojuši jaunu špikošanas paņēmienu.)

Stingri jāievēro apzīmētāju secība, ja apzīmējamo vārdu raksturo apzīmētājs, kas izteikts ar lietvārda piederības ģenitīvu un ar ciešamās kārtas pagātnes divdabi. Ar lietvārda piederības ģenitīvu izteiktais apzīmētājs

vienmēr ir aiz apzīmētāja, kas izteikts ar minēto divdabi:

Arī pagājušajā gadā un šī gada aizvadītajos mēnešos tirdzniecība.. (Pad. Dz.). (Arī pagājušajā gadā un aizvadītajos šī gada mēnešos tirdzniecība..) ..tomēr agronome Zelma Bērziņa izdarījusi zināmus secinājumus no agrāko laiku pieļautajām kļūdām agrotehnikā (Progr.). (.no agrotehnikā pieļautajām agrāko laiku kļūdām [.no agrākajos laikos agrotehnikā pieļautajām kļūdām].)

3. Aplams prievārdu, saikļu un pakārtojuma vārdu lietojums

1) Sevišķa uzmanība jāpievērš pareizam prievārdu lietojumam.

Diezgan bieži kļūdas konstatējamās prievārda *pie* lietojumā. Ar šo prievārdu, kuram, kā zināms, galvenokārt ir vietas nozīme, jaunākajā laikā aplam mēģina izteikt veida un cēloņa nozīmes:

Pie visniecīgākā temesla Parasjat bira arī asaras (K.). (Katra nieka dēļ.. vai Par katru nieku..) Pie vaska nodošanas un mākslīgo šūnu iegādes dravas pase pašreiz nav nepieciešama (O. K.). (Vaska nodošanai un mākslīgo šūnu iegādei..)

Prievārdam vienmēr jābūt tieši deklinējamā vārda priekšā (izņēmumi ir prievārdi *dēļ, labad, pēc* (iemesla nozīmē).

2) Salikta pakārtota teikuma izveidē svarīga ir arī pareiza saikļu izvēle.

Dažkārt vēl jauc paskaidrojuma saikli *jeb* un šķiramo saikli *vai*:¹

Vai ir iespējams novērst jeb vismaz samazināt vēža attīstību? (Pad. Dz.). (. . *vai vismaz samazināt vēža attīstību?*)

Ļoti bieži nevietā lietots nosacījuma saiklis *ja* palīgteikumā un apstākļa vārds *tad* — virsteikumā:²

Ja agrāk kolekcionāri vāca visas nozīmītes, kādas vien tik ieraudzīja, tad tagad arvien vairāk specializējas (K.). Ja vairākos rajona ciemos veidojas viens centrs, . . tad Vārvē ir citādi (Pad. V.). *Ja tagad pa ziemu vajadzēja fermās piegādāt barību, zāgēt malku, tad pavisam drīz sāksies pavasara darbi* (Pad. Daug.).

Minētajos teikumos ir nevis nosacījuma, bet gan pretstatījuma attieksme. Tā jāizsaka ar pretstatījuma saikliem *bet, taču, turpreti*:

Agrāk kolekcionāri vāca visas nozīmītes, kādas vien tik ieraudzīja, turpreti tagad tie arvien vairāk specializējas. Vairākos rajona ciemos veidojas viens centrs, . . bet Vārvē ir citādi. Pa ziemu vajadzēja fermās piegādāt barību, zāgēt malku, bet pavisam drīz sāksies pavasara darbi.

Pretstatījuma attieksmes izteikšanai saiklis *kamēr* nepareizi lietots šādos teikumos:

Jēlcukura pārstrādes laikā taras ceha strādniekiem produkcijas iepakojšanai (labāk: iesaiņošanai) jāsagatavo ik dienas 8000 maisu, kamēr cukurbiešu

¹ Sk. A. Miķelsone. Saikli *jeb* un *vai*. — Latviešu valodas kultūras jautājumi, 1969, 52.—58. lpp.

² Sk. Jautājumi un atbildes. — Latviešu valodas kultūras jautājumi, 1967, 186.—188. lpp.

*pārstrādes laikā — tikai ap 4000 (Pad. Daug.).
(..turpretim cukurbiešu pārstrādes laikā — tikai
ap 4000.)*

Literārajā valodā nav vēlams lietot konstrukciju *par cik*.³

Par cik vieglatlētika ir vienīgais sporta veids ar koeficientu, tad te arī ir vislielākais komandu skaits (Ļ. C.). (Tā kā vieglatlētika..)

Tāpat literārajā valodā nav vēlamas konstrukcijas *par cik.. par tik* salīdzinājuma un cēloņa nozīmē. Šī attieksme teikumā ir izsakāma ar salīdzinājuma saikli *jo — jo*, cēloņa saikli *jo vai ar tāpēc ka*:

Par cik aizvien vairāk gadu šķir no 1923. gada zemestrīces, kuru Japānā dēvē par «milzīgo», par tik to atceras ar satraukumu.. (Pad. V.). (Jo vairāk gadu šķir no 1923. gada zemestrīces, ko Japānā dēvē par «milzīgo», jo to atceras ar lielāku satraukumu..)

3) Neizkopta stila pazīme ir nemotivēts divu pakārtojuma vārdu novietojums blakus:

Esmu pārliecināta, ka, ja pilsētas iedzīvotājus uzaicinātu.., viņi neatteiktos (Pad. V.). (Esmu pārliecināta, ja pilsētas iedzīvotājus uzaicinātu, viņi neatteiktos.) Tas liecina, ka, ja nebūtu pārkāpumu, darba ražīgums būtu vēl lielāks, būtu vairāk produkcijas (K. R.). (Tas liecina, ka darba ražīgums būtu vēl lielāks, būtu vairāk produkcijas, ja nebūtu pārkāpumu.) Mēs saprotam, ka, lai apgūtu ļeņinisko darba stilu, vēl daudz jāmācās (D. K.). (Mēs saprotam, ka vēl daudz jāmācās, lai apgūtu ļeņinisko darba stilu.)

Iespraudumiem dažkārt nepamatoti pakārtoti palīgteikumi:

---

³ Sk. Latviešu literārās valodas praktikums. R., 1968, 55. lpp.

Varbūt, ka par šīm lietām nepieciešama atklāta saruna.. Varbūt, ka citur tā nav (Komun.). (Varbūt par šīm lietām nepieciešama atklāta saruna.. Citur varbūt tā nav.) Tiesa, ka lielākā daļa mūsu speciālistu iemācījušies vadīt ražošanu.. (Vadug.). (Tiesa, lielākā daļa mūsu speciālistu iemācījušies vadīt ražošanu.)

4. Rekcijas klūdas

Veidojot teikumu, jāraugās, lai no verba atkarīgais vārds būtu pareizā locījumā:

..Daudzses ciema aktīvam laiks bija piespiest Harijam Grīnvaldam izbeigt liekēža gaitas (K. U.). (..piespiest Hariju Grīnvaldu..) Kad rakstījām par 7.a klases skolnieces Zintas Megnes panākumiem radio konkursā, minējām, ka viņai interesē ģeogrāfija (Pad. Dz.). (..viņu interesē ģeogrāfija.) Mēs jau raksturojām avīzē par šo cīņu rezultātiem (Ļ. C.). (..raksturojām avīzē šo cīņu rezultātus.) ..lai katrs pasākums būtu augsti idejisks, audzinātu cilvēkiem uzticību Iljīča novēlējumiem (Za Pob. Komm.). (..audzinātu cilvēkos uzticību..)

Nav vēlams ar saikli *un* savienot verbus, kas katrs atsevišķi prasa citādu atkarīgā vārda locījumu:

Šo pulciņu klausītājiem ieteicām nopietni izstudēt un kārtot ieskaiti par V. I. Leņina darbu «Padomju varas kārtējie uzdevumi» (Pad. Dz.). (..izstudēt V. I. Leņina darbu «Padomju varas kārtējie uzdevumi» un par to kārtot ieskaiti.)

5. Burtiski pārcēlumi un neveiklas vārdkopas

No vārdu un vārdu savienojumu pareizas izvēles ir atkarīga teksta precizitāte, saprotamība un emocionalitāte, tā satura atklāsme. Sevišķi uzmanīgi jālieto kalkas, t. i., tādi vārdi, vārdkopas un frazeoloģismi, kas veidoti pēc kādas citas valodas parauga. Kalkas var gan bagātināt valodu, gan arī to noplicināt, piegružot. Atzīstamas ir kalkas, kas iekļaujas latviešu literārās valodas normās un semantiskajā sistēmā, bet daudz ir arī nevēlamu, skaužamu kalku.⁴

Rajonu avīzēs sastopami burtiski vārdu pārcēlumi:

Saimniecībās veiks arī virkni pasākumu, lai uzlabotu lopbarības kvalitāti (Pad. Daug.). (*..veiks vairākus pasākumus, ..*) *Visos šajos uzņēmumos bija primitīva iekārta, izpalika strādnieku drošības tehnika, darba mehanizācija* (Ļ. K.). (*..trūka strādnieku drošības tehnikas, darba mehanizācijas.*) *Padomju varas laikā Livānos strauji audzis iedzīvotāju kultūras dzīves līmenis..* (Ļ. K.). (*..strauji cēlies iedzīvotāju kultūras līmenis..*) *..jau ar pirmajām dienām ieslēgušies spriegā sociālistiskajā sacensībā* (D. K.). (*..iesaistījušies vai iekļāvušies spriegā sociālistiskajā sacensībā.*) *Un gala rezultātā tas viss noved pie saimniecības rentabilitātes palielināšanās* (D. K.). (*Un gala rezultātā tas viss ceļ [pa augstina] saimniecības rentabilitāti.*) *Šie aparāti ne tikai uzstāda diagnozi.., bet arī dod trauksmes signālu..* (K. R.). (*Šie aparāti ne tikai noteic diagnozi..*) *Pilsēta, kas pēc sava ekonomiskā un kultūras svāra ieņem 7. vietu Krievijas Federācijā..,*

⁴ Sk. A. Laua. Latviešu leksikoloģija. R., 1969, 147.—149. lpp.

ar katru dienu aug un veidojas (Pad. Kar.). (Pilsēta, kas ekonomikas un kultūras attīstības ziņā ieņem 7. vietu..) *Vairumā rajona pirmorganizāciju komunisti ļoti vispusīgi savu darbu analizēja pārskata un vēlēšanu sapulcēs (D. U.). (Rajona pirmorganizāciju lielākajā daļā komunisti..) Padomes sēdē daudz runāja par nepieciešamību spēji palielināt augstas kvalitātes lopbarības ražošanu (Zn. Tr.). (. . spēji paplašināt [kāpināt] augstas kvalitātes lopbarības ražošanu.) Visi bez izņēmuma zina, kādas «emocijas» rada dažkārt pats produkcijas realizācijas process, . . (K. R.). (Visi zina, kādas..) Viņam izdevās uzņemt sakarus ar kādu mums simpaticējošu cilvēku.. (Progr.). (Viņam izdevās nodibināt sakarus..) Saimniecību vadītāji neizmanto tiesības turēt fizkultūras metodiķi (Pad. Z.). (Saimniecību vadītāji neizmanto tiesības algot fizkultūras metodiķi.) Nav labāki arī tādi burtiski pārcēlumi, kas teksta valodu un stilu dara neveiklu, smagu, grūti uztveramu: *Viņš pielika visus prātus, lai beidzot metināšana nebūtu par kavētāju dažādu detaļu labošanā (L. C.). (Viņš pielika visus spēkus [ļoti rūpējās, darīja visu], lai metināšanas gausums neatzkavētu dažādu detaļu labošanu.) Kad gan šie cilvēki nāks pie apziņas, ka viņi nav vienīgie, kas vēlas lasīt.. grāmatas (D. K.). (Kad gan šie cilvēki sapratīs, ka viņi nav vienīgie, kas vēlas lasīt.. grāmatas.) Pēc pirmā acu uzmetiena negadījās neviens tērps, kas kliegšus kliegtu preti: nopērc! (L. C.). (Pirmajā acu uzmetienā [uz pirmo acu uzmetienu] negadījās neviens tērps, kas..) Kā pirmie ciņās devās.. (L. C.). (Pirmie ciņās devās..) Tāds tas [darbs] mums ir pašreiz, bet nebija**

D306054696

Vija Lāča Latv. PSR

Valsts bibliotēka

~~71~~ - 7.2114

vairākus gadus atpakaļ (Ļ. C.). (Tāds tas mums ir pašreiz, bet tāds tas nebija priekš vairākiem gadiem.) Lai arī cik lielas nebūtu valsts rūpes par tautas veselības saglabāšanu, katra cilvēka veselības aizsardzība ir lielā mērā atkarīga no viņa paša (Pad. Dz.). (Lai cik lielas būtu valsts rūpes par tautas veselības saglabāšanu..).

Laikrakstu valodā, īpaši tulkotajos tekstos, nepareizi, pretēji literārās valodas normām, tiek lietotas nolieguma formas:

Tas pie mums pagaidām tiek veikts nepietiekami (Z. K.). (Tas pie mums pagaidām netiek veikts pietiekami labi.) Īpaši par mehāniskajām darbnīcām, kur disciplīna ir nepietiekama (..kur disciplīna nav pietiekama.) ..šo produkciju pircēji nelabprāt vēlas pirkt (Pad. Dz.). (..šo produkciju pircēji labprāt nepērķ.)

Aplūkotās nepareizības sintaktiskajās konstrukcijās, prievārdu, saikļu un pakārtojuma vārdu lietojumā, verbu rekcijā, tāpat arī burtiski pārcēlumi un neveiklas vārdkopas tekstos ir pretrunā ar koptās valodas normām un praksi. Šādas nevēlamas novirzes visnotaļ jānovērš.

Avotu saīsinājumi

Avang.	«Avangards» (Daugavpils raj.)
D. K.	«Darba Karogs» (Valkas raj.)
D. U.	«Darba Uzvara» (Jelgavas pils. un raj.)
Dzirkst.	«Dzirkstele»
K.	«Komunists» (Liepāja)
K. C.	«Komunisma Ceļš» (Bauskas raj.)
K. R.	«Komunisma Rīts» (Tukuma raj.)
K. U.	«Komunisma Uzvara» (Stučkas raj.)
Komun.	«Komunārs» (Dobeles raj.)

L.	«Liesma» (Valmieras raj.)
Ļ. C.	«Ļeņina Ceļš» (Liepājas raj.)
Ļ. K.	«Ļeņina Karogs» (Preiļu raj.)
O. K.	«Oktobra Karogs» (Alūksnes raj.)
Pad. Daug.	«Padomju Daugava» (Jēkabpils raj.)
Pad. Dz.	«Padomju Dzimtene» (Kuldīgas raj.)
Pad. Kar.	«Padomju Karogs» (Talsu raj.)
Pad. V.	«Padomju Venta» (Ventspils raj.)
Pad. Z.	«Padomju Zeme» (Saldus raj.)
Progr.	«Progress» (Limbažu raj.)
Vadug.	«Vaduguns» (Balvu raj.)
Z. K.	«Zarja Komunizma» (Krāslavas raj.)
Za Pob. Komm.	«Za Pobeđu Komunizma» (Ludzas raj.)
Zn. Tr.	«Znamja Truda» (Rēzeknes raj.)

B. CEPLĪTE

VĀRDU LIETOJUMA KĻŪDAS MŪSDIENU PERIODIKĀ

Mūsdienų periodikā sastopam 1) aplam lietotas vārdu sastāvdaļas (priedēklus, galotnes) un 2) vārdus, kuru nozīmes neatbilst teksta kopsakaram. Ekscerpēti šādi izdevumi: Karogs (K), Literatūra un Māksla (LM), Zvaigzne (Zv.), Zinātne un Tehnika (ZT), Māksla (M).

1. Aplam lietotas vārdu sastāvdaļas (priedēkļi vai atgriezeniskā galotne)

Mūsdienų periodikas valodā dažkārt sastopami ar priedēkļiem darināti lietvārdi vai darbības vārdi, kuru nozīmei izvēlētie priedēkļi neatbilst. Piemērs:

Atcerēsimies tautas pasakās laiskās mātesmeitas un čaklās sērdienītes tradicionālajā pretstatījumā ietvertu darba s a c i l d i n ā j u m u. LM, 1967, 46, 3.

Šai piemērā lietvārdam *sacildinājumu* priedēklis sāpīšķir negatīvu nokrāsu, kas uzsver pārmērīgu slavēšanu. Kā zināms, latviešu folklorā darbs aizvien godināts, taču nekad tas nav pārspīlēti apjūsmots. Tāpēc minētajā teikumā lietvārds būtu jālieto bez priedēkļa — *cildinājumu*.

Latviešu valodā darbības vārdu *kautrēties* lieto ar priedēkli *sa-*, ja grib izteikt pēkšņu pabeigtu darbību — *sakautrēties*. Taču nav pamata priedēkli *sa-* aizstāt ar priedēkli *no-*, piemēram:

Dagmāra gribēja pasacīt, ka Elmārs pa šo laiku kļuvis pašapzinīgs, bet nokautrējās atklātības.. K, 1969, 9, 57.

Dažkārt lietoti lieki priedēkļi. Tā, piemēram, darbības vārdam *ticēt* mēdz pievienot priedēkli *no-* tādos kontekstos, kas ir pretrunā ar vārda *noticēt* darbības pabeigtības nozīmi:

Es jūtu, ka pārējie dimanti viņam sāk noticēt, ka viņš var izjaukt mana pulksteņa ritmu, man tagad kaut kas jāsaka. LM, 1970, 3, 10.

Darbības vārda *sākt* leksiskā nozīme ir pavisam pretēja pabeigtības nozīmei, ko darbības vārdam *ticēt* piešķir priedēklis *no-*. Tāpēc te lietojams darbības vārds bez priedēkļa *no-* — *sāk ticēt*.

Mūsdienu periodikā (arī runas valodā) dažkārt sastopams aplams atgriezeniskās galotnes lietojums.¹ Kā zināms, latviešu valodā atgriezenisko formu nevar darināt no katra darbības vārda. Viens no darbības vārdiem, kas nav lietojams ar atgriezenisko galotni, ir *raksturot*. Šī darbības vārda nepareizie lietojumi ar

---

¹ Sk. A. B l i n k e n a. Nepareizs verba refleksīvās formas lietojums. — Latviešu valodas kultūras jautājumi, 1966, 128.—134. lpp.

atgriezenisko galotni, domājams, radušies krievu valodas ietekmē (характеризуется).

.. ar .. versmainu kvēli, pretrunīgumu un gluži negaidītiem pagriezieniem raksturojas Zandas un abu brāļu attiecības. LM, 1969, 51.

Pareizi būtu teikt, ka Zandas un abu brāļu attiecības raksturo versmaina kvēle, pretrunīgums un gluži negaidīti pagriezieni.

2. Aplam lietoti vārdi, kuru nozīmes neatbilst teksta kopsakaram

Mūsdienu periodikas valodā sastopami vārdi, kuru leksiskā nozīme nebalsta teikumā izteikto domu vai pat pilnīgi neatbilst teikuma kopsakaram. Piemērs:

Nav jābrīnās, ka šajā iestudējumā, kas daudzējādā ziņā līdzvērtīgs oriģinālam, ne visas vietas sasniedz šo lielāko veiksmju līmeni. LM, 1969, 44.

Šī doma pagrūti uztverama, vārds *oriģināls* aplam lietots vārda *luga* vietā. (Par oriģināliem pretstatā kopijām mēdz runāt tēlotājā mākslā; literatūrā tulkojuma valodu salīdzina ar oriģinālvalodu). Šķiet, te raksta autors gribējis teikt, ka iestudējums daudzējādā ziņā veiksmīgi īsteno lugā ietvertās dramaturģiskās ieceres.

Mākslinieks Paulis Šēnhofs īstenojis etnogrāfiskiem elementiem bagātinātu skatuvisko ietēru. LM, 1969, 47.

Vārda *īstenojis* vietā te būtu jālieto *radījis* vai *izveidojis*, tāpēc ka parasti mākslinieks rada metu, pēc kura tehniskie darbinieki izgatavo dekorācijas.

Darbības vārdam *apņemtis* pabeigtības nozīmi piešķir piedēklis *ap-*. Tādā nozīmē darbības vārds lietojams vienīgi ar šo piedēkli.

Uzzinājuši, ka Kellers ņemas sasniegt 300 metru dziļumu, ASV jūras kara spēki iztetca vēlēšanos nopirkt gāzu «kokteiļu» izgatavošanas noslēpumu.. ZT, 1969, 9, 14.

Šai teikumā autoram laikam gan ir bijis vajadzīgs darbības vārds *apņemtis* ('solities ko darīt'), nevis *ņemtis* ('darboties, pūlēties').

Dažos gadījumos vārdu nepareizs lietojums radies krievu valodas ietekmē. Piemēri:

Katrs dzīvnieks, izdzirdis svilpienus, pagaida, kamēr svilpējs apstāsies «runāt». ZT, 1969, 9, 32.

Latviešu valodā var *beigt runāt* (tāpat kā *sākt runāt*), citā kontekstā — *pārtraukt runu* (tāpat kā *beigt, sākt runu*), bet nekādā gadījumā nevar *apstāties runāt*.

... visjaunākā — vissenatnīgākā. Tā pienākas teikt par Hivu. Zv., 1969, 17, 7.

«Divus maisus zelta atdošu, lai kaut aci dabūtu Hivai uzmost.» Ja tā runā austrumos, tad priekš mums šim teicienam pienāktos būt daudz aktuālākam. Zv., 1969, 17, 8.

Šais piemēros *pienākas teikt* un *pienāktos būt* ir gluži nelatviskas konstrukcijas. Krievu valodas vārdu *npuxo-дится* latviski parasti tulkojam ar vajadzības izteiksmi. Otrajā piemērā līdzās šai kļūdai vaina ir visam teikumam — doma, ka latviešiem vajadzētu būt vēl vairāk ieinteresētiem apskatīt Hivu nekā austrumniekiem, tikai ar piepūli izsecināma no aplam lietotā *priekš mums, aktuālākam* un jau minētā *pienāktos*.

Aplams vārdu lietojums var parādīties vārdu saistījumā.

Taču tādu ielu ir gaužām maz: divas galvenās, kas krustojas cauri pilsētai.. Zv., 1969, 17, 7.

Šai piemērā nav padomāts par vārda *krustoties* nozīmi. Kā zināms, taisnes krustojas vienā punktā, un ielu krustojumu arī var pieņemt par punktu, taču tas nekādā gadījumā neaizņem tik lielu telpu, ka tajā varētu novietoties pilsēta.

Te varētu teikt, ka abas galvenās ielas krustojas un iet cauri visai pilsētai.

Dažkārt apstākļa vārds nepareizi lietots pie tādiem īpašības vārdiem vai apstākļa vārdiem, kas izsaka kvantitatīva vai kvalitatīva raksturojuma pašu augstāko pakāpi.

..visti pārējie lomu tēlotāji ir grimējušies ļoti minimāli saskaņā ar šodienas teātra estētikas prasībām. M, 1969, 2, 3.

Vārds *minimāli* nozīmē 'ļoti maz', tāpēc apstākļa vārds *ļoti* te ir lieks.

..kļūst saprotama Ādolfa Skultes ārkārtīgi cildenā, atbildīgā pieeja mākslai. K, 1969, 10, 176.

Sai teikumā apstākļa vārds *ārkārtīgi* rada pārspilējumu: īpašības vārds *cildens* izsaka tik augstas pakāpes pozitīvu vērtējumu, ka tas nav jāpapildina ar apstākļa vārdu. Pretējā gadījumā var rasties ironiska vai humoristiska nianse.

Līdzās aplamiem vārdu lietojumiem mūsdienu periodikā sastopami arī tādi gadījumi, kad vārda nozīme attiecīgajā kontekstā īsti neiederas.

Autore pilnīgi pārvalda tos lēksikas slāņus, kas visvairāk pielāgojami Ciruļu mātes garīgajam satvaram

un vislabāk izteic viņas pašreizējo vientulību. LM, 1969, 40, 13.

Sai teikumā vārda *slāņus* vietā būtu vajadzējis lietot vārdu *līdzekļus* — vienas personas raksturošanai nekādā ziņā nav nepieciešams tik liels leksikas daudzums, ko izsaka vārds *slānis*.

Viņš ieveda kapteini vannas istabā, izgērba un palikā zem dušas. . . Pēc tam, kapteinim uzvilcis pidžamu, Ģirts viņu ielikā gultā un apsedza. K, 1969, 9, 76.

Viegli un vienkārši ir palikt zem dušas bērnu un pēc tam ielikt viņu gultā. Lai to pašu izdarītu ar pieaugušu vīrieti, ir nepieciešama krietna piepūle, kuras raksturošanai teksta autoram vajadzēja atrast atbilstošus vārdus.

Raksta nobeigumā gribētos piebilst, ka pašlaik modē ir apstākļa vārds *šodien*², ko ar nozīmi *pašlaik*, *mūsdienās*, *pašreiz*, *mūsu laikā*, *mūsu laikmetā* bieži sastop visdažādākā satura tekstos. Tas nenozīmē, ka vārds *šodien* nebūtu lietojams ar nozīmi *mūsu dienās*. Jāvēršas vienīgi pret šī vārda pārmērīgu izmantošanu, automātisku lietošanu, kad teksta autors, nepadomājis par citādiem izteiksmes līdzekļiem, pārvērš šo vārdu par «štampu».

L. CEPLĪTIS

ATKĀPES NO LITERĀRĀS VALODAS NORMĀM

Literārajā valodā par pareiziem tiek uzskatīti tādi valodas līdzekļi (vārdi, to savienojumi, teikuma konstrukcijas), kas ļauj iespējami labāk sniegt informāciju lasī-

² Par to sk. arī R. Grīslē. Pārrunām. — Latviešu valodas kultūras jautājumi, 1965, 91.—92. lpp.

tājam vai klausītājam. Šādu valodas līdzekļu atlase un kodificēšana ir viens no nozīmīgākajiem normēšanas rezultātiem. Protams, dažādu iemeslu dēļ praksē vērojamas atkāpes no normas: rūpīgi izpētīto, normēto valodas līdzekļu vietā reizumis parādās tādi, kas vairāk vai mazāk apgrūtina teksta uztveri. Šais gadījumos, šķiet, nevar runāt par valodas prakses attīstības tendencēm.

Literārās valodas pētišanā nozīmīga var būt valodas kļūdu reģistrēšana un sistematizācija, lai iegūtu pārskatu par biežāk sastopamiem kļūdu tipiem.* Pārskats ļautu konstatēt, kuriem normatīvajiem nosacījumiem jāpievērš lielāka uzmanība valodas praksē. Eksperimenta dēļ aplūkosim atkāpes no literārās valodas normām vienā tekstā — populārzinātniskās grāmatas «Relativitātes teorija visiem» tulkojumā¹. Šis teksts izraudzīts tāpēc, ka tajā sagadījušās samērā daudzas atkāpes no literārās valodas normām un no teksta viegli iegūstami attiecīgie fakti.

Mums būs jārunā par tādām kļūdām, kas jau iztīrātas valodnieciskajā literatūrā. Tāpēc tās nav nepieciešams sīki analizēt, un vietām aprobežosimies ar norādi uz «Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatiku», I. R., 1959, II. R., 1962 (turpmāk lietosim saīsinājumu Mgr I, Mgr II) un uz rakstiem «Latviešu valodas kultūras jautājumos» (LVKJ).

Aiz citējumiem no grāmatas «Relativitātes teorija visiem» iekavās uzrādīta lappuse. Raksta autora ieteiktie labojumi lielākoties rakstīti kvadrātiekvās.

---

* Šāds darbs uzsākts ar Dz. Cīrules, K. Cīruļa, I. Freidenfelda, H. Grases, A. Jankevica sastādīto Latviešu literārās valodas praktikumam, R., 1968. (Red. piezīme.)

¹ M. Gardner's. Relativitātes teorija visiem, R., 1969. (Tulk. A. Okmanis, red. A. Zēgnere.)

Vārdu vai vārdu savienojumu izvēle. Šaiklis kā, nekā prievārda par vietā (LVKJ, 1967, 140): .. kā [par] nekustīgu atskaites sistēmu viņš izvēlējās kuģi B. (43). Ja kā [par] atskaites sistēmu izvēlamies liftu, tad to [atskaites sistēmu vai liftu?] sauksim par gravitācijas lauku.. (80). Dažos modeļos telpu uzskata kā [par] noslēgtu.. (146). 1905. gadā Sveices patentu birojā kā eksperts [par ekspertu] strādāja Alberts Einšteins (37). Kā pirmais [Pirmais] to pierādīja Galilejs (76).

Darbības vārda aizstāt vietā konsekventi lietoti mazāk izdevīgie aizvietot vai nomainīt (LVKJ 1967, 48): Ja dzīvus novērotājus aizvietotu [aizstātu] ar reģistrējošiem aparātiem, iegūtu tādus pašus novērojumus (53). .. relativitātes teorija aizvieto [aizstāj] gravitāciju ar telpas-laika ģeometrisku izlieci.. (100). .. nekustīgais, neredzamais receklis (ko nosauca par ēteri [ēteru]) būtu aizvietots [aizstāts] ar telpas-laika nekustīgo, neredzamo struktūru (113). Neeklīda ģeometrijā šī aksioma par paralēlām taisnēm ir nomainīta [aizstāta] ar citu.. (88). .. šeit Eiklīda postulāts (aksioma) par paralēlām taisnēm ir nomainīts [aizstāts] ar citu.. (89).

Vārdu un to savienojumu izvēles ziņā nepieciešami labojumi arī šādos tekstos: .. ētera vēja spiediens kādā nesaprotamā veidā izsauc [izraisa vai rada] kustošu [kustībā esošu] ķermeņu īstu fizisku saīsināšanos (39). Nav universāla, absolūta laika, kuru izlietojot [pēc kura] varētu noteikt pareizo viedokli (48). .. nav nekāda [tāda] mehāniska eksperimenta, ar kuru varētu pierādīt, ka vilciens kustas (39). Tā domāja arī Lorencs un Puankarē, un tāpēc viņi nevarēja vēl [jau, Mgr I, 787, 790] pirms Einšteina radīt speciālo relativitātes teoriju (49). Būtu jāsecina, ka pirmais stars visu savu ceļu noies ilgākā laikā nekā otrais. Sākumā gan liekas, ka

pareizi būtu otrādi, bet labāk visu rūpīgi izspriedīsim [izdomāsim, pārdomāsim, izanalizēsim] (28). *Vispirms apskatīsim pirmo gaismas staru, kas iet pa un pret ētera vēja* [pa ētera vējam (vai ētera vēja virzienā) un pret ētera vēju] (28). *Te zem vārda* [ar vārdu] «visa» *Puankarē saprata tiešām visu..* (9). *Morleja laboratorijas pagrabā 1887. gadā abi zinātnieki uzstādīja* [izdarīja, veica] *otru precīzāku eksperimentu* (27). *Studējot fiziku Cīrihes politehniskā* [politehniskajā] *institūtā, Einšteins īpaši neizcēlās. Viņš daudz lasīja, domāja un sapņoja, bet tomēr nemēģināja piebāzt savu galvu ar dažādiem mazsvarīgiem faktiem tikai tāpēc, lai iegūtu augstas* [labas] *atzīmes.* Grūti saprast, kas domāts ar vārdu *piederēties* šādā teikumā: .. šo laiku mēris ar pulksteni, kas piederas pašam kustīgam [kustīgajam] ķermentim (99).

Tulkojumā, droši vien aiz pārskatišanās, konsekvēnti tiek lietots angļu saīsinājums *h* (hour) «stunda» latviešu valodā parastā *st* vietā: *Iedomājieties vilcienu, kas brauc uz ziemeļiem ar ātrumu 60 km/h* [km/st.] (19).

Lieks vārda savs lietojums: *Arī Einšteins pieļāva tādu uzskatu, bet (vismaz savā jaunībā) tas viņam ne sevišķi patika* (110).

Par neveiksmēm vārdu izvēlē liecina arī nevajadzīga vārdu atkārtošānās: *Kā piemēru* [Piemēram] *atkal apskatīsim braucošu vilcienu. Ja cilvēks pārvietojas vagonā ar ātrumu 3 km/h* [km/st.], *tad, kā jau apskatījām* [redzējām, konstatējām], *tā kustības ātrums attiecībā pret vilcienu ir pastāvīgs..* (23). *Paņemot līdzī kosmiskā kuģī antvielu un ar magnētisko lauku lokalizējot to telpā, varētu mazos daudzumos to savienot ar vielu un iegūt nepieciešamo enerģiju, lai kuģis varētu* [kuģim būtu iespējams] *ceļot uz zvaigznēm* (68).

Neskaidri izteikta doma. Kļūmīgi izvēlētu vārdu saistījumu dēļ teksta saturs var būt pagrūti uz-
tverams vai pārprotams. *..topoloģija — mācība par īpa-
šībām, kuras saglabājas, ķermeņus deformējot..* (33).
Tātad — īpašības deformē ķermeņi un pašas saglabā-
jas (?!); no precīzākas definīcijas 166. lpp. uzzināms, ka
runa ir par paša deformējamā ķermeņa īpašībām. *Viegli
var iedomāties tādu pasauli, kurā nepastāvētu šāda pro-
porcionalitāte starp inerci un smaguma spēku. Laikā no
Aristoteļa līdz Galilejam zinātnieki tieši tādu iedomājās
pasauli. Tādā pasaulē mēs justos ļoti labi. Piemēram,
mainītos apstākļi krītošā liftā. Tomēr mums ir laimējies,
jo dzīvojam tādā pasaulē, kur šie abi spēki ir propor-
cionāli* (76). Paliek neskaidrs, kāpēc mums ir laimējies,
ja nedzīvojam pasaulē, kur mēs justos ļoti labi. Pār-
steidz doma, ka *..ar inerci var izmainīt gravitāc-
ijas lauku* (76). Teksta saturs, jādodomā, ir: «ar inerci
var aizstāt gravitācijas lauku», ņemot vērā formulē-
jumu 80. lpp.: «Gravitācija un inerce ir tikai divi dažādi
vārdi, kurus lieto vienas un tās pašas parādības apzīmē-
šanai.»

Sintaktiskās konstrukcijas. Diezgan rakstu-
rīga kļūda ir vārdu grupas (parasti palīgteikuma)
iespraudums starp apzīmētāju un apzīmējamo vārdu
(LVKJ 1965, 116).² Lai izvairītos no šādām konstrukci-
jām, nepieciešams attiecīgi pārveidot tekstu. *Līdz 1962. g.
1. janvārim metru definēja kā noteikta platina stieņa,
kurš glabājas Francijā Sevras pagrabos pie noteiktas
temperatūras, garumu* (10). [Līdz 1962. gada 1. janvā-
rim metru definēja ar noteikta platina stieņa garumu.

---

² Sk. arī T. Porītes rakstā «Piezīmes par rajonu preses va-
lodu» 10.—12. lpp.

Šis stienis glabājas utt.] *Istenībā gaisma ir vesela elektromagnētiska starojuma spektra (kura sastāvā ietilpst arī radioviļņi, ultravioletie, infrasarkanie, ultravioletie un γ stari) tikai neliela redzamā daļa (21).* [Istenībā gaisma ir visa elektromagnētiskā spektra nelielā redzamā daļa (šajā spektrā ietilpst utt.).] *Gan pašas aparatūras, gan visa tā, kas atrodas uz Zemes, garuma izmaiņu varētu ievērot tikai tāds cilvēks, kas atrastos ārpus Zemes un nekustētos reizē ar to (33).* [Tikai tāds cilvēks, kurš atrastos ārpus Zemes un nekustētos reizē ar to, varētu ievērot, kā mainās garums gan pašai aparatūrai, gan visam, kas atrodas uz Zemes.]

Minētajiem gadījumiem piesienas iekavās ietverta paskaidrojuma novietojums starp apzīmētāju un apzīmējamo vārdu. *Pēc speciālās relativitātes teorijas vilciena kustību šajā gadījumā nevar noteikt ne ar mehānisku, ne arī ar optisku (pareizāk — eksperimentu, kurā izmantotu elektromagnētisko starojumu) eksperimentu (39).* [Pēc speciālās relativitātes teorijas vilciena kustību šajā gadījumā nevar noteikt ne ar mehānisku eksperimentu, ne arī ar optisku eksperimentu (pareizāk — ar eksperimentu, kurā izmantotu elektromagnētisko starojumu).] *Kā otru pazīstamu negatīvas virsmas piemēru var apskatīt virsmu, kas ierobežo caurumu toroīda (līdzīgas barankai) vidū (149).* [Par otru pazīstamu negatīvas virsmas piemēru var noderēt virsma, kas ierobežo caurumu barankai līdzīga ķermeņa — toroīda vidū.]

Gluži niecīgs labojums nepieciešams šādā saliktā pārskaidrojuma teikumā: *Mērījuma rezultāti pilnīgi sakrīt ar vispārīgās relativitātes teorijas noteikto pārbaudi, [tā] ka varam apgalvot — vispārīgā relativitātes teorija ir apstiprināta (102).*

Nākamajā piemērā nav ievērots pazīstamais nosacījums — vienlīdzīgos palīgteikumos lietot vienu un to pašu attieksmes vietniekvārdu: *..tas ir eksperiments, kuru [ko] gan var iedomāties, bet ko nav iespējams īstenot* (9).

Par nevēlamu tiek uzskatīta viena saskaņotā apzīmētāja savrupināšana (Mgr II, 421). *..lido ar ātrumu [.] tūvu gaismas ātrumam..* (48). [*..lido ar ātrumu, kas tuvs..*] *..tomēr runā par ātrumiem, lielākiem par gaismas ātrumiem..* (60). [*..tomēr runā par ātrumiem, kas ir lielāki nekā gaismas ātrums..*] *..pārvietotos ar ātrumu, lielāku kā gaismas ātrums..* (63). [*..pārvietotos ar ātrumu, kas ir lielāks par gaismas ātrumu..*]

Teksta uztveri apgrūtina apzīmējamā vārda izlaidums. *Tādā gadījumā neviens vairs nemēģinās lauku lifta iekšpusē nosaukt par gravitācijas lauku. Vispārīgā relativitātes teorija saka, ka šo lauku var arī nosaukt par gravitācijas [lauku]..* (80). *Ja sakām, novērotājs liftā nevar noteikt, vai lauks, kas viņu piespiež pie grīdas, ir gravitācijas vai inerces [lauks], tad tas nebūt nenozīmē, ka viņš nevar atšķirt šo lauku no planētas (Zemes) gravitācijas lauka* (82). *..milzīgu materiālu ķermeņu tuvomā telpas-laika struktūra kļūst [par] neeiklīda [struktūru]* (97). *Seit iespējams teikt arī: telpai-laikam ir neeiklīda struktūra. ..ķermenim kustoties paātrināti vai rotējot, rodas spēku lauks, kuru var uzskatīt gan par inerces, gan par gravitācijas [lauku]..* (109).

Nav lietderīgi lietot blakus divus pakārtojuma saikļus (LVKJ, 1965, 132), tātad vienlaikus sākt divus palīgteikumus. *Viņš domāja, ka, ja vienmērīga taisnvirziena kustība ir relatīva, tad tādai jābūt arī paātrinātai kus-*

tībai (73). [Viņš domāja — ja vienmērīga taisnvirziena kustība ir relatīva, tad tādai jābūt arī paātrinātai kustībai.] *Taču speciālā relativitātes teorija nosaka, ka, ja jūs lidotu vienā no šiem kosmiskajiem kuģiem un aprēķinātu kuģu relatīvo ātrumu, jūs konstatētu, ka tas ir mazāks par gaismas ātrumu* (61). [Taču speciālā relativitātes teorija nosaka — ja jūs lidotu utt.] *Jau Ņūtons izprata, ka, ja novērotājs kustas vienmērīgi un taisnā līnijā, tad nav tādu mehānisku eksperimentu, ar kuriem varētu atšķirt savu stāvokli no miera stāvokļa* (84). [Jau Ņūtons izprata, ka nav tādu mehānisku eksperimentu, ar kuriem novērotājs, vienmērīgi kustoties pa taisnu līniju, varētu atšķirt savu stāvokli no miera stāvokļa.] *Mūsu dienās daudzi astronomi piekrit tādai nopietnai domai, ka, ja Visums neizplestos, tad nekad nebūtu atšķirības starp dienu un nakti* (150). [Mūsu dienās daudzi astronomi pievienojas tādai nopietnai domai, ka nekad nebūtu atšķirības starp dienu un nakti, ja Visums neizplestos.] *Daudzi uzskata, ka, jo attālums no galaktikas ir lielāks, jo telpa kļūst plakanāka* (135). [Daudzi uzskata, ka, palielinoties attālumam no galaktikas, telpa kļūst plakanāka.] *Vienkārši tad saprotams arī tas, ka, jo galaktika atrodas tālāk, jo tā liekas vecāka un sarkanāka* (160). [Vienkārši tad saprotama arī šāda parādība: jo galaktika atrodas utt.]

Atzīmēsim arī pāris neuzmanības kļūdu: lietvārda *ēters* akuzatīvu *ēteri* [ēteru] 43. lpp., lietvārda *grafiks* instrumentāli *grafikām* [grafikiem] 93. lpp., vārdu savienojumu *vispārējā relativitātes teorija* 74. lpp. (citur tekstā pareizi — *vispārīgā relativitātes teorija*) un vārdkopu *acīm redzot* (6., 52. lpp.) vārda *acīmredzot* vietā (LVKJ, 1967, 75).

NEMOTIVĒTAS ATKĀPES NO VALODAS NORMĀM DZEJĀ

Lai valoda sekmīgi veiktu sazināšanās un domu veidošanas funkcijas, tai jābūt pareizai un skaidrai. Dailiteratūrā valodas galvenās funkcijas paliek tās pašas, taču te nozīmīga kļūst vēl cita — estētiskā funkcija.

Jēdziens par labu valodu dailiteratūrā nav reducējams līdz jēdzienam par pareizu valodu. Valodas pareizums ir tikai viena no prasībām, taču jāņem vērā arī mākslas darba kopīgā noskaņa, kolorīts, ritms, melodija (ne tikai dzejā, bet arī prozā), dažādi jēdzieniski un emocionāli akcenti. Tātad zināmos gadījumos atkāpšanās no literārās valodas normas nav uzskatāma par kļūdu, ja šāda novirze ir mākslinieciski motivēta.

Atzīstot, ka principā dailiteratūras stils dod vislielāko brīvību autora individualitātes izpausmei, šai rakstā grībam pievērsties galvenokārt tiem gadījumiem, kad literārās valodas normu neievērošanai dzejā trūkst estētiskas motivācijas.

Izplatīta parādība dzejā ir vārdu secības maiņa. Kā vērtējama šī parādība? Latviešu valodā vārdu secība ir relatīvi brīva, taču ir arī vairākas stingras likumības. Viena no tām attiecas uz apzīmētāja vietu teikumā. Saskaņotais apzīmētājs parasti nostājas apzīmējamā vārda priekšā, un mainīt šo secību dažkārt nozīmē lauzt normu. Tomēr šādas atkāpes dzejas valodā ir pieļaujamas. Dzejā izceļamos vārdus mēdz novietot rindas beigās. Tā kā apzīmētāja loma dzejā parasti ir ļoti svarīga, tad tā novietojums aiz apzīmējamā vārda bieži atbilst ne tikai formas prasībām, bet arī iekšējā satura likumībām.

Piemēram var minēt šādas rindas:

*vēl mūs deviņas salnas,
vēl ziemeļu vakari dzestri
no pērkona negaisiem siltiem
un ziedošām ābelēm šķir.*

(Lija Brīdaka, Zem pērkona debesīm.)

Te ritmiskie akcenti saskan ar loģiskajiem akcentiem. Svarīgi tas, ka vakari ir dzestri un negaisi silti; vārdu novietojums, kas neatbilst parastajam, šo domu uzsver.

Vienādi akcentējumi saista vārdkopas *vakari dzestri* un *negaisi silti* korelatīvā antonīmu pāri, kas tādējādi veido strofas smaguma centru.

Dažkārt novirzes no tradicionālās vārdu secības nav pamatotas, piemēram:

*Bet ja nu par ko dziedāt ir
Un ja nu par ko raudāt ir,
Un ja nu galu galā ir
Par dzīvot ko un par ko mirt?*

(Ojārs Vācietis, «Padomju Jaunatne».)

*Teici, ka sapnis ir skaists, bet patiesi
Netici, v a r ē s k a darbu šo veikt.*

(Harijs Gāliņš, Ar vētru krastā dzintars nāks.)

Minētie piemēri rāda, ka novirzes no literārās valodas normas var būt divējādas. Ja atkāpe ir mākslinieciski motivēta, tas liecina, ka dzejnieks valodu labi izjūt. Ja turpretī atkāpei šāda motivējuma trūkst, tas pierāda vienīgi dzejnieka nevērību pret dzejas formu. Nemotivētajām atkāpēm literatūras teorijā ieviesies apzīmējums «dzejiskā patvaļa». Mākslinieciski nemotivētas atkāpes no normas varētu saukt arī par kļūdām. Grupējot tās, ir lietderīgi par primāro pazīmi atzīt nevis kļūdu tipus, bet kļūdu cēloņus. Šie cēloņi dzejā ir ritma un atskaņu spaidi.

Ja ritma prasībām neatbilst uzsvērto un neuzsvērto zilbju sakārtojums strofā, uzsvara vietas maiņu palai-
kam cenšas panākt, mainot vārdu secību.

Lai ritma prasībām pielāgotu zilbju skaitu, mēdz sa-
īsināt vai pagarināt pašus vārdus, kā arī lietot vārdu
īsākās formas garāko vietā un otrādi.

Ipašības vārda noteiktās un nenoteiktās galotnes at-
šķiras ar zilbju skaitu, tādēļ, izvēloties vienu vai otru
formu, dzejā dažkārt tiek ņemtas vērā nevis gramatis-
kās un semantiskās likumības, bet ritma prasības.

Piemēram, skaitļa vārdam *pirmais* latviešu literārajā
valodā ir tikai noteiktās galotnes forma, tāpēc pretrunā
ar literārās valodas normu ir šāds izlietojums:

*No kā mēs baidāmies, kad runā atklātajā
Ir p r m a m jāpasaka atklāts vārds.*

(Lija Brīdaka, Zem pērkona debesīm.)

Šādā pozīcijā noteikto galotni prasa arī saturs, jo te
pirmais kā kaut kas noteikts tiek izcelts, pretstatīts pār-
ējiem.

Jaunas nianse dzejoļa saturā rada arī nenoteiktās
galotnes lietojums šādā kontekstā:

*Draugam l a b ā k a m, ar kuru blakus
Izbristi bij dzimtās puses purvi.*

(Harijs Gāliņš, Ar vētru krastā dzintars nāks.)

Autors, jādomā, runā par draugu, kas ir labāks par
visiem citiem, vislabākais. Šās domas izteikšanai bija
nepieciešama forma *labākajam*.

Nenoteiktā galotne nepareizi lietota arī okeāna nosau-
kumā:

Dun tavi vilcieni līdz K l u s a m okeānam . .

(Lija Brīdaka, Zem pērkona debesīm.)

Vēlamo zilbju skaitu ieguvis Imants Ziedonis, nepareizi lietodams akuzatīva formu konstrukcijā ar vājdzības izteiksmi. Taču no valodas kultūras viedokļa tas nav attaisnojams sevišķi vēl tāpēc, ka autors pieļauj ļoti izplatītu valodas kļūdu:

No mana smaguma tev jāatraisās

Un sirdi jāmazgā kā sauli debess jomā.

(Imants Ziedonis, Sirds dinamīts.)

Atkāpe no gramatiskās normas ir arī šādās rindās:

Vētru kaut jāsadzird tev,

jādzird ir, zāle kā aug...

(A. Grigulis, «Karogs», 1969, 3.)

Bij katru soli klintī jāiekaļ...

(H. Skuja, «Karogs», 1969, 3.)

Samērā izplatītas «ritma lāpīšanai» ir nepareizi veidotas tagadnes lokāmo divdabju formas, kurās vai nu trūkst kādas zilbes, vai (retāk) ir lieka zilbe. Dzejā atrodam gan formu *starošs* (vajadzētu būt *starojošs*), *zaļošs* (vajadzētu būt *zaļojošs*), *auļošs*, *trizuļošs* un citas, gan arī *čākstējošs*, piemēram:

Kā citas dzīves pirmo asnu sēja,

Kas sāk zem čākstējošā ledus most.

(Harijs Gāliņš, Ar vētru krastā dzintars nāks.)

Patskaņu izlaidums vārsmās iekļautiem vārdiem latviešu dzejas attīstības sākotnē netika uzskatīts par nekoptas valodas pazīmi. Tagadējā dzejas un valodas attīstības pakāpē tas ir anahronisms, piemēram:

Lai paldies vīnoglājam, dienvidzemes augam,

Kam sirdi Kurzeme ar sauli nosārtusi!

(Skaidrīte Kaldupe, Grieze sauc.)

Te forma *vīnoglājam* lietota parastās formas *vīnogulājam* vietā.

Strupināts vārds dažkārt rada negribētu komismu, piemēram:

*Zaļgais pamats zem kājām vētraini rīb,
Ilgas nav ilgas, bet tomēr līdzīgas ilgām,
Tā pirms gadiem atnāci, mīlestīb.*

(Marta Bārbale, Laimes pakavs.)

Dažkārt atskaņas labad tiek sagrozīta vārda gramatiskā forma, ignorēta tā nozīme vai stilistiskā nokrāsa. Pietiks ar dažiem piemēriem, lai parādītu, ka ieguvums šādos gadījumos ir daudz mazāks nekā zaudējums.

*Mēs zem bērzu likstīm migām,
Mēs ar dzelzi bērzus urbjam,
Mēs no bērziem sulas dzeram
Un no bērzu sulām skurbjam.*

(Ojārs Vācietis, Elpa.)

Lai iegūtu atskaņu vārdam *urbjam*, *skurbstam* vietā te neveiksmīgi darināta forma *skurbjam*.

Līdzīgu gadījumu redzam arī piemērā:

*Bet, ja klusumā mēbelīgi
Savā kaktiņā, stūrītī katrs rūsos,
Tad labo, kas jūsos,
Apēdis, saplosīs
lūši un vilki.*

(Viktors Līvzemnieks, «Literatūra un Māksla».)

Kārlis Mīlenbahs kādreiz, runājot par šādām pielāgotām formām, teicis, ka tas ir «pārāk liels zieds atskaņu elkam».

Šķietami neliela skaņu maiņa vārdā var būt pamatā nozīmes maiņai, kuru autors neapzinās vai arī apzināti

neievēro. Tā rodas ne tikai neestētiski, bet arī neskaidri vārdu savienojumi, piemēram:

*Beidzot klāt ir Veģu ciems.
It nevienas puķes!
Rukšķēdamas dubļos brien
Gudrā brāļa suķes.*

(J. Vanags, «Karogs», 1969, 4.)

Lai iegūtu atskaņu (turklāt visai banālu) vārdam *puķes*, dzejnieks patvarīgi maina vārda celma un dzimtes formu. Pēc konteksta noprotams, ka runāts tiek par gudrā brāļa cūkām. Te derētu vīriešu dzimtes vārds *suķis*, nevis sieviešu dzimtes vārds *suķe*, ar ko apzīmē lausku.

Stilistiski un jēdzieniski neiederīga vārda lietojumu ilustrē šāds piemērs:

*Dzimtie krasti patur gūstā,
Lai cik tālu kuģis slāj..*

(V. Lukss, «Padomju Jaunatne».)

Vārdu *slāj*, kura nozīmē ietverts priekšstats par smagu, neveiklu gaitu, šķiet, nevar attiecināt uz kuģa pārvietošanos, vismaz tādā gadījumā ne, ja autoram nav nolūka radīt komisku dzejas tēlu vai paust ironisku attieksmi. Citētajās rindās acīm redzama ir vēlēšanās iegūt atskaņu (trešās rindas beigās ir vārds *māj*).

Atkāpes no literārās valodas normām, kas pieļaujamas dzejā, nenozīmē pilnīgu anarhiju. Atkāpšanās no šīm normām nozīmē pakļaušanos citām — stilistikas normām, bet stilistikas normas ietver sevī veselu noteikumu kompleksu. Šā raksta ietvaros nav iespējams detalizēti aplūkot visus šos noteikumus. Te gribējām tikai norādīt, ka ikvienai formai jābūt saprotamai un mākslinieciski motivētai.

SARUNVALODAS VĀRDI DAŽĀDA RAKSTURA TEKSTOS

Kaut pavirši ielūkojoties kādas valodas vārdu krājumā, redzam, ka ir vārdi, ko noteiktu nojēgumu apzīmēšanai varam lietot jebkurā gadījumā — ikdienas sarunā, oficiālā vēstulē, publiskā lekcijā, zinātniskā rakstā. Ar šādiem vārdiem sastopamies visos daiļliteratūras žanros. Šī ir vispārlietojamā leksika jeb, kā bieži to dēvē, stilistiski neitrālā leksika.

Taču tos pašus nojēgumus bieži vien ir iespējams izteikt ekspresīvākiem, it kā spilgtākiem, bet tai pašā laikā tikai noteiktai runas situācijai, respektīvi, noteiktam valodas stilam piemērotiem vārdiem. Piemēram, vārdi *skaists*, *daiļš*, *smuks* izsaka vienu un to pašu vispārīgu nojēgumu, ko varētu formulēt apmēram šādi: 'noteiktam estētiskam ideālam atbilstošs, acij tīkams'. Pirmo no minētajiem sinonīmiem — *skaists* varam lietot jebkurā gadījumā. Turpretim, nosaucot kādu objektu vai parādību par *daiļu*, būsim savam izteikumam piešķīruši poētisku pacēlumu. Savukārt, apzīmējot skaistuma nojēgumu ar vārdu *smuks*, to padarām ikdienišķāku, it kā stilistiski pazeminām; to gan nedrīkstam atļauties katrā situācijā, ja gribam izteikties labā stilā. Tātad vārds *smuks* pieder pie noteiktas leksiskas grupas, kam gan raksturīga stilistiska ekspresija, bet reizē ar to izveidojusies ierobežota lietošanas sfēra. Šī grupa, ko aplūkosim sīkāk, aptver sarunvalodas vārdus.

Pēc nosaukuma spriežot, varētu likties, ka tie ir tikai runas valodā sastopami leksiski elementi. Taču ar sarunvalodas leksiku saprotam latviešu literārās valodas vārdu krājuma stilistisku siāni, kam piemīt specifiska

stilstiska nokrāsa un kas tieši tāpēc visvaīrāk funkcionē sfērās, kur lietojam sarunvalodas stilu, proti, vispirms brīvā, neoficiālā sarunā vai draudzīgā sarakstē ar tuviem cilvēkiem. Daiļliteratūrā sarunvalodas vārdus parasti lieto personāžu runā — dialogos, iekšējos monologos u. tml. Autora tekstā tie dažkārt ekspresīvi pauž viņa paša attieksmi pret attēlojamo parādību. Sarunvalodas vārdi bieži figurē mūsu domās. Tos parasti lietojam, vai nu domājot par ikdienas dzīves parādībām, vai arī izturoties pret savu domu objektu ar humoru, ironiju, nicinājumu, retāk familiaritāti. Sarunvalodas leksikas lietojuma robežas nosaka pats šīs grupas stilistiskais profils, kam raksturīgs ar emocionālu piesātinātību saistīts ekspresīvs spilgtums, kurš bieži sakņojas subjektīvā vērtējumā. Būtiska sarunvalodas vārdu pazīme ir arī to neoficiālums.

Aplūkosim dažus sarunvalodas vārdu lietojumus. Vispirms minēsim dažus stilistiski neitrālā vārda *aizbēgt* sarunvalodai raksturīgos sinonīmus: *aizmukt*, *aizlaidties*, *aizmesties*, *aizšmaukt*. Piemēri: *Nolauzu vītola zaru un lidu kaķet klāt. Bet tā laikus pamanīja manus nolūkus un aizmuka* (E. Birznieks-Upītis). *Val tas nebija puisis kā ozols? Un a t z l a i d ā s no mums* (Dz. Rinkule). *Vilks iznāca klajā ganībās, Prom aitas bailīgi aizmētās* (Rainis). *..uzslavu pārsteigti, neizlutinātie vīri [zvejnieki pēc uzvaras sporta sacīkstēs] tikai krekstēja un svīda, manījās aizšmaukt no raibā pūļa..* (J. Grants).

Redzam, ka visos gadījumos sarunvalodas vārds vispārlietojamā sinonīma vietā izvēlēts tam piemītošās stilistiskās ekspresijas dēļ. Subjektīvā vērtējuma moments katram no aplūkotajiem vārdiem ir mazliet citāds: *aizlaidties* citētājā tekstā pauž nepārprotamu nicinājumu,

verbu *aizmesties* dzejnieks izmantojis visa dzejoļa satīriskā toņa radīšanai, *aizmukt* un *aizšmaukt* attiecīgajos tekstos ir saistīti ar labsirdīgu humoru. Visos šajos gadījumos runātāja attieksme pret apzīmējamo parādību ir spilgtāk izpausta, nekā tas būtu bijis iespējams, lietojot neitrālo sinonīmu *aizbēgt*.

Daudz sarunvalodas elementu ir Regīnas Ezeras stāstā «Grieze, trakais putns», kas 1969. gada augustā publicēts vairākos turpinājumos laikrakstā «Literatūra un Māksla». Stāsta galvenajam varonim — pazīstamam rakstniekam — autore liek spilgtiem sarunvalodas vārdiem izteikt savu attieksmi kā pret apkārtējo vidi, tā pašam pret sevi. Piemēram, savu gājienu uz ezeru varonis raksturo šādi: *Metu nelielu likumu, lai neiekultos svešā dārzā, un beidzot izkļuvu ezera krastā. Varēju jau apmesties šepat, taču suņa vankšķēšana un māju tuvuums mani neiejūsmināja, piepūtu laiviņu un pamažām pārcēlos uz salu. Celt skuju būdu bija par vēlu — arī jutos noguris kā zirgs — uzklāju vietu zem kļajas debess, apgūlos un nu tikai tad atklāju, ka traktot gribas ēst: . . . Nošņāpu baltmaizes kukulim donu, dūmdesai galu un gulēdams ēdu.* Stilistiski ierobežoto sarunvalodas elementu *neiekulties*, *vankšķēšana*, *trakot* (apstākļa vārda nozīmē), *nošņāpt* lietošana neitrālo *neiemaldities*, *riešana*, *ļoti*, *nogriezt* vietā, kā arī sarunvalodai raksturīgā salīdzinājuma *noguris kā zirgs* izmantošana pauž runātāja mazliet ironisko attieksmi pret visu attēlojamo situāciju.

Vēl jo spilgtāk lielum lielajai sarunvalodas vārdu daļai piemītošais subjektīvā vērtējuma moments izpaužas, ja autors vai runātājs savu attieksmi pret aplūkojamo parādību izsaka tieši pats savā vārdā. Šādos gadījumos sarunvalodas vārdi kā trāpīgi apzīmējamo nojēgumu

raksturotāji var iekļūt arī sabiedriski politiskos, populārizinātniskos un zinātniskos tekstos.

Ārsts un rakstnieks Jānis Liepiņš žurnāla «Veselība» 1969. gada augusta numurā rakstā «Mūsu standartviesību bezjēdzība», kritizējot nenogurstošos runātājus un tostu izsaucējus viesībās, dēvē tos par *platrikļiem*, bet par pašiem tostiem un runām saka, ka šie platrikļi tos *izķērc*. Lielos izēdājus svinībās Jānis Liepiņš apveltī ar neparastu, bet emocionāli ļoti piesātinātu vārdu *daudzēžas*.

Pret šādu pārdomātu, pamatotu sarunvalodas vārdu lietošanu nebūtu ko iebilst. Tāpat arī nebūtu ko iebilst pret tikai ļoti neoficiālā sarunā pieļaujamo barbarismu *klapēt*, kas minētajā Regīnas Ezeras stāstā parādās jautrā tuvu draugu telefona sarunā: *Gustav, mudīgi, te jau klapē pie būdas!* (Draugs zvana draugam no automāta.)

Kā jau minējām, sarunvalodas vārdi ar savu stilistisko raksturu sarunai piešķir nepiespiestību, arī familiaritāti. Piemēram, brīvā sarunā, gribot mazināt zādzības smagumu vai piešķirt tai nenopietnu raksturu, varam šādu nodarījumu dēvēt par *čiepšanu, nocelšanu* u. tml.

Gluži pozitīvas emocijas izraisa sarunvalodas stilā lietojamais *meitenītes* sinonīms *skuķītis*, piemēram, Raiņa dzejolī «Zēniņa dziesma»: *Pilna mūsu sētiņa Zižainu meitiņu, Samtainu māmiņu, Dzīparainu skuķīšu*. Arī šajā gadījumā sarunvalodas vārda lietojums ir mērķtiecīgs un attaisnojams.

Turpretim nevajadzīgi, neatbilstoši lietoti sarunvalodas vārdi tekstu tikai piesārņo. Tie nerada gribēto stilistisko spilgtumu un tekstā izjūtami kā svešķermeņi. Šāds svešķermenis, liekas, iekļuvis 1969. gada 3. augustā «Cīņā» publicētajā Latvijas Telegrāfa aģentūras ziņo-

jumā «Flamingo... Rīgas Jūrmalā». Tas ir sarunvalodas vārds *atkulties* teikumā: *Bet kā šis putns atkulties Rīgas jūras līča piekrastē?* Raksta oficiālais tonis ir pretrunā ar sarunvalodas vārda *atkulties* stilistisko ekspresiju un emocionālo raksturu, kas, pirmkārt, liek domāt par kādām ceļa grūtībām, bet, otrkārt, pauž diezgan nicīgu attieksmi pret šā tālā viesā ierašanos. Pareizā stilistiskā funkcijā šis vārds turpretim lietots šādā kontekstā: *. . . Rīteros jau desmit gadus rikojās šis Saša, pavisam svešs, nezin no kurienes atkūlies ienācējs* (Andrejs Upīts).

Liekas skaidrs, ka, runājot par flamingo ierašanos, vietā būtu bijis jautāt: *Bet kā šis putns atkļuvis* (vai *nokļuvis*) *Rīgas jūras līča piekrastē?*

Daiļliteratūrā, kur mākslinieciskos nolūkos dažādu stilistisko kategoriju izmantošana ir daudz plašāk pieļaujama nekā oficiālos tekstos, pārspīlēta sarunvalodas elementu iekļaušana ir līdzvērtīga pārliecīgai garšvielu lietošanai kulinārijā. Šai sakarā gribas vēlreiz atgriezties pie nule citētā Regīnas Ezeras stāsta, kur, kā redzējām, sastopami trāpīgi sarunvalodas vārdi. Tomēr dažviet liekas, ka tieksme pēc stilistiska efekta ir radījusi sarunvalodas elementu pārbagātību. Sevišķi tas sakāms par galvenā varoņa valodu, kura šo tēlu pretēji autorei gribai vietumis padara diezgan vulgāru. Nepārliecina, piemēram, viņa — rakstnieka — runā lietotā vārdkopā *smadzeņu pods*; tā varonis dēvē galvu, aprakstīdams savas galvas sāpes tiešā vēstījumā (ne sarunā ar draugiem). Dīvaini liekas arī tas, ka varonis, atcerēdamies savas dzīves labākos gadus, saka: *Man piederēja viss, ko pēc tam pamanījos lēnām un pa druskai izzaudēt*. Te sarunvalodas vārds *pamanīties* ne tikai stilistiski neatbilst tēlojamās situācijas nopietnī-

bai, bet arī rada satura neskaidrības. Verbs *pamanīties* jēdzieniski saistās ar kādu sīku veiklību, veiklu darbību, kuras nolūks ir ko iegūt, realizēt u. tml., piemēram, *pamanīties pirmajam iekļūt tramvajā*. Taču Regīnas Ezeras varoņa zaudējums nav apzinātas veiklas darbības sekas.

Redzam, ka vārdu stilistiskais raksturs palaikam ir cieši saistīts ar to jēdzienisko saturu, un tāpēc stilistiska neprecizitāte bieži rada arī jēdzieniskas neskaidrības.

Vēl piesardzīgāk jārikojas ar vienkāršrunas vārdiem. Tie ir sarunvalodas leksikai radniecīgi vārdi, kas savas stilistiskās ekspresijas dēļ pamatos atrodas ārpus literārās valodas robežām. Daži no tiem retumis pieļaujami literārajā valodā; piemēram, *maita* lamu vārda nozīmē lietots pat dzejā, kur veic specifiskas mākslinieciskas funkcijas: *Lūk, kā es piekauts, jūs auni un aitas! To darij' man mežabrāļi, tie maitas* (Rainis). Taču vismaz tā vienkāršrunas vulgāro vārdu grupa, kas apzīmē dažas cilvēka ķermeņa daļas un fizioloģiskās funkcijas, nebūtu ciešama ne sadzīvē, ne daiļliteratūrā. Jāuzsver, ka daiļliteratūrā tie nebūtu liekami personāžu mutē pat tad, ja kāds reālajā īstenībā noskatīts vai iedomājams prototips tos lietotu.

Tāpat sarunvalodas vārdi atzīstami par nozīmīgu literārās valodas vārdu krājumu sastāvdaļu. Ikdienas sarunās un privātā sarakstē šie vārdi ir galvenie stila profila veidotāji. Tai pašā laikā to lietojums tālu pārsniedz sarunvalodas stila ietvarus. Dažāda rakstura tekstos šie vārdi savas stilistiskās ekspresijas dēļ padara runu dzīvāku, emocionālāku un domas labāk uztveramas. Taču tieši šīs sarunvalodas vārdu raksturīgās īpašības arī neļauj tos bez ierobežojumiem lietot kaut cik oficiālā tekstā. Šo valodas elementu pārspilēta lietošana nav pieļaujama arī brīvā, draudzīgā sarunā.

Sarunvalodas vārdi ir vispirms stilistiska kategorija; tie gan ir galvenie, kas sarunvalodas stilam piešķir tā raksturīgās iezīmes, taču tie neveido visu šo stilu. Katra stila leksiskais pamats ir vispārlietojamie, stilistiski neitrālie vārdi. Valodas attīstības procesā daļa sarunvalodas vārdu, tāpat kā citi stilistiski ierobežotie valodas elementi, var arī zaudēt savu specifiku un iekļūt vispārlietojamās leksikas slānī. Šādi neitralizējušies vārdi, protams, nav pakļauti stilistiskiem ierobežojumiem.

IEDZĪVOTĀJU NOSAUKUMI PĒC DZĪVES VIETĀM

Literārās valodas ietekmē zūd izlokšņu īpatnības, vārdnīcu sastādītāji cenšas novērst paralēlas formas, bet iedzīvotāju nosaukumiem pēc dzīves vietām pagaidām nav iespējams vienādot izskaņas, jo pārāk dziļas ir to vēsturiskās saknes. Kaut arī ir notikusi un notiek iedzīvotāju pārvietošanās, tomēr senie ieradumi patur virsroku.

Latvijas rietumu pusē parasti ir iedzīvotāju nosaukumu darinājumi ar izskaņu *-(e)nieki*, piemēram, *jelgavnieki, liepājnieki, ventspilnieki* u. tml., austrumdaļā turpretī — darinājumi ar izskaņu *-ieši*, piemēram, *daugavpilieši, valcēnieši, valmierieši*.¹

Fonētiski vai morfoloģiski nav nekādu nosacījumu, kas liegtu vai prasītu vienu vai otru izskaņu. Ir tikai tradīcija.

Plaši zināmu vietu iedzīvotāju nosaukumi valodā ir iesakņojušies, un kļūdas to lietošanā ir retas. Mazāk pazīstamo vietu iedzīvotāju nosaukumus palaikam darina pēc attiecīgajā republikas daļā parastā modeļa. Vidzemnieki Kurzemes vietu iedzīvotāju nosaukumus darina ar izskaņu *-ieši*, piemēram, *brocēnieši brocenieku* vietā, *engurieši engurnieku* vietā, kurzemnieki turpretim Vidzemes vietu iedzīvotāju nosaukumus — ar izskaņu

¹ Par Latvijas austrumdaļas iedzīvotāju nosaukumiem ar *-nieki, -āni* u. c. sk. turpmāk.

-(e)nieki, piemēram, *āpenieki apeniešu vietā, stirnēnieki stirnēniešu vietā* u. tml. Jāpiebilst, ka retāk ir novērotas kļūdas, kur *-niekus* lieto *-iešu* vietā. Biežāk *-ieši* sastopami *-nieku* vietā. Kādreiz varbūt vispārināsies formas ar *-ieši*, bet mūsdienās vēl jāievēro vietējo formu īpatnības.

Latvijas rietumdaļas iedzīvotāju nosaukumu darināšana

Ja vieta atrodas republikas rietumdaļā (aptuveni līdz Rīgai), iedzīvotāju nosaukumi jādarina ar izskaņu *-(e)nieki*. Visparastākais veids ir šāds: atmet vietvārda galotni un pievieno *-nieki*, piemēram: *Abav-a* — *abavnieki*, *Jaunpil-s* — *jaunpilnieki*, *Zemīt-e* — *zemītnieki* u. tml.

Ja vietvārdā galotnes priekšā ir *-n*, jāpievieno tikai *-ieki*, piemēram: *Brocen-i* (ar *-uo-*) — *brocenieki*, *Platone* (ar *-uo-*) — *platonieki*, *Zebren-e* — *zebrenieki* u. tml.

Vieglākas izrunas labā daļai iedzīvotāju nosaukumu pievieno *-nieki* vietā *-enieki*, piemēram: *Auc-e* — *auceenieki* (bet no salikteņiem *Jaunauc-e*, *Lielauc-e* veido *jaunaucnieki*, *lielaucnieki*), *Durb-e* — *durbenieki*, *Stend-e* — *stendenieki*, *Tals-i* — *talsenieki* u. tml.

Ja vietvārdā galotnes priekšā ir *g*, *k*, iedzīvotāju nosaukumā tie mēdz pārvērsties par *dz*, *c*, piemēram: *Dundag-a* — *dundadznieki*, *Rīg-a* — *rīdzinieki*, *Sak-a* — *sacenieki*, *Slok-a* (ar *-uo-*) — *slocenieki* u. tml.

Iedzīvotāju nosaukumos vērojamas arī dažas citas atšķirības, piemēram: *Bauska* — *baušķenieki*, *Blīdiene* (jeb *Blīdene*) — *blīdenieki*, *Dunika* — *dunicēni*, *Ģibuļi* — *ģibulnieki*, *Praviņi* — *pravenieki* u. tml.

Ja vietvārda izskaņa ir *-nieki*, iedzīvotāju nosaukums paliek tāds pats, piemēram: *Annenieki* — *annenieki*, *Jēkabnieki* — *jēkabnieki*, *Zaļenieki* — *zaļenieki* u. tml.

Daži izloksnēs sastopamie paralēlie iedzīvotāju nosaukumi ir jāuzskata par neliterāriem, piemēram: *dundžiņi* *dundadznieku* vietā, *popiņi* (ar *-uo-*) *popenieku* vietā, *pužiņi* *puzenieku* vietā, *zlēciņi* *zlēcenieku* vietā u. tml. (tādi varētu noderēt tikai daiļliteratūrā vides raksturošanai). Citus varētu lietot paralēli, piemēram: *garoznieki* jeb *garožnieki*, *līvberznieki* jeb *livenieki*, *lutriņnieki* jeb *lutrenieki*.

Latvijas austrumdaļas iedzīvotāju nosaukumu darināšana

Sarežģītāk ir ar iedzīvotāju nosaukumiem republikas austrumdaļā (aptuveni no Rīgas uz austrumiem). Lielā pārsvarā tie darināmi ar izskaņu *-ieši*, kas jāpievieno vietvārdam, atmetot tā galotni, piemēram: *Aloj-a* (ar *-uo-*) — *alojieši*, *Baltinav-a* — *baltinavieši*, *Zalv-e* — *zalvieši* u. tml.

Ja vietvārdā galotnes priekšā ir *g* vai *k*, tie iedzīvotāju nosaukumos pārvēršas par *dz*, *c*, piemēram, *Burt-niek-i* — *burtniecieši*, *Sauk-a* — *saucieši*, *Staburag-s* — *staburadzieši*, *Umurg-a* — *umurdzieši* u. tml.

Ja vietvārdā galotnes priekšā ir mīkstināts līdzskanis, tas iedzīvotāju nosaukumos izskaņas *-ieši* priekšā mīkstinājumu parasti zaudē, piemēram: *Ābeļ-i* — *ābelieši*, *Audriņ-i* — *audrinieši*, *Balož-i* (ar *-uo-*) — *balodieši*, *Birž-i* — *birzieši*, *Drabeš-i* — *drabesieši*, *Kalnecmpj-i* — *kalnecmpieši*, *Lenč-i* — *lencieši*, *Pļavin-as* — *pļavinieši*, *Tilž-a* — *tilzieši* u. tml.

Daļa iedzīvotāju nosaukumu ir paplašināmi ar piedēkli *-ēn²*-, ko iesprauž starp vietvārda sakni un izskaņu *-ieši*: a) bez saknes līdzskaņa maiņas, piemēram: *Bebr-i* — *bebrēnieši*, *Blom-e* (ar *-uo-*) — *blomēnieši*, *Cemp-i* — *cempēnieši*, *Cirm-a* — *cirmēnieši*, *Cirst-i* — *cirstēnieši*, *Dol-e* (ar *-uo-*) — *dolēnieši*, *Kārķ-i* — *kārķēnieši*, *Kos-a* (ar *-uo-*) — *kosēnieši*, *Liep-a* — *liepēnieši*, *Ogr-e* (ar *-uo-*) — *ogrēnieši*, *Raun-a* — *raunēnieši*, *Vecat-e* — *vecatēnieši* u. tml.; b) ar saknes līdzskaņa maiņu, piemēram: *Bauņ-i* — *baunēnieši*, *Ērgļ-i* — *ērglēnieši*, *Graš-t* — *grasēnieši*, *Ķēč-i* — *ķēcēnieši*, *Strenc-i* — *strencēnieši* (arī *strencieši*), *Valk-a* — *valcēnieši* u. tml.

Dažos iedzīvotāju nosaukumos, kas darināti no austrumu malas vietvārdiem, piedēkļa *-ēn-* vietā lietojams piedēklis *-ān-*, piemēram: *Bej-a* — *bejānieši* (vietējie mēdz izrunāt ar *-an-*), *Brig-i* — *brigānieši*, *Cibl-a* — *ciblānieši*, *Dagd-a* — *dagdānieši*, *Ludz-a* — *ludzānieši*, *Ntrz-a* — *nirzānieši*, *Višķ-i* — *višķānieši* u. tml.

Ja vietvārdā ir piedēklis *-ien-*, iedzīvotāju nosaukumos tā vietā parasti rodas *-ēn-* vai *-en-*, piemēram: *Atāšien-e* — *atāšēnieši*, *Druvien-a* — *druvēnieši*, *Gaujien-a* — *gaujenieši*, *Mārcien-a* — *mārcēnieši*, *Praulien-a* — *praulēnieši*, *Rūjien-a* — *rūjenieši*, *Sāvien-a* — *sāvēnieši*, *Vestien-a* — *vestēnieši*, *Viesien-a* — *viesēnieši* u. tml.

Ja vietvārda izskaņa ir *-aži* vai *-iži*, iedzīvotāju nosaukumus darina ar izskaņu *-nieki*, piemēram: *Ainaž-i* — *ainažnieki*, *Limbaž-i* — *limbažnieki*, *Vangaž-i* — *vangažnieki* u. tml.

Ja vietvārda izskaņa ir *-nieki* vai *-ieši*, iedzīvotāju

² Daži iedzīvotāju nosaukumi paplašināmi ar iespraustu piedēkli *-en-*, piemēram: *Ann-a* — *annenieši*, *Ap-e* — *apenieši*, *Balu-i* — *balvenieši*, *Karu-a* — *karvenieši*, *Raud-a* — *raudenieši* u. tml.

nosaukumi mēdz atbilst vietvārdiem, piemēram: *Biķernieki* — *biķernieki*, *Daugavieši* — *daugavieši*, *Muizenieki* — *muizenieki*, *Sarkanarmieši* — *sarkanarmieši*, *Vecumnieki* — *vecumnieki* u. tml.

Ir arī iedzīvotāju nosaukumi, kas dažādi atšķiras no minētajiem paraugiem, piemēram: *Andrupene* — *andrupieši*, *Cēsts* — *cēsnieki*, *Galgauska* — *galgausnieši*, *Idus* — *idvieši*, *Ligo* — *ligotāji*, *Lizums* — *lizumniesi*, *Nitaurēni* — *nītaurēni* (jeb *nītaurieši*), *Piebalga* — *piebaldzēni*, *Ružina* — *ružinavieši*, *Sērmūkši* — *sērmūk-sēni*, *Stāmeriene* — *stāmerieši*, *Stirniene* — *stirnieši*, *Tirza* — *tīrzmalieši*, *Viļaka* — *viļacēni* u. tml.

Tā kā rietumdaļā iedzīvotāju nosaukumus darina citādi nekā austrumdaļā, vienāds vietvārds var dot dažādus iedzīvotāju nosaukumus, piemēram: *Kauguri* — *kaugurieši* Valmieras r., *kaugurnieki* Rīgas r.; *Sala* — *salenieki* Rīgas r., *salānieši* Jēkabpils r.; *Vecpils* — *vecpīlnieki* Liepājas r., *vecpīlieši* Daugavpils r.; *Ziemeļi* — *ziemeļnieki* Bauskas r., *ziemeļieši* Valmieras r.

Izloksnēs sastopamās formas, piemēram, *aknīšāni* *aknīstiešu* vietā, *atašāni* *atašēniešu* vietā, *dvietišķi* *dvietiešu* vietā, *kastarnieši* *kastrāniešu* vietā, *puiķēlieši* *pūkūliešu* vietā u. tml. ir neliterāras. Pagaidām paralēli varētu lietot, piemēram, *nītaurieši* un *nītaurēni*, *ropāžnieki* un *ropālnieki*, *strencēnieši* un *strencieši*, *suntažnieki* un *suntālnieki*, *veselavieši* un *veselauskieši* u. tml.

Katras vietas iedzīvotāju nosaukumu precīzi uzzināt un iegaumēt ir grūti, tāpēc ikdienas vajadzībām bieži jārikojas pēc pamatprincipa, t. i., rietumdaļas iedzīvotāju nosaukumi atvasināmi ar izskaņu *-nieki*, austrumdaļas iedzīvotāju nosaukumi — ar izskaņu *-ieši*.

Vietu un iedzīvotāju nosaukumu saraksts*

Vietvārds	Iedzīvotāju nosaukums	Vietvārds	Iedzīvotāju nosaukums
1	2	3	4
	A	Ambeļi	— ambelieši
Abava	— abavnieki	Ance	— ancenieki
Ābeļi	— ābelieši	Andrupene	— andrupieši
Ādaži	— ādažnieki	Andzeļi	— andzēlieši
Aduliena	— adulienieši	Anna	— annenieši
Aglona	— aglonieši	Annenieki	— annenieki
(ar -uo-)		Ape	— apenieši
Ainaži	— ainažnieki	Apgulde	— apguldnieki
Aistere	— aisternieki	Apriķi	— apriķnieki
Aiviekste	— aiviekstieši	Apšupe	— apšupnieki
Aizdzire	— aizdzirniece	Apukalns	— apukalnieši
Aizkalne	— aizkalnieši	Āraiši	—
Aizkraukle	— aizkrauklieši	Ārciems	— ārciemieši
Aizpute	— aizputnieki	Ārdava	— ārdavieši
Aizupe	— aizupnieki	Ārlava	— ārlavnieki
Aizviķi	— aizviķnieki	Ārona	— āronieši
Aknīste	— aknīstieši	(ar -uo-)	
Allaži	— allažnieki	Asare	— asarieši
Aloja	— alojieši	Asīte	— asitnieki
(ar -uo-)		Asūne	— asūnieši
Alsunga	— alsundzniece	Atašiene	— atašēnieši
Alsviķi	— alsviķieši	Atspuki	—
Alūksne	— alūksnieši	Auce	— aucenieki
Amata	— amatieši	Audriņi	— audrinieši
		Augstkalne	— augstkalnieki

* Sarakstā ietverti pilsētu, pilsētciematu, ciemu padomju un dažu citu biežāk apdzīvotu vietu vai ekonomisko centru un to iedzīvotāju nosaukumi (pēc 1967. g. Latvijas PSR administratīvi teritoriāla iedalījuma).

Daļa iedzīvotāju nosaukumu, īpaši republikas austrumdaļas ciemu padomju teritoriju iedzīvotāju nosaukumi, vēl nav isti noskaidroti; tiem sarakstā atstātas tukšas vietas, bet nedrošajiem iedzīvotāju nosaukumiem pievienotas jautājuma zīmes. Lūdzam zinātajus sniegt vajadzīgās ziņas un varbūtējus labojumus ZA Valodaš un literatūras institūtam Rīgā, Turgeņeva ielā 19.

1	2	3	4
Cena	— cenenieki	Drabeši	— drabesieši
Ceraukste	— ceraukstieši	Dreiliņi	— dreilinieši
Cēre	— cērenieki	Dricēni	— dricēnieši
Cērtene	— cērtēnieši	Drusti	— drustēnieši
Cēsis	— cēsnieki	Druvienu	— druvēnieši
Cesvaine	— cesvainieši	Dubna	— dubnieši
Cibla	— ciblānieši	Dunalka	— dunalcnieki
Ciecere	— ciecernieki	Dunava	— dunavieši
Cīrava	— cīravnieki	Dundaga	— dundadznieki
Cirma	— cirmēnieši	Dunika	— dunicēni
Cirsti	— cirstēnieši	Dunte	— duntieši
Code	— codieši	Dūras	— dūrenieki
(ar -uo-)		Durbe	— durbenieki
Černaja	— černajieši?	Dūre	— dūrenieši
Čulki	— čulkānieši?	Dviete	— dvietieši
		Dzelzava	— dzelzavieši
		Dzērbene	— dzērbēnieši
		Dzērve	— dzērvenieki
		Dzirciems	— dzirciemnieki
		Džūkste	— džūkstenieki
	D		
Dagda	— dagdānieši		
Dalbe	— dalbenieki		
Daudzese	— daudzeseši		
Daugasne	— daugasnieši		
Daugavgrīva	— daugavgrīvieši		
Daugavieši	— daugavieši		E
Daugavpils	— daugavpīlieši		
Daugmale	— daugmalieši	Edole	— ēdolnieki
Dauguļi	— daugulieši	(ar -uo-)	
Dauksti	— daukstieši	Eglaine	— eglainieši
Degole	— degolnieki	Eglāji	— eglājieši
(ar -uo-)		Eleja	— elejnieki
Dekšāre	— dekšārieši	Elkšņi	— elksnieši
Demene	— demēnieši	Embūte	— embūtnieki
Dignāja	— dignājieši	Engure	— engurnieki
Dikļi	— diklēnieši	Ērgļi	— ērglēnieši
Dobeļe	— dobelnieki	Ērgeme	— ērgēmieši
(ar -uo-)		Ēvele	— ēvelieši
Dole	— dolēnieši	Ezere	— ezernieki
(ar -uo-)		Ezernieki	— ezernieki

	F	Gulbene	— gulbenieši
Feimaņi	— feimanieši	Ģibuļi	— ģibulnieki
	G, Ģ		I
Gaigalava	— gaigalavieši	Idus	— idvieši
Gaiķi	— gaiķenieki	Iecava	— iecavnieki
Gailiši	— gailišāni? (Preiļu r.)	Ievukalni	— ievukalnieki
Gailiši	— gailišnieki? (Bauskas r.)	Ignatova	— ignatovieši
Gailumi	— gailumieši	Ikšķile	— ikšķilieši
Galēni	— galēnieši	Ile	— ilenieki
Galgauska	— galgausnieši	Ilūkste	— ilūkstieši
Garanči	— garancieši	Ilzene	— ilzenieši
Garkalne	— garkalnieši	Iļģuciems	— iļģuciemieši
Garoze (ar -uo-)	— garoznieki jeb garożnieki	Inčukalns	— inčukalnieši
Ģārsene	— ģārsenieši	Indra	— indrieši
Gatarta	— gatartieši	Ineši	— inesieši
Gaujiena	— gaujenieši	Ipiķi	— ipiķieši
Gavieze	— gavieznieki	Irlava	— irlavnieki
Glūda	— glūdenieki	Irši	— irsieši
Goliševa	— goliševieši	Islice	— islicieši
Goveika	— goveikānieši?	Isnauda	— isnaudieši
Gramzda	— gramzdenieki	Istalsna	— istalsnieši
Graši	— grasenieši	Istra	— istrieši
Grāveri	— grāverieši	Īvande	— īvandnieki
Grenči	— grenčenieki	Īve	— īvenieki
Griškāni	— griškānieši	Izvalts	— izvaltīeši
Grobiņa (ar-uo-)	— grobiņnieki		J
Grostonā (ar diviem -uo-)	— grostonieši	Janopole	— janopolieši
Grundzāle (ar -dz-)	— grundzālieši	Jāņuciems	— jāņ(u)ciemieši
Gudenieki	— gudenieki	Jaunate	— jaunatēnieši
		Jaunaucē	— jaunaucenieki
		Jaunburtņieki	— jaunburt- niecīeši
		Jaungulbene	— jaungulbenieši

1	2	3	4
Jaunjelgava	— jaunjelgavieši	Kalnecmpji	— kalnecmieši
Jaunlaicene	— jaunlaicenieši	Kalnciems	— kalnciemnieki
Jaunlutriņi	— jaunlutriņnieki jeb jaun- lutrenieki	Kalnieši	— (arī kaln- ciemieši)
Jaunokra	— jaunokrieši	Kalns	— kalnieši
Jaunpagasts	— jaunpagastnieki	Kalsnava	— kalsnavieši
Jaunpiebalga	— jaunpiebaldzēni	Kalupe	— kalupieši
Jaunpils	— jaunpilnieki	Kalvene	— kalvenieki
Jaunplatone	— jaunplatonieki	Kaļķi	— kaļķenieki
Jaunrauna	— jaunraunēnieši	Kandava	— kandavnieki
Jaunroze	— jaunrozieši	Kantinieki	— kantinieki
(ar -uo-)		Kapiņi	— kapinieši
Jaunsaule	— jaunsauleiši	Kaplava	— kaplavieši
Jaunsvirlauka	— jaunsvir- laucnieki	Kārķi	— kārķenieši
Jaunvāle	— jaunvālēnieši	Kārļi	— kārļēnieši
Jēkabnieki	— jēkabnieki	Kārsava	— kārsavieši
Jēkabpils	— jēkabpīlieši	Karva	— karvenieši
Jelgava	— jelgavnieki	Kārzdaba	— kārzdabieši
Jērcēni	— jērcēnieši	Kastuļina	— kastuļinieši?
Jeri	— jerieši	Kastrāne	— kastrānieši
Jersika	— jersicieši?	Katlakalns	— katlakalnieši
Joniņi	— joninieši	Katvari	— katvarieši
Jumprava	— jumpravieši	Kauguri	— kaugurnieki (Rīgas r.)
Jumurda	— jumurdieši	Kauguri	— kaugurieši (Valmieras r.)
Jūrkalne	— jūrkalnieki	Kaunata	— kaunatieši
Jūrmala	— jūrmalnieki	Kazdanga	— kazdandznieki
	K, Ķ	Klintaine	— klintainieši
		Klostere	— klosternieki (ar -uo-)
Kābile	— kabilnieki	Kocēni	— kocēnieši
Kaibala	— kaibalieši	(ar -uo-)	
Kaive	— kaivieši (Cēsu r.)	Koknese	— koknesieši
Kalēti	— kalētnieki	(ar -uo-)	
Kalkūne	— kalkūnieši	Kolka	— kolcenieki?
		Kombuļi	— kombulieši

Kosa	— kosēnieši		L, Ļ
(ar -uo-)			
Krape	— krapieši	Lāde	— lādieši
Krāslava	— krāslavieši	Laide	— laidenieki
Kraukļi	—	Laidze	— laidzenieki
	(Balvu r.)	Lapmežciems	— lapmež- ciemnieki
Kraukļi	— krauklēnieši (Madonas r.)	Laši	— lasieši
Krimulda	— krimuldieši	Laubere	— lauberieši
Krišjāņi	— krišjānieši	Laucesa	— laucesieši
Krivandi	— krivandieši	Lauciene	— laucienieki
Krote	— krotenieki	Lauderi	— lauderieši
(ar -uo-)		Launkalne	— launkalnieši
Kruki	— krukānieši?	Lazdona	— lazdonieši
Krūmiņciems	— krūmiņciemieši	(ar -uo-)	
Krustpils	— krustpilieši	Lazdukalns	— lazdu- kalnieši
Kubuļi	— kubulieši	Laža	— laženieki
Kūdums	— kūdumieši	Lēdmane	— lēdmanieši
Kūkas	— kūkānieši?	Lēdurga	— lēdurdzieši
Kuldīga	— kuldīdznieki	Leimaņi	— leimanieši
Kurmale	— kurmalnieki	Lejasciems	— lejasciemieši
Kurmene	— kurmenieši	Lenči	— lencieši
Kursīši	— kursīšnieki	Lendži	— lendzieši
Kusa	— kusēnieši	Lestene	— lestenieki
Kvašņeva	— kvašņevieši	Libagi	— libadznieki
Keči	— ķecēnieši	Līdumnieki	— līdumnieki
Ķegums	— ķegumieši	Lielaucē	— lielaucnieki
Ķeipene	— ķeipenieši	Lielplatone	— lielplatonieki
Ķekava	— ķekavieši	(ar -uo-)	
Ķemeri	— ķemernieki	Lielstraupe	— lielstraupieši
(vietējā		Lielvārde	— lielvārdieši
lietojumā —		Lielvircava	— lielvircavnieki
Ķemerēs)		Liepa	— liepēnieši
Ķepova	— ķepovieši	Liepāja	— liepājnieki
Ķesterciems	— ķesterciemnieki	Liepari	— lieparieši
Ķieģeļi	— ķieģeļieši	Liepkalne	— liepkalnieši
Ķoņi (ar -uo-)	— ķonieši	Liepna	— liepnieši
Ķūļciems	— ķūļciemnieki	Liepupe	— liepupieši

1	2	3	4
Liezēre	— liezērieši	Maļinovka	—
Līgatne	— līgatnieši	Mangaļi	— mangalieši
Līgo (ar -uo-)	— līgotāji	Mārciena	— mārcēnieši
Līksna	— līksnieši	Mārkalne	— mārkalnieši
Limbaži	— limbažnieki	Mārsnēni	— mārsnēnieši
Linava	— linavieši	Mārupe	— mārupieši
Lipinišķi	—	Matīši	— matīsieši
Litene	— lītenieši	Matkule	— matkulnieki
Līvāni	— līvānieši	Mazozoli (ar	— mazozolieši
Līvberze	— līvberznieki	diviem -uo-)	
	jeb līvenieki	Mazsalaca	— mazsalacieši
Lizums	— lizumnieši	Mazstraupe	— mazstraupieši
Lode (ar -uo-)	— lodieši	Mazzalve	— mazzalvieši
Logina	— loginieši	Medņeva	— medņevieši?
Lomi	— lomieši?	Medņi	— mednieši
Lone (ar -uo-)	— lonieši	Medumi	— medumieši
Lubāna	— lubānieši	Medze	— medzenieki
Lube	— lubenieki	Mēdzūla	— mēdzūlieši
Lubeja	— lubejieši	Meijers	— meijerieši
Lubezere	— lubezernieki	Meirāni	— meirānieši
Ludza	— ludzānieši	Mēmele	— mēmelieši
Lugaži	— lugazieši	Meņģele	— meņģelieši
Lūrupi	— lūrupieši	Mērdzene	— mērdzenieši
Lutriņi	— lutriņnieki	Mērsrags	— mērsradznieki
	jeb lutrenieki	Mētriena	— mētrienieši
Ļaudona	— ļaudonieši	Mežāre	— mežārieši
(ar -uo-)		Mežotne	— mežotnieki
		(ar -uo-)	
	M	Mežvidi	— mežvidieši
Madliena	— madlienieši	Miglinieki	— miglinieki
Madona	— madonieši	Milgrāvis	— milgrāvieši
(ar -uo-)		Milzkalne	— milzkalnieki
Makašāni	— makašānieši	Misa	— misenieki
Maliēna	— malēnieši	More	— morēnieši
Mālpils	— mālpīlieši	(ar -uo-)	
Malta	— maltieši	Muizenieki	— muizenieki
Mālupe	— mālupieši	Mujāni	— mujānieši
		Murmastiēna	— murmastieņieši

N

Nabe	— nabieši
Naudīte	— naudīšnieki
Naujēne	— naujenieši
Naukšēni	— naukšēnieši
Nautrēni	— nautrēnieši
Nereta	— neretieši
Neveja	— nevejnieki
Nīca	— nīcenieki
Nīcgale	— nīcgalieši
Nīgranda	— nīgrandnieki
Nīkrāce	— nīkrācnieki
Nirza	— nirzānieši
Nītaure	— nītaurēni jeb nītaurieši

Nogale (ar -uo-)	— nogalnīeki
Novadnieki (ar -uo-)	— novadnieki
Nukša	— nukšānieši?

O

Odziēna (ar -uo-)	— odzienieši
Ogre (ar -uo-)	— ogrēnieši
Ogresgals (ar -uo-)	— ogresgalieši
Ogresliči (ar -uo-)	— ogreslicieši
Olaine (ar -uo-)	— olainieši
Oļi (ar -uo-)	— olēnieši

Omuļi (ar -uo-)	— omulieši
Ošupe (ar -uo-)	— ošupieši
Otaņķi (ar -uo-)	— otaņķnieki
Ozolaine (ar diviem -uo-)	— ozolainieši
Ozoli (ar diviem -uo-)	— ozolieši
Ozolkalns (ar diviem -uo-)	— ozolkalnieši
Ozolnieki (ar diviem -uo-)	— ozolnieki

P

Pabaži	— pabažnieki
Padure	— padurnieki
Pāle	— pālieši
Palsmane	— palsmanieši
Pamati	— pamatieši
Pampāļi	— pampāļnieki
Pārdaugava	— pārdaugavieši
Pasiēne	— pasienieši?
Pastende	— pastendnieki
Patkule	— patkulieši
Pāvilsta (ar -uo-)	— pāvilstnieki
Pavlova	— pavlovieši
Pededze	— pededzieši
Pedele	— pedelieši
Pelsiņi	— pelsinieši?
Penkule	— penkulnieki
Pērkone (ar -uo-)	— pērkonieki
Pēternieki	— pēternieki

Piedruja	—	—	—	R
Pienēni	—	—	—	Radopole
Pilda	—	—	—	— radopolieši
Pilsblidene	—	—	—	Raiskums
Pilskalne	—	—	—	— raiskumieši
Pilsrundāle	—	—	—	Ramata
Piltene	—	—	—	— ramatieši
Planīca	—	—	—	Rāmuļi
Plāņi	—	—	—	— rāmulieši
Plātere	—	—	—	Ranči
Platone	—	—	—	— rančanieši?
(ar -uo-)	—	—	—	Ranka
Ploskena	—	—	—	— rancēnieši
Pļava	—	—	—	Raņķi
Pļavenieki	—	—	—	— raņķenieki
Pļaviņas	—	—	—	Rauda
Pociems	—	—	—	— raudenieši
(ar -uo-)	—	—	—	Rauna
Pope	—	—	—	— raunēnieši
(ar -uo-)	—	—	—	Raunieši
Prauliena	—	—	—	— rauniešāni?
Praviņi	—	—	—	Rāva
Preiļi	—	—	—	— rāvenieki
Priedaine	—	—	—	Rembate
Priekule	—	—	—	— rembatieši
(Liepājas r.)	—	—	—	Remte
Priekuļi	—	—	—	— remtenieki
(Česu r.)	—	—	—	Rencēni
Prode	—	—	—	— rencēnieši
(ar -uo-)	—	—	—	Renda
Puikule	—	—	—	— rendenieki
Pūre	—	—	—	Reņģe
Purmale	—	—	—	— reņģenieki
Purmsāti	—	—	—	Rēzekne
Puša	—	—	—	— rēzeknieši
Pušmucova	—	—	—	Rēzna
Puze	—	—	—	— rēznieši
				jeb Rāzna
				— (rāznieši)
				Riebiņi
				— riebinieši
				Rīga
				— rīdzinieki
				Rikava
				— rikavieši
				Rite
				— ritieši
				Robežnieki
				— robežnieki
				(ar -uo-)
				Roja
				— rojenieki
				(ar -uo-)
				Rojupe
				— rojupnieki
				(ar -uo-)
				Ropaži
				— ropazīnieki
				(ar -uo-)
				jeb ropalnieki
				Rozēni
				— rozēnieši
				(ar -uo-)
				Rozula
				— rozulieši
				(ar -uo-)
				Rožkalni
				— rožkalnieši
				(ar -uo-)

Rožupe	— rožupieši	Saulkrasti	— saulkraścieši
(ar -uo-)		Sausnēja	— sausnējieši
Ruba	— rubenieki	Sāviena	— sāvēnieši
Rubene	— rubenieši	Sece	— secieši
Rucava	— rucavnieki	Seda	— sedēnieši; sedieši?
Rudbārži	— rudbāržnieki	Sēja	— sējieši
Rudzēti	— rudzētieši	Sēlpils	— sēlpilieši
Rugāji	— rugājieši	Sēme	— sēmnieki
Rūjiena	— rūjenieši	Sērene	— sērenieši
Rumba	— rumbenieki	Sērmūkši	— sērmūksēni
Rundāle	— rundālnieki	Sesava	— sesavnieki
Rundēni	— rundēnieši	Sidgunda	— sidgundieši
Rušoni	— rušonieši	Sidrabe	— sidrab(e)nieki
Ružina	— ružinavieši	Sieksāte	— sieksātnieki

S, Š

Sabile	— sabilnieki	Sigulda	— siguldieši
Saikava	— saikavieši	Sikšņi	— siksnenieki
Saka	— sacenieki	Silajāņi	— silajānieši
Sakstagals	— sakstagalieši	Silavišķi	— silavišķāni?
Salaca	— salacieši	Silene	— silenieši
Sala	— salenieki	Silmala	— silmalieši
	(Rigas r.)	Sinole	— sinolieši
Sala	— salānieši	Sīpele	— sīpelnieki
	(Jēkabpils r.)	Skaista	— skaistieši
Salacgrīva	— salacgrīvieši	Skaistkalne	— skaistkalnieši
Salaspils	— salaspilieši	Skaņkalne	— skaņkalnieši
Saldus	— saldnieki	Skrīveri	— skrīverieši
Salgale	— salgalieši	Skrudaliena	— skrudalienieši
Saliēna	— salienieši	Skrunda	— skrudenieki
Salnava	— salnavieši	Skujene	— skujenieši
Sandarišķi	— sandarišķāni?	Skulte	— skultieši
Sarkanarmieši	— sarkanarmieši	Slabada	— slabadieši
Sarkaņi	— sarkanieši	Slampe	— slampenieki
Sātiņi	— sātiņnieki	Slate	— slatieši
	jeb sātenieki	Sloka	— slocenieki
Sauka	— saucieši	(ar -uo-)	
		Smārde	— smārdenieki
		Smiltene	— smiltenieši

1	2	3	4
Smukas	— smucenieki	Svitene	— svitenieki
Snēpele	— snēpelnieki	Šķaune	— šķaunieši
Sniķere	— sniķernieki	Šķeltova	— šķeltovieši
Sokoli	— sokolieši	Šķibe	— šķibenieki
Sondori	— sondorieši	Šķilbēni	— šķilbēnieši
Spārne	— spārnenieki	Šķipi	— šķipieši?
Staburags	— staburadzieši	Špēļi	— špēļieši
Staicele	— staicieši	Šuškova	— šuškovieši
Stalbe	— stalbieši		
Stāmeriene	— stāmerieši		
Stari	— starieši?		
Stelpe	— stelpieši	T	
Stende	— stendenieki	Tabore	— taborieši
Stiene	— stienieši	Tadaiķi	— tadaiķnieki
Stirniene	— stirnieši	Talsi	— talsenieki
Stoļerova	— stoļerovieši	Tārgale	— tārgalnietki
Stopiņi	— stopinieši	Tāši	— tāšenieki
(ar -uo-)		Taurene	— taurenīeši
Stradi	— stradēnieši?	Taurkalne	— taurkalnieši
Stradiņi	— stradīnieši	Taurupe	— taurupieši
Strautiņi	— strautīnieši	Terneja	— ternejieši
Strazde	— strazdenieki	Tērvete	— tērvetnieki
Strenči	— stencēnieši jeb stencieši	Tetele	— tetelnieki
		Tilža	— tilzieši
Strutele	— strutelnieki	Tinūži	— tinūzieši?
Stučka	— stučkieši?	Tirza	— tirmalieši
Stūri	— stūrenieki	Tome	— tomieši
Subate	— subatieši	(ar -uo-)	
Sunākste	— sunākstieši	Tosmare	— tosmarnieki
Suntaži	— suntažnieki jeb suntalnieki	(ar -uo-)	
		Trapene	— trapienieši
Susāji	— susājieši?	Trikāta	— trikātieši
Susēja	— susējieši	Tūja	— tūjieši
Svariņi	— svarinieši	Tukums	— tukumnieki
Svente	— sventieši	Tume	— tumenieki
Svētciems (ar	— svētcīmieši	Turaida	— turaidieši
šauru ē)		Turki	—
Svēte	— svētnieki	Turlava	— turlavnieki

U

Odriši	— ūdrišāni?
Ugāle	— ugālnieki
Ukri	— ukrenieki
Ulmale	— ulmalnieki
Umurga	— umurdzieši
Upenieki	— upenieki
Upesgrīva	— upesgrīvnieki
Upmale	— upmalieši
Usma	— usmenieki
Užava	— užavnieki

V

Vabole (ar -uo-)	— vabolieši
Vadakste	— vadakstnieki
Vaidava	— vaidavieši
Vainiži	— vainižnieki
Vaiņode (ar -uo-)	— vaiņodnieki
Vaive	— vaivieši
Valdemārpils	— valdemār- pilnieki
Valdgale	— valdgalnieki (pie Talsiem)
Vāle	— vālēnieši
Valgale	— valgalnieki (pie Sabiles)
Valgunde	— valgundnieki
Valka	— valcēnieši
Valmiera	— valmierieši
Valtaiķi	— valtaiķnieki
Vandzene	— vandzenieki
Vāne	— vānenieki
Vangaži	— vangažnieki
Varakļāni	— varakļānieši

Vārieši	— vāriešāni?
Vārkava	— vārkavieši
Vārme	— vārmenieki
Vārnavā	— vārnavieši
Varnaviči	— varnavičāni?
Vārve	— vārvenieki
Vāveri	— vāverieši
Vecate	— vecatēnieši
Vecauce	— vecaucnieki
Vecgulbene	— vecgulbenieši
Veclaicene	— veclaicenieši
Vecmokas (ar -uo-)	— vecmocnieki
Vecpiebalga	— vecpiebaldzēni
Vecpils	— vecpīlieši (Daugavpils r., Liepājas r.)
Vecpils	— vecpilnieki
Vecsaliena	— vecsalienieši
Vecsaule	— vecsaulieši
Vecsvirlauka	— vecsvirlaucnieki
Vectilža	— vectilzieši
Vecumi	— vecumieši
Vecumnieki	— vecumnīeiki
Vēja	— vējavieši
Veļķi	— veļķenieši
Venta	— ventenieki
Ventspils	— ventspilnieki
Vērēmi	— vērēmieši
Vērgale	— vērgalnieki
Veselava	— veselavieši jeb veselauskieši
Vestiēna	— vestēnieši
Vidale	— vīdālnieki
Vidriži	— vidrižnieki
Viesatas	— viesatnieki
Viesiena	— viesēnieši

1	2	3	4
Viesīte	— viesītieši	Zalve	→ zalvieši
Viesturi	— viesturnieki	Zaļenieki	— zaļenieki
Vietalva	— vietalvieši	Zaļesje	— zaļesjānieši?
Vijciems	— vijciemieši	Zante	— zantenieki
Viksna	— viksnieši	Zaņa	— zaņenieki
Vilce	— vilcenieki	Zasa	— zasieši
Vildoga	— vildodzieši	Zaube	— zaubieši
(ar -uo-)		Zebrene	— zebrenieki
Vilpulka	— vilpulcieši	Zeltiņi	— zeltinieši
Vilzēni	— vilzēnieši	Zemīte	— zemitnieki
Viļaka	— viļacēni	Zentene	— zentenieki
Viļāni	— viļānieši	Ziemeļi	— ziemeļnieki
Viļķene	— viļķenieši		(Bauskas r.)
Vīpe	— vīpieši	Ziemeļi	— ziemeļieši
Virāne	— virānieši		(Valmieras r.)
Virbi	— virbenieki	Ziemeris	— ziemešieši
Vircava	— vircavnieki	Ziemupe	— ziemupnieki
Vireši	— viresieši?	Zilupe	— zilupieši
Virga	— virdzenieki	Zira	— zirenieki
Viskāļi	— viskāļieši	Zirņi	— zirnenieki
Višķi	— višķānieši	Zlēkas	— zlēcenieki
Vitiņi	— vitiņnieki	Zosēni	— zosēnieši
Vitrupe	— vitrupieši	(ar -uo-)	
		Zosna	— zosnieši
		Zūras	— zūrenieki
	Z, Z	Zvārde	— zvārdenieki
Zaķīši	—	Zvārtava	— zvārtavieši
Zālite	— zālītieši	Zvirgzdene	— zvirgzdenieši
		Zīguri	— žīgurieši

PĀRVIRZES DAŽU VERBU LIETOJUMĀ

(pēc leksikogrāfiskiem avotiem)

Pēdējos gadudesmitos ar materiālu vērtību radīšanu saistītu verbu lietojumā ir notikušas manāmas pārvirzes. Jo sevišķi interesantas šīs pārvirzes ir tāpēc, ka rāda, cik lielu nozīmi minētajā laikposmā pakāpeniski ieguvusi materiālu vērtību rūpnieciskā ražošana, kas mūsu dienās aptver aizvien jaunas nozares.

Analīzei izraudzīti šādi 10 verbi: *taisīt, pataisīt, uztaisīt, iztaisīt, gatavot, pagatavot, izgatavot, ražot, izstrādāt un darināt*.

Lai gan vārdnīcu sastādītāji šos verbus traktējuši dažādi, tomēr tulkojumi, kaut vai lielos vilcienos, atspoguļo laika gaitā notikušās pārvirzes šo verbu lietojumā.

1963. gadā izdotās divvalodu vārdnīcas¹ minēto verbu traktējuma ziņā atšķiras no Ed. Ozoliņa Latviski-vāciskās vārdnīcas (R., 1941). Piemēram, Latviešu-vācu vārdnīcā verbs *taisīt* tulkots tikai 'machen', neminot nozīmi 'verfertigen', kas vairs nav tik raksturīga. Verbs *pagatavot* šai vārdnīcā tulkots tikai 'zubereiten', 'bereiten' un tātad attiecināts uz ēdieniem, dzērieniem un dažādiem sastāviem, nevis priekšmetiem. Verbs *izgatavot* tulkots ar daudziem sinonīmiem, kuriem pievienots arī visai raksturīgais 'fabrizieren'. Tai pašā gadā izdotā Latviešu-krievu vārdnīca labi precizē verba *iztaisīt* nozīmi, pievienojot tulkojumiem 'сделать', 'изготовить-изготавливать' arī sarunvalodas vārdu 'смастерить'. Verbs *uztaisīt* te

¹ Latviešu-vācu vārdnīca. Sastādījis autoru kolektīvs. R., 1963; Latviešu-krievu vārdnīca. Sastādījis autoru kolektīvs, R., 1963.

ilustrēts ar raksturīgu piemēru *uztaisīt frizūru* un ierindots sarunvalodas leksikā.

Minēto vārdnīcu ierobežotais piemēru klāsts gan nedod pamatu plašākiem un noteiktākiem secinājumiem.

Labāku ieskatu paver enciklopēdisko vārdnīcu materiāli, kur aplūkojamās parādības redzamas plašākā kontekstā.

Latviešu Konversācijas vārdnīca, kuras sējumi publicēti laikposmā no 1927. gada līdz 1940. gadam, šai ziņā ir vērtīgs avots.

Verbs *taisīt* šās vārdnīcas šķirkļos konstatēts pāreji, piemēram, šādos tekstos:²

Uz moderniem lieliem kara kuģiem (drednautiem, kreiseriem u. c.) mastus taisa no tērauda.. Amerikāņi taisa mastus cilindriskas formas izskatā.. Mastus senāk taisīja no koka, aplēšot koka stumbru vajadzīgā zemumā un formā (šķirkļi M a s t s).

Lokus taisīja no izliekta koka.. Krāšņas karieses taisītas Pēterburgā 17. g. s. (šķirkļi R a t i).

..sporta nolūkiem īpaši taisīta iekārta (šķirkļi P e l d ē t a v a).

Taisīt šai vārdnīcā dažkārt sastopams līdzās daudz plašāk lietotajam *pagatavot*:

Latvieši pagatavoja taures no koka un mizas. Koka tauri nereti taisīja no apses.. (šķirkļi T a u r e).

..apakšējā cietā no pabiezas izturīgas ādas (zoļu ādas) pagatavotā apavu sastāvdaļa, kas taisīta parasti no viena gabala (šķirkļi P a z o l e).

Ļoti rets ir *iztaisīt*, ko izdevies konstatēt šādā piemērā:

---

² Šeit un turpmāk citātos nav ievēroti īpašie vārdnīcās pieņemtie saīsinājumi.

Seno grieķu un romiešu ratu riteņi bij resniem kokiem nozāģētas vai no dēļiem iztaisītas biezas ripas, cieši piestiprinātas asij, kas griezās reizē ar riteņiem (šķirkļi R a t i).

Nav izdevies konstatēt ne *pataisīt*, ne *uztaisīt*.

Kopumā jāatzīst, ka verbs *taisīt* un jo sevišķi tā priedēkļformas laikposmā no divdesmito līdz trīsdesmito gadu beigām reti parādās šķirkļos, kuros runāts par materiālu vērtību radišanu.

Taisīt, pataisīt, uztaisīt, iztaisīt gadu gaitā ir reducējušies uz sadzīves sfēru un tiek attiecināti uz visai vienkāršām darbībām: [*pa*]taisīt pusdienas, vakariņas; taisīt sviestu; taisīt stabuli, makšķeri; [*uz*]taisīt mājai žogu; taisīt sienu; putns taisa ligzdu.

Taisīt un tā priedēkļformu vietā, kā liecina Latviešu Konversācijas vārdnīca, stājas verbs *pagatavot*. Šis verbs, kas, kā redzējām, atsevišķos gadījumos vēl mijas ar *taisīt*, nu izvirzās priekšplānā, aptverot daudzas jo daudzas nozares.

Objekti, uz kuriem verbs *pagatavot* attiecināts, ir dažādi. Tos var sistematizēt šādi:

Preces, ražojumi vispār

Angļu apzīmējums Latvijas precēm Made in Latvia (attiecīgajā šķirkļi) tiek skaidrots pagatavots Latvijā.

Pārtikas produkti

Desas pagatavo no svaigas vai žāvētas dažādu dzīvnieku gaļas.. Visilgāk uzglabājas no sālītas un žāvētas gaļas pagatavotās, t. s. dūmu desas (šķirkļi D e s a s).

Ēdieni un to piedevas, dzērieni

Raksturīgākā ir miežu putraimu jeb piena putra. To

pagatavo vienkārši (šķirklī Latvija: 15. Tautas ēdieni).

.. gaudaino kaviāru pagatavojot, svaigos ikrus kuļ ar žagariem.. (šķirklī Kaviārs).

*.. bieza, auksta mērce, pagatavota no olu dzeltenu-
miem, sviesta vai krējuma un kādas labas ēdamās
eļļas* (šķirklī Majonēze).

*.. putojošs dzēriens, ko pagatavo no govju, aitu vai
kazu piena..* (šķirklī Kefīrs).

*.. dziednieciskiem nolūkiem lieto dabiskus vai mākslīgi
pagatavotus minerālūdeņus..* (šķirklī Peldes).

*Dažādi materiāli un izstrādājumi
Eļļas firnisu pagatavo no žūstošām eļļām.. Fir-
nisu nosauc pēc tās eļļas, no kuras to pagatavo
(šķirklī Firniss).*

*.. no gutaperčas un t. s. amonjaka gumijas pagatavota
masa..* (šķirklī Mākslīgais rags).

.. mākslīgi pagatavoti mēslošanas līdzekļi (šķir-
klī Mākslīgie mēsli).

*Visgrūtāk pagatavot bijis riteņus, kas bieži lūzuši
(šķirklī Rati).*

*Daudzi vientuļu izgudrotāju darbi ir gājuši bojā,
piem., Bērzaunē ap 19. g. s. vidu kāda saimnieka pa-
gatavotie mehāniskie koka rati* (šķirklī Mašīnu
attīstība).

*.. lai iegūtu meistara tiesības, .. bij jāpagatavo
darbs³ un jāizpilda daži noteikumi* (šķirklī Meistara
pārbaudījumi).

Savam tēvam Purvītis ierīkojis vilnas kārstuvi, pats

---

³ Šajā un nākamajā piemērā vārds *darbs* lietots materiālas vērtības nozīmē.

pagatavodams visus dzelzs darbus (šķirkli *Purvītis*).

Šķirkļos verbs *pagatavot* dažkārt mijas ar bezpriedēkļa formu *gatavot*, piemēram:

Parasti putojošos vīnus gatavo gaišus, īpaši dzidriņot.. Pirmais tos pagatavojis Dons Perīņons.. (šķirkli *Putojošie vīni*).

Šajos verba *pagatavot* ziedu laikos paretī sāk parādīties arī verbs *izgatavot*, kas dažkārt pat sastopams vienā un tai pašā šķirkli līdzās verbam *pagatavot*. Piemēram, nule citētajā šķirkli ir šāds teikums:

Izgatavo vai nu ar seno franču raudzēšanas paņēmienu, vai arī impregnējot ar CO₂.

Arī šāds piemērs:

Finieri izgatavo divējādos veidos un nolūkos.. tagad izgatavojamās «ozola», «riekstu koka», «putnu kļavas», «mahagonija» u. tml. nosauktās mēbeles patiesībā pagatavo no kāda vienkārša koka (šķirkli *Finieris*).

Raksturīgi, ka verbs *izgatavot* attiecināts galvenokārt uz gatavošanu no kādiem materiāliem, kādām sastāvdaļām vai vispār uz gatavošanu mehāniskā, rūpnieciskā ceļā. Tas redzams vēl šādos piemēros:

.. kurzemnieki izgatavo tos [zemnieku ratus] no tīra koka, bez dzelzs (šķirkli *Rāti*).

Medību ieroču stobrus tagad izgatavo no īpašām tērauda šķirnēm.. (šķirkli *Medību ieroči*).

Cementa flīzes izgatavo no trekna betona.. (šķirkli *Flīzes*).

Ievērojot putnu sugu dažādo lielumu, arī gredzenus izgatavo dažādos lielumos (kalibros) (šķirkli *Putnu gredzenošana*).

.. Fotogrāfijas tipa kopējamās mašīnās izgatavo

precīzu novilkumu pāris sekunžu laikā (šķirkli K o p ē j a m ā s m a š ī n a s).

Jaunlaiku darba mašīnas . . . izgata vo visdažādākos rūpniecības ražojumus (šķirkli M a š ī n a).

Valodas attīstības gaitā kopš trīsdesmito gadu beigām verbs *izgata vot* iekaro aizvien plašāku «dzīvojamu telpu» un diezgan strauji izstumj verbu *pagata vot*. Šķiet, ka patlaban *izgata vot* un *pagata vot* lietojuma biežuma un aptvertu nozaru skaita ziņā ir apmainījušies vietām. Šādu stāvokli atspoguļo vairākas pēdējā laikā izdotas vārdnīcas. It īpaši tas redzams Latvijas PSR Mazās enciklopēdijas⁴ šķirkļos, kur runāts par rūpniecisko ražošanu:

Lobīto finieri izgata vo, lobot bērza, alkšņa, ozola, dižskābarža, oša, gobas un liepas klučus (šķirkli F i n i e r i s).

Fabrikas galvenie ražojumi: smalkais cukurs, ko izgata vo no cukurbietēm un importētā jēlcukura, kā arī rafinādes cukurs (šķirkli J e l g a v a s c u k u r f a b r i k a).

.. iespējams izgata vot detaļas un konstrukcijas ar minimālu svaru un garantēt to drošību . . . (šķirkli M a t e r i ā l u p ā r b a u d e).

.. uzņēmumos izgata vo mēbeles un to detaļas, kā arī labo mēbeles (šķirkli M ē b e ļ u r ū p n i e c ī b a).

.. arī lauku iedzīvotāji arvien vairāk sāk patērēt rūpnieciskā veidā izgata vot o maizi (šķirkli M a i z e s r ū p n i e c ī b a).

Dažkārt verbs *izgata vot* šķirkļos sastopams kopā ar

---

⁴ Latvijas PSR Mazā enciklopēdija, I. «Zinātne», R., 1967; Latvijas PSR Mazā enciklopēdija, II. «Zinātne», R., 1968.

verbu *ražot*, kas apzīmē nojēgumu 'rūpnieciski producēt' visplašākajā nozīmē:

.. mākslīgi izgatavots būvmateriāls, ko iegūst rotējošās krāsniēs.. Izmantojot keramzītu, praktiski var ražot visus rūpniecības un dzīvojamo ēku celtniecībai nepieciešamos saliekamos elementus (šķirkli Keramzīts).

Verbu *ražot* vispār lieto ļoti plaši, runājot par mūsdienu rūpniecisko vai lauksaimniecisko produkciju:

50. gados sāka ražot mašīnas un ierīces lopkopības darbu mehānizācijai.. (šķirkli Lauksaimniecības mašīnbūve).

.. ražo plašā sortimentā diedziņus.. (šķirkli Kokvilnas rūpniecība).

Attiecībā uz ražojumiem, kurus gatavo no dabiskām izejvielām vai pusfabrikātiem, blakus verbam *ražot* lieto verbu *izstrādāt*:

Ādu, kažokādu un apavu rūpniecība.. aptver uzņēmumus, kas izstrādā ādas, ražo ādas aizstājējus, segliniekus un ādas galantērijas izstrādājumus, kažokādas un to izstrādājumus, ādas un gumijas apavus, sukās (šķirkli Ādu, kažokādu un apavu rūpniecība).

Noteikta lietošanas sfēra ir verbam *darināt*, ko senāk mēdza attiecināt uz amatnieciski ražojamiem izstrādājumiem. Šādā nozīmē *darināt* sastopams Latviešu Konversācijas vārdnīcā:

Zīmējumos attēloti arī.. rupji darināti krievu tirgotāju rati.. (šķirkli Rati).

Starp 1619 un 1621 Lielā gilde lika galdnieku meistaram Henkelim (Hinkelim) darināt jaunus solus.. (šķirkli Pētera baznīca Rīgā).

Mūsu dienās ar verbu *darināt* bieži apzīmē sīkrūpniecības vai daiļamatniecības darba procesus. To rāda šādi Latvijas PSR Mazās enciklopēdijas piemēri:

XVIII gs. beigās arī lauku kalvju iekārta papildinājās ar skrūvju darināmām ierīcēm (šķirkli Darbarīki).

.. no māla vai speciāli sagatavotām, mālu saturošām masām darināti un apdedzināti izstrādājumi. .. darina rotas lietas (kakla rotas, saktas). .. Cilni un keramikas mozaikas tehnikā tika darinātas tematiskas kompozīcijas, kā arī monumentāli panno.. (šķirkli Keramikā).

Kaut gan visu aplūkoto ar materiālu vērtību radīšanu saistīto verbu lietojumā aizvadītajos gadu desmitos notikušas acīm redzamas pārvirzes, runātāji un rakstītāji palaikam neievēro attiecīgās lietošanas sfēras. Tā, piemēram, būtu neparasti kādā referātā vai rakstā teikt, ka *rūpnīca taisa automātiskas telefona centrāles, pagatavo mēbeles vai darina celtnus*. Te būtu vietā *izgatavo* vai *ražo*. Reizē gluži normāli mūsu dienās ir teikt: *sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumi izgatavo tik un tik daudz ēdienu porciju, piena kombināta izgatavotais vai ražotais saldējums ir garšīgs* u. tml.

Sadzīves sfērā, sarunvalodā vecum vecais lietojums, protams, nav noraidāms. Tā, piemēram, mājas apstākļos joprojām var *taisīt* vai *pataisīt pusdienas, uztaisīt plauktu* vai *ķebli*. Attiecībā uz ēdieniem, dzērieniem, maltītēm u. tml. vispār der verbs *pagatavot*.

Kā redzams, ar materiālu vērtību radīšanu saistīto verbu lietojums laika gaitā diferencējies un nostabilizējies. Šo lietojumu, ko ierosinājusi un veicina pati dzīve, literārās valodas praksē nevajadzētu ignorēt.

DAŽI VĀRDU KRĀJUMA BAGĀTINĀŠANAS VEIDI

Zurnāla «Lauku dzīve» 1968. gada 3. numura 30. lapusē lasāms šāds piemērs: *Kad no cirsmas aizvākti visi balķi un klajumā rēgojas vienīgi celmi, te ierodas divaina mašina — ekskavatora, lentes zāģa un milzīga korķvilķa hibrīds. Vispirms zāģis nozāģē celmu līdz zemei, vilķis iegriežas atlikušajā celma daļā un izvelk to no zemes ar visām saknēm gluži kā korķi. Kā īsti nosaukt šo jauno universālo mašīnu? Ar šādām problēmām sastopamies ik uz soļa, un to risināšanā vērojamas gan veiksmes, gan kļūmes.*

Viens no visvairāk izplatītajiem paņēmieniem jaunu reāliju apzīmēšanai ir jaunu leksisko nozīmju veidošana jau esošajiem vārdiem. Tā rodas aizvien vairāk vārdu un sarežģītu semantisko struktūru — daudzām leksiskām nozīmēm, daudziem un dažādiem lietojuma variantiem. Taču jāraugās, lai vārdu daudznozīmīgums (polisēmija) un to dažāda lietojums neradītu pārpratumus. Cik plašas dažkārt var būt pārprotamības iespējas, redzams, piemēram, vārda *stihija* dažādā lietojumā. Sis vārds latviešu valodā nostiprinājies ar pamatnozīmi 'dabas parādība, kas izpaužas kā nevaldāms, bieži vien postošs spēks, piem., viesuļvētra, vulkāna izvirdums' (Svešvārdu vārdnīca, 1969), piemēram: *Brīvības ideja, par kuru Bairaona poēmā cīnās viņa varoņi, baletā simbolizēta kā dabas stihija, kā vētrā sabangota jūra* (Literatūra un Māksla, 1956, 26). Dabas parādību pirmatnējā spēka, plašuma raksturošanai vārds *stihija* lietots šādā piemērā: *Ja pirms sešdesmit gadiem Vologdas zemnieku puisim Sergejam Iļušinam kāds būtu teicis, ka ar viņa vārdu cieši būs saistīts viss, kam sakars ar viņa*

tautiešu sasniegumiem debess stihijas iekarošanā, jauneklis būtu pabrīnījies (Padomju Jaunatne, 1969, 65). Precizitātes labad te varbūt vajadzētu runāt par lidmašīnu konstruktora Iļušina panākumiem debess izplatījuma, debess dziļi vai Visuma iekarošanā, jo vārdkopu *debess stihija* varētu uztvert kā sinonīmu vārdiem *viesulis, vētra, negaiss*. Gluži divains ir šāds vārda *stihija* lietojums: *..izrādes emocionālā stihija skatītāju nepārvar* (Literatūra un Māksla, 1956, 18). Vārdkopa *izrādes emocionālā stihija* nav skaidri izprotama. Turklāt arī grūti uztverams šās vārdkopas savienojums ar verbu *pārvarēt*. Varbūt aiz visiem šiem vārdiem slēpjas vienkāršā doma, ka izrāde skatītāju nesaviļņo, nevaldzina vai tml.

Cits vārdu krājuma bagātināšanas ceļš ir jaunvārdu veidošana. Lielum liels jaunvārdu vairums ir atvasinājumi (ar piedēkļiem vai priedēkļiem) un salikteni. Jauns saliktenis ir, piemēram, *ābolaiva*. Vajadzību pēc tā rāda šāds piemērs: *Aivas augļi ir ļoti aromātiski, taču tos iespējams izmantot tikai pārstrādātus, jo zaļi tie ir visai cieti. Lai šo aivas trūkumu likvidētu, bulgāru dārzkopis V. Panovs mēģina aivu krustot ar ābelēm. Viņam jau izdevies iegūt divus noturīgus hibrīdus, kuros apvienojušās abu vecāku labās īpašības — aivas īpatnējā garša un aromāts un ābola tikamais mīkstums. Katrs ā b o l a i v a s auglis sver apmēram 0,5 kg* (Lauku Dzīve, 1968, 3, 17). Jaundarinātais vārds *ābolaiva* valodnieciski ir pareizs, un tas droši vien ieviesīsies, ja dārzniekiem izdosies pilnīgi izveidot jauno šķirni.

Salikteņu veidošanās visnotaļ ir viena no mūsdienu latviešu valodas attīstības tendencēm. Piemēri: *Belovežas gārša segusies baltos sniegautos* (Cīņa, 1970, 25). *Neveiksmīgi izklaiņojies pa taigu, viņš* [mednieks]

apsēdās uz celma, lai brīdi atpūstos pirms māju pceļā (Cīņa, 1970, 25). Visbiežāk rodas salikteni, kas darināti no diviem lietvārdiem, turklāt vārda pirmā daļa zaudē savu ģenitīva galotni: *ābolaīva, korķvilķis, sniegauts*.

Katram valodā ienākušam jaunam vārdam, katrai jaunai vārda leksiskajai nozīmei, tāpat arī katram jaunam nozīmes lietojumam, ir jāiztur laika pārbaude. Jaunā vārda, jaunās vārda nozīmes vai jaunā lietojuma nostiprināšanos galvenokārt nosaka dzīvē radusies nepieciešamība.

Valodā ir vērojami arī tādi gadījumi, kad vienu un to pašu jēdzienu apzīmē ar vairākiem vārdiem. Laika gaitā viens no šiem vārdiem parasti gūst virsroku, nostiprinās, bet pārējie pamazām izzūd. Tā, piemēram, blakus vārdkopai *dzimšanas diena* lieto arī salikteni *dzimumdiena*. Piemēri: *Ik gadskārtā sveicinām zviļāku Mēs brīvības dzimšanas dienu* (J. Sudrabkalns, Izlase, R., 1954, 327). *Tātad viņi svinēja tēva dzimumdieu pirmajā maijā, tūlīt pēc parādes..* (D. Zigmonte, Jūras vārti, R., 1963, 61). Valodas materiāls rāda, ka izplatītāka ir vārdkopa *dzimšanas diena*, bet mazāk lietots saliktenis *dzimumdiena*. (Vārdkopas un salikteņa lietojumu aptuvenā attiecība ir apmēram trīs pret vienu.)

Vārdkopa *dzimšanas diena* latviešu valodas runātājam saistās ar *dzimšanu*, bet salikteņa *dzimumdiena* pirmā daļa turpreti asociējas ar vārda *dzimums* pamatnozīmi (piemēram, *sieviešu dzimums, vīriešu dzimums, abu dzimumu personas*). Vārdam *dzimums* ir sarežģīta semantiskā struktūra. Kā liecina piemēri, tas zināmos gadījumos tiešām apzīmē *dzimšanu (akls no dzimuma, slimīgs no dzimuma)*. Interesants ir arī šāds piemērs: *Dēls bijis jau pa dzimumam bez kājām* (K. Mīlenbaha un J. Endzelīna Latviešu valodas vārdnīca, I). Šī

nozīme tad arī ir pamatā salikteņa *dzimumdiena* izveidei. Taču, tā kā mūsdienu valodā vārds *dzimums* ar nozīmi 'dzimšana' jau kļuvis arhaisks, liekas, arī salikteinim *dzimumdiena* perspektīvu nav. Vārdkopa *dzimšanas diena* latviešu valodā nostiprinājusies pēc tradīcijas, līdztekus tādām vārdkopām kā *dzimšanas vieta*, *dzimšanas gads*, *dzimšanas apliecība* u. c.

Valodas vārdu krājuma bagātinātāji ir internacionālisti. Šiem aizguvumiem bieži ir terminu raksturs, jo tie vistiešāk saistīti ar zinātnes un tehnikas attīstību. Daudzi aizguvumi ir kalkas — burtiski tulkojumi no citām valodām. Tādi, piemēram, ir daži iecelotājaugu nosaukumi latviešu valodā. Šiem augiem, kuru izplatība nav liela un kuri pagaidām pazīstami gandrīz vienīgi speciālistiem, botāniskajā literatūrā un augu sistematikā ir savi latīniskie nosaukumi. Latviskus nosaukumus tiem mēdz veidot, tulkojot apzīmējumus no latīņu valodas vai atdarinot krievu, vācu un citu valodu paraugus. Tā, piemēram, auga *Erodium ciconium* (D.) Ait. latviskajam nosaukumam bija ieteikti divi tulkojuma varianti — *stārķknābja grābeklīte* un *stārķa grābeklīte* (*erodium* — *grābeklīte*, *ciconium* — *stārķis*). Līdzīgi tas ir arī citās nozarēs.

Blakus latviešu valodas vārdkopai *zooloģiskais dārzs* ar nozīmi 'dārzs, parks, kurā sprostos (būros, krātiņos) vai nožogojumos brīvā dabā tiek turēti apskatīšanai dažādi dzīvnieki' (Svešvārdu vārdnīca, 1969), presē parādījies saliktenis *zooparks* (ar tādu pašu nozīmi). Piemēri: *Ezera otrā malā ir zooparks, kurā ir daudz dažādu dzīvnieku un putnu* (Zvaigzne, 1954, 8). *Prospekts «Rīgas zooloģiskais dārzs» domāts zooparka apmeklētājiem, tiem, kas interesējas par reti sastopamiem dzīvniekiem* (Jaunās grāmatas, 1969, 12). Salik-

tenis *zooparks* ienācis no krievu valodas kā burtisks vārda *зоопарк* atveidninājums. Latviešu valodas salikteņu veidošanās likumbām labāk atbilstu jaunvārds *zoodārzs*. Valodas attīstības gaita parādis, vai ieviesīsies kāds no minētajiem salikteņiem vai arī savā vietā nemainīga paliks vārdkopa *zooloģiskais dārzs*.

Vārdu krājuma paplašināšana ir bijusi un paliek viena no aktuālākajām latviešu valodas problēmām. Svarīgi ir izanalizēt katru jaunu vai problemātisku lietojuma gadījumu, lai panāktu valodas precizitāti.

R. AUGSTKALNE

VĒROJUMI UN IEROSINĀJUMI

*Vienaudzis**

Daži autori vērsas pret vārda *vienaudzis* lietojumu citā nozīmē, nekā tas dots K. Milenbaha un J. Endzelīna Latviešu valodas vārdnīcā (ME). Taču vārds dzīvā valodā nav kaut kas sastindzis, nemainīgs. Rakstnieki un citi valodas lietotāji var vārdam piešķirt jaunu nozīmi; ja šo jauno nozīmi pieņem plašākas lietotāju aprindas, šī nozīme kļūst par valodas faktu. Tā, šķiet, ir noticis arī ar vārdu *vienaudzis*, *vienaudze*.

ME vārdnīcā fiksētā nozīme — 'tas, kas audzis viens' — mūsdienās uzskatāma par novecojušu, toties vārdam radusies jauna nozīme — 'tas, kas audzis vienā laikā ar kādu citu', piemēram: *.. viņš bija mūsu draugs un vienaudzis* (Kārogs, 1969, 8).

Nav zināms, kas vārdam *vienaudzis*, *vienaudze* jauno nozīmi piešķīris, bet šāds lietojums atrodams jau 1959.

* Sk. arī S. R a ģ e s rakstu šā laidiena 93.—98. lpp.

gadā izdotajā D. Žigmontes romānā «Bērni un koki aug pret sauli»: *Patiesībā Ilga un Mira ir šo kociņu vienaudzes*.. Šis vārds sastopams arī I. Indrānes, M. Kalndruvas, I. Melderes, V. Meļņa, J. Osmaņa, I. Sokolovas, V. Spāres un citu autoru darbos.

Mūsdienās šo vārdu vairāk lieto daudzskaitļa formā — *vienaudži, vienaudzes*, piemēram: *Par zēnu ..rūpējas viņa vienaudži*.. (Karogs, 1968, 3); *..tik sirsnīgi smaidīja, it kā mēs būtu vienaudži!* (Karogs, 1968, 12); *..stāsta par saviem vienaudžiem studentiem* (Karogs, 1969, 12); *..atsvešināšanās līnija, kas iezīmējas starp abiem vienaudžiem Tīlu un Vidvudu* (Literatūra un Māksla, 1969, 20. dec.); *..vienaudžu zēnu sabiedrība*.. (V. Tekeris, Liekulības tirgus); *..pastāstīl par savām vienaudzēm*.. (Karogs, 1969, 8); *..divas vienaudzes skuķes*.. (S. Zaliģins, Irtišas krastos). Parasti šo vārdu attiecina uz bērniem vai jauniešiem.

Vārds *vienaudzis* šajā nozīmē nebūt nav krievu vārda современник (laikabiedrs) ekvivalents. Ja meklējam kādu atbilstmi krievu valodā, tad tuvāks šķiet vārds сверстник.

Tā kā vārdu *vienaudzis* ar nozīmi 'tas, kas audzis vienā laikā ar kādu citu' lieto daudzi literāti, tas atzīstams nevis par izskaužamu nezāli, bet par pilntiesīgu vārdu, kam ierādāma vieta arī latviešu valodas vārdnīcās.

Par vārdu *milzt*

ME vārds *milzt* dots homonīmu veidā, kur galvenās nozīmes ir 1) 'pampt, tūkt', 'strutot', 'iekaist', piemēram, *bērns rītu nevarēs iet ganos: viņam sāk milzt kājas*

pirkstiņš; — lai prec, kam maks nō naudas milst, un 2) 'kļūt tumšam, miglainam', piemēram, *klusām pakrēši milst; pamalē milst tumši mākoņi*. Pēdējam piemēram gan dots skaidrojums «aug, ceļas, briest» un pieļauta iespēja, ka tas varētu attiekties uz pirmo nozīmi.

Latviešu-krievu vārdnīcā vārds *milzt* dots tikai ar vienu nozīmi — 'нарывать', taču šā vārda lietojums dažādos tekstos liecina, ka nozīme 'pampt un strutot' nav vienīgā un nav arī galvenā. Mūsdienu latviešu valodā šim vārdam ir divas nozīmes, kuras var izsecināt arī no ME dotā materiāla: 1) 'pampt, tūkt, briest, augt lielākam' un 2) 'pampt un strutot'.

Pirmo nozīmi var ilustrēt šādi piemēri: *Tur uz purva miglas ķēmi lēnām ceļas, lēnām milst..* (R. Blaumanis, Kopoti raksti, VI); *Pie viņa (krāna) zelta mutes, es redzu, lāse milst* (A. Čaks, Izlase, I); *..martenkrāns milst..* (J. Plaudis, Raksti, I); *..sēklas čaulā asns milst..* (I. Ziedonis, Es ieeju sevī); *..no apvāršņa, strauji milzdam s, tuvojās melns padebesis* (Karogs, 1969, 7); *..Milst vārti kā dzelžaini pūķi..* (E. Vēveris, Iedēstiet rozes zemē nolādētā); *..kāja ..milza vēl resnāka* (T. Heijerdāls, Paradīzi meklējot).

Otrā nozīme — 'pampt un strutot' — no mūsdienu valodas viedokļa uzskatāma par tādu, kas atvasināta no pirmās, jo, piemēram, pirksts bieži vispirms sapampt un tad sāk strutot.

Šāds vārda *milzt* nozīmju dalījums atbilst arī vārda *milzums* atspoguļojumam Latviešu-krievu vārdnīcā, kur izdalītas divas nozīmes — 'milzīgs daudzums' un 'sastrutojums'.

Par kādu salikteņu grupu

Latviešu valodā rodas un nostiprinās arī tādi salikteņi, kam ir tā pati vai gandrīz tā pati nozīme, kas atbilstošajai vārdkopai, piemēram, *pilsoņkarš* un *pilsoņu karš*. Šās nozīmes atbilstības dēļ tādus vārdus kā *galamērķis*, *kaimiņrepublika*, *karakuģis*, *karalauks*, *literatūrkritika*, *literatūrkritiķis*, *literatūrpētnieks*, *pilsoņkarš*, *raduraksti*, *rokassoma*, *rokassprādze*, *sirdsbalss*, *sirdsdarbība*, *sirdspuksti* dažkārt negrib atzīt, tomēr tie arvien vairāk nostiprinās.

Šķiet, ka šo salikteņu nostiprināšanos veicina to bieža atrašanās vārdkopu sastāvā, piemēram, *strādnieku kustības galamērķis* (PSKP vēsture, 1959); *.. nav vairs tālu mūsu galamērķis..* (Karogs, 1966, 2); *.. kādam jābūt šis ciņas galamērķim* (Karogs, 1968, 9); *mūsu kaimiņrepublika* (Karogs, 1968, 6); *padomju karakuģis* (V. Koževņikovs, Esiet pazīstami — Balujevs); *karalauka karte* (Karogs, 1967, 11); *padomju literatūrkritika* (Karogs, 1968, 11); *latviešu literatūrkritiķi* (A. Vilsons, Rūdolfs Blaumanis); *lietuviešu literatūrpētnieks* (Karogs, 1965, 6); *.. darbība notiek Spānijas pilsoņkara beigās* (Karogs, 1969, 5); *pilsoņkara gadi* (Karogs, 1969, 9); *pilsoņkara varonis* (Karogs, 1969, 11); *kaimiņu raduraksti* (Karogs, 1966, 2); *.. ilgi laužijām galvas par personāžu radurakstiem* (Karogs, 1969, 11); *solidu apmēru rokassomā* (O. Dunkers, Teātra māksla); *sudraba rokassprādze* (Zvaigzne, 1965, 18); *rakstnieka sirdsbalss* (Karogs, 1966, 3); *mākslinieka sirdsbalss* (Karogs, 1967, 7); *sirdsdarbības traucējumi* (Karogs, 1968, 5); *kuģa sirdspuksti* (S. Cveigs, Noveles); *.. dzirdam laikabiedra balsi un*

sirdspukstus (Karogs, 1964, 1); *Individā it kā atbalsojas kolektīva sirdspuksti* (Karogs, 1968, 4).

Šajos piemēros salikteņus visvairāk ietekmē ģenitīvs vai vairāki ģenitīvi to pirmajā daļā. Salikteņa lietojums ļauj saīsināt ģenitīvu virkni un dara tekstu vieglāk uz-tveramu. Salikteņu vietā minētajos piemēros varētu lietot arī atbilstošās vārdkopas — *gala mērķis, kaimiņu re-publika, kara kuģis* utt., taču tad piemēri skanētu neveik-lāk un vietām varētu rasties pat pārpratumi, piemēram, vārdkopās *latviešu literatūras kritiķi* un *lietuviešu lite-ratūras pētnieks* lasītājs varētu ciešāk saistīt nevis vārd-kopas otro un trešo vārdu, bet pirmo un otro vārdu. Tātad šajos gadījumos salikteņu veidošanas veicina cen-šanās padarīt vārdu savstarpējās attieksmes vieglāk uz-tveramas. Atkārtodamies šādā un līdzīgā kontekstā, šā veida salikteņi nostiprinās valodas lietotāju apziņā, un viņi rakstot sāk lietot salikteņa formu arī tur, kur nekāds pārpratums nevar rasties.

Credo vai *kredo*?

Vārdus oriģinālvalodas rakstībā dažkārt lieto tekstos, kas nav domāti plašām lasītāju aprindām. Ar laiku kļūstot par latviešu valodas sastāvdaļu, šādi vārdi iegūst formu, kas atspoguļo to izrunu. Tā tagad latviešu tekstā parasti lietojam nevis formas *adagio, arioso, crescendo, fiasco, incognito*, bet *adadžo, ariozo, kreščendo, fiasko, inkognito*.

Tāpēc nevar atzīt par pareizu formas *credo* lietojumu izdevumos Karogs, Literatūra un Māksla un citur, piemēram, *dramaturga credo*. Tas būtu attaisnojams tad, ja šis vārds latviešu valodā vēl būtu svešs, taču tas tā

nav. Vārds formā *kredo*, kas atspoguļo tā izrunu, atrodams, piemēram, 1959. gadā izdotajā Krievu-latviešu vārdnīcā pie vārda *кредо*, kā arī dažādos citos izdevumos.

No abām formām atbalstāma vienīgi forma *kredo* — tāpat kā rakstām *kredits*, *krematorija* u. c.

V. SKUJIŅA

AR KO ATSLĒDZ UN AIZSLĒDZ DURVĪS?

Dažādu telpu noslēgšanai ir paredzēta īpaša slēgšanas ierīce jeb slēgierīce, kas sastāv no divām pamatdaļām: no *mehānisma*, kas iestiprināts durvīs, vārtos u. tml. vai kā citādi piestiprināts durvīm, vārtiem u. tml., un no *rīka*, ar kuru šo mehānismu darbina — «atslēdz» vai «aizslēdz». Šo divu objektu nosaukšanai bez nepieciešamās semantiskās diferenciacijas, t. i., gan kā sinonīmi, gan katrs ar savu atšķirīgu nozīmi, mūsdienās lietoti vārdi *atslēga* un *slēdzene*. Rodas jautājums: vai turpmāk vārdi *atslēga* un *slēdzene* ir lietojami kā sinonīmi vai arī šo vārdu semantika būtu diferencējama?

Šajā jautājumā daži vērojumi un ierosinājumi izteikti R. Augstkalnes rakstā, kas publicēts iepriekšējā «Latviešu valodas kultūras jautājumu» laidienā (1969, 51—52), taču tieši te paustās domas liek vēlreiz pievērsties vārdu *atslēga* un *slēdzene* semantikai mūsdienās.

R. Augstkalne izsaka šādus apsvērumus:

1) vārds *slēdzene* lietojams slēgierīces mazākās, līdzņemamās daļas apzīmēšanai, ja ir jāmin abas slēgierīces daļas (t. i., līdzņemamā daļa un durvīs iestiprinātā vai durvīm kā citādi piestiprinātā daļa);

2) slēgierīces mazākās, līdzņemamās daļas apzīmēšanai var izmantot arī vārdu *atslēga*, ja nav jāmin abas slēgierīces daļas;

3) nav vēlams ar vārdu *slēdzene* apzīmēt durvīs iestiprināto vai durvīm kā citādi piestiprināto mehānismu.

Minētie ierosinājumi rada iebildumus. Pirmkārt, nav pieņemams ieteikums vienu un to pašu objektu, t. i., plaši pazīstamo kabatā nēsājamo rīku, ko parasti sauc par *atslēgu*, vienā gadījumā, t. i., ja blakus jāmin arī slēgierīces mehānisms, saukt citā vārdā — par *slēdzeni*, un savukārt ar vārdu *atslēga* apzīmēt gan durvīs iestiprināto daļu, gan līdzņemamo daļu. Šāds ieteikums nekādu skaidrību vārdu *atslēga* un *slēdzene* lietošanā nedod, bet — tieši otrādi — ir par pamatu nekonsekvencei un dažādiem pārpratumiem. Otrkārt, nevajadzētu iebilst pret vārda *slēdzene* lietošanu mehānisma nozīmē, jo, ievērojot šī vārda morfoloģisko struktūru, kā arī līdzšinējo praksi, tieši mehānisma nozīme vārdam *slēdzene* ir vairāk piemērota.

Lai turpmāk stingri norobežotu vārdu *atslēga* un *slēdzene* semantiku un panāktu konsekvenci šo vārdu lietošanā, nepieciešams katram no apzīmējamiem objektiem, t. i., durvju slēgšanas mehānismam un kabatā nēsājamam rīkam, dot savu apzīmējumu. Kurš no vārdiem *atslēga* un *slēdzene* vairāk piemērots rīka nosaukšanai un kurš — mehānisma nosaukšanai, — šis jautājums noskaidrojams, pirmām kārtām iepazīstoties ar līdzšinējo praksi. Tāpēc pavērosim, kādu jēdzienu apzīmēšanai katrs no šiem vārdiem lietots literatūrā.

Vēsturiski vispirms radās vārds *atslēga*, un to lietoja abu slēgierīces daļu apzīmēšanai. Šis vārds ir nostiprinājies arī vārdkopā *piekaramā atslēga*. Tā kā slēgierīcei

parasti izšķiramas divas daļas, bija nepieciešams katrai daļai dot savu nosaukumu. Radās dažādi slēģierīces atsevišķo daļu apzīmējumi. Tā, piemēram, 20. gs. sākumā blakus vārdam *atslēga* slēģierīces lielākās daļas nosaukšanai tika lietots arī vārds *aizslēgs* (sk., piemēram, 1922. gadā publicēto «Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcu»), bet līdzņemamās daļas nosaukšanai — arī vārdi *slēdzamais* un *slēdzeklis*. 20. gados līdzņemamās daļas nozīmē ienāk vēl vārds *slēdzene*. Šāds minēto vārdu lietojums atspoguļots K. Milēnbaha un J. Endzelīna «Latviešu valodas vārdnīcā» (turpmāk ME).¹ Taču jau 30.—40. gados vārdu *slēdzene*, ko darināja kā sinonīmu vārdam *atslēga* līdzņemamās daļas nozīmē, sāk lietot arī mehānisma nozīmē (sk., piemēram, ME papildinājumos, kur vārds *slēdzene* reģistrēts arī piekaramās atslēgas nozīmē).

Iepazīstoties ar vārdu *atslēga* un *slēdzene* lietojumu š. gs. 20.—60. gadu literatūrā, var konstatēt divas pretrastas tendences.

Vispārlietojamā valodā visbiežāk nākas runāt par līdzņemamo rīku, un to parasti apzīmē ar vārdu *atslēga*. Vārds *slēdzene* tiek lietots reti. Lai pamatotu izteikto domu, ieskatīsimies plašajā Valodas un literatūras institūta Zinātnisko vārdnīcu sektora literārās valodas leksikas kartotēkā. Šīs kartotēkas materiāls liecina, ka vārds *atslēga* visbiežāk, t. i., 50 piemēros no 70, lietots slēģierīces mazākās, līdzņemamās daļas apzīmēšanai, piemēram, *Uzlikuši cepures, viņi izgāja laukā. Pēteris aizslēdza ārdurvis un noglabāja atslēgu kabatā* [te un turpmāk piemēros retinājums mans. — V. Sk.] (A. Sakse.

---

¹ ME nav atspoguļots vārda *aizslēgs* lietojums mehānisma nozīmē.

Pret kalnu, 1960, 33). *Skapis stūrī arī bija aizslēgts, atslēga izvilka* (A. Brigadere. Stāsti un noveles, 1958, 319). ... *uz viena loga stāvēja saliktas rindā visas mājas atslēgas* (Brāļi Kaudzītes. Mērnieku laiki, 1955, 219). Pāris piemēros ar *atslēgu* apzīmēta slēgierīce kopumā, piemēram, *Viņš [vīrs] aizgājis pie kalēja un licis tam nokalt tādu atslēgu, ko nemaz nevajag slēgt, bet kas pati aizslēdzas* (Latviešu tautas pasakas. Izlase, 1956, 473). Vārds *atslēga* ar durvīs iestiprinātā mehānisma nozīmi lietots vienā piemērā, turklāt blakus teikumā šis pats vārds izmantots arī līdzņemamās daļas apzīmēšanai: *Noskanēja atslēgas bulta, un ar troksni atvērās lielās durvis. Pilcis izņēma atslēgu no ārpusēs, pārlika iekšpusē un aizslēdza ārdurvis* (E. Birznieks-Upītis. Kopoti raksti, II, 1947, 192). Pārējos gadījumos vārda *atslēga* semantika nav skaidri nošķirama, piemēram, ... *atslēga nokauca, kādas durvis blāķšķēdamas atdarījās* .. (K. Skalbe. Pasakas, 1957, 38). Iespējams, ka šajā piemērā ar vārdu *atslēga* apzīmēta slēgierīce kopumā, jo troksnis rodas, saskaroties rikam ar attiecīgo mehānismu. Var arī būt, ka te vārda *atslēga* semantikas pamatā ir tikai mehānisma jēdziens, jo mehānismā ir dažādas detaļas, kas kustēdamās rada troksni.

Gan visas slēgierīces, gan tikai pie durvīm piekārtā mehānisma nozīme vārdam *atslēga* ir vārdu savienojumā *piekaramā atslēga*. Bieži sastopamais vārdu savienojums *atslēgas caurums* nosauc caurumu, kas domāts atslēgai kā rikam² vai arī kas atrodas atslēgā kā mehānismā.

Vārds *slēdzene*, kā to liecina aplūkotā kartotēka, sastopams daudz retāk. Vārdu *atslēga* un *slēdzene* lieto-

² Sal. angļu valodā *atslēgas caurums* — *keyhole*, vācu valodā — *Schlüsselloch*.

šanas gadījumu attiecība ir 10:1 (salīdzinājumam izmantotajos vārda *atslēga* lietošanas gadījumos nav iekļauti piemēri ar vārda *atslēga* pārnestajām nozīmēm, tātad vispār vārds *atslēga* lietots vēl plašāk). Vārds *slēdzene* vienlīdz bieži lietots divās nozīmēs:

1) durvis iestiprinātā mehānisma nosaukšanai, piemēram: «*Nāc, palidzi man atslēgt klēti,*» *Lulīte sauca, atslēgu iebāzusi slēdzene, bet nevarēdama to apgriezt* (A. Brigadere. Jaunatnes trioloģija, I, 1944, 255). *Varēja dzirdēt, kā nožvadz atslēgas, nospindz slēdzene, noklaudz aizvāznis, un [klosterā] šaurie vārtiņi nedroši atvērās* (K. Jokums. Izlase, 1959, 84);

2) atslēgas līdzņemamās daļas nosaukšanai, piemēram: *Vīņa atvēra rokas somiņu, izņēma slēdzeni un atslēdza [dārza] zaļi krāsotos koka vārtiņus* (Ž. Grīva. Zem albatrosa spārniem, 1956, 170). *Kāds iebāza slēdzeni mazajos vārtos. Atslēga čirkstēja. Tad vārti atvērās..* (A. Grigulis. Cilvēki dārzā, 1957, 21).

Atslēgas līdzņemamās daļas nozīmē vārds *slēdzene* vienā un tai pašā darbā dažkārt lietots paralēli vārdam *atslēga*, piemēram, V. Lāča «Kopoto rakstu» VI sējumā (1960): *Divreiz žvadzēja lielais atslēgu saišķis, divēji stipri, dzelzi kalti vārti atvērās Aijas priekšā* (313. lpp.). *Juris pagrieza slēdzeni un nospieda duroju rokturi, cenzdamies to izdarīt klusi* (360. lpp.). Reizēm vārds *slēdzene* šajā nozīmē lietots blakus vārdam *atslēga* stilistiskos nolūkos, lai tekstā vienā teikumā vai blakus teikumos nebūtu jāatkārto viens un tas pats vārds, piemēram, *Ināra.. nogaidīja, kamēr tās [durvis] no iekšpuses atslēdz ar žvadošu, vairāku slēdzenču čemurā iekārtu atslēgu* (Karogs, 1958, 2, 35).

Vispārīga tipa tulkojošajās vārdnīcās, kur atspoguļots vārdu lietojums literārajā valodā, vārdam *atslēga*

kā pirmā dota līdzņemamās daļas nozīmē, pēc tam — ierīces vai mehānisma nozīme un pārnestās nozīmes, kas pamatojas galvenokārt uz vārda *atslēga* pirmo nozīmi. Vārdam *slēdzene* dota tikai viena nozīme — līdzņemamās daļas nozīme, reizēm paskaidrojot vārdu *slēdzene* ar vārdu *atslēga* (sk., piemēram, Latviešu-angļu vārdnīcā, kas publicēta 1962. gadā).

Citvalodu-latviešu vārdnīcās līdzņemamās daļas nozīmē parasti dots vārds *atslēga*, dažās vārdnīcās — arī vārds *slēdzene*, tomēr vienmēr vārds *atslēga* ir pirmajā vietā. Interesanti salīdzināt dažādos gados publicētās vācu-latviešu vārdnīcas: 1944. gada vārdnīcā vārds *Schlüssel* (pirmajā nozīmē) tulkots kā «slēdzamais, atslēga», 1954. gada vārdnīcā — «atslēga, slēdzene», 1960. un 1968. gada vārdnīcās — tikai «atslēga»(!). Tātad 1960. un 1968. gada vācu-latviešu vārdnīcu sastādītāji fiksējuši to faktu, ka vārds *slēdzene* rīka nozīmē nav populārs.

Nevienā no minētajām vārdnīcām vārds *slēdzene* nav atspoguļots kā mehānisma apzīmējums, lai gan mūsdienu latviešu literārajā valodā vārdam *slēdzene* šāda nozīme ir (sk. iepriekš minētos piemērus no VLI kartotēkas).

Speciālajā literatūrā (kura latviešu valodā gan nav sevišķi plaša) vērojama pretēja aina. Jau sākot ar A. Malvesa celtniecības vārdnīcu (1931), līdzņemamais rīks parasti apzīmēts ar vārdu *slēdzene*, bet slēgšanas mehānisms — ar vārdu *atslēga* (A. Malvess šajā nozīmē kā sinonīmu dod arī vārdu *aizslēgs*). Taču pat visjaunākajos speciālajos izdevumos konsekvence šai ziņā nav panākta, piemēram, 1966. gadā (izd. «Zvaigzne») publicētajā grāmatā «Rūpniecības prečzinība» lasām: *Pašaižslēdzošās atslēgas.. atslēdzamas bez slēdzenes*,

uzspiežot ar roku uz lociņa (376. lpp.) un turpat tālāk: *Lai pārvietotu atslēgas bultu, ar atslēgas* [un nevis *slēdzenes!*] *zoba pagriezienu jāpaceļ visas atslēgas cēlājplāksnītes . . un: Atslēga ar cilindru mehānismu sastāv no lieta korpusa . . un cilindriskā veltna — vārpstiņas, kas griežas korpusā ar atslēgas* [un nevis *slēdzenes!*] *palīdzību* (turpat, 376. lpp.). Minētajos piemēros vārds *atslēga* lietots gan līdzņemamā rīka, gan durvīs iestiprinātā mehānisma nozīmē, lai gan, kā rāda pirmais piemērs, līdzņemamo rīku domāts saukt par *slēdzeni*.

Vēl lielāka nekonsekvence vērojama pašu speciālistu runā.

Raksta sagatavošanas gaitā tika aptaujāti vairāki tehnisko zinātņu speciālisti (kopskaitā — ap 50 cilvēku). Ikdienā visi speciālisti kabatā nesājamo rīku sauc par *atslēgu*, lai gan lielākā daļa šo speciālistu zina, ka «pareizi tas saucams par *slēdzeni*» (jo tā māca speciālā literatūra). Daudzi praktiķi — gan speciālisti (atslēdznieki), gan nespeciālisti —, kas praksē pielikuši vai labojuši durvīs iekalto slēģierīces daļu, dēvē to par *slēdzeni*, turpretī otra daļa, kas ievēro speciālajā literatūrā dotos ieteikumus, durvīs iestiprināto slēģierīces daļu par *slēdzeni* nesauc.

Vairāki speciālisti izsaka domu, ka šajā jautājumā pašreiz praksē valda lielas neskaidrības, nekonsekvence un ka būtu ļoti vēlams šo vārdu lietošanu stingri norobežot, jo dažādās slēģierīces daļas ir nošķiramas arī to nosaukumos — gan speciālajā literatūrā, gan vispārlietojamā valodā.

Šīm speciālistu domām var tikai pievienoties. Līdzšinējā praksē vārdu *atslēga* un *slēdzene* semantika tiešām nav stingri norobežota, bet vajadzība pēc šāda

norobežojuma ir liela. Vispārlietojamās valodas un speciālās literatūras vērojumi ļauj izsekot vārdu *atslēga* un *slēdzene* semantikas attīstības gaitai un, pamatojoties uz jaunākajām tendencēm abu vārdu semantikas nošķiršanā, izdarīt dažus secinājumus.

Līdzšinējais galvenokārt speciālajā literatūrā dotais ieteikums līdzņemamo daļu saukt par *slēzeni* un durvīs iestiprināto daļu — par *atslēgu* vairāk nekā 40 gadu laikā (no 20. līdz 60. gadiem) ikdienas praksē nav ieviesies. Tas liek domāt, ka šāds ieteikums nav bijis pietiekami pamatots. Nav vēlams arī tāds stāvoklis, kāds ir pašreiz, kad divu vārdu lietojums vispārīgajā un speciālajā nozīmē nereti ir diametrāli pretējs. Tāpēc speciālajā literatūrā, kas ir samērā šaura, būtu labāk akceptēt vārdu *atslēga* un *slēdzene* tā saucamo «ikdienišķo» lietojumu, kas ļoti plaši izplatīts gan runā (arī speciālistu runā!), gan rakstos. Varbūt, pielīdzinot mazākuma lietojumu vairākuma lietojumam, būtu panākta vienveidība un konsekvence.

Tātad ar vārdu *atslēga* būtu apzīmējama līdzņemamā daļa un šis vārds būtu vienmēr lietojams tādos vārdu savienojumos kā *atslēgt durvis ar atslēgu*, *iebāzt atslēgu kabatā*, *pazaudēt atslēgu*, *pievilēt atslēgu*, *atslēgas zobs* utt. Šāda lietojuma vispārinājumu balsta vairāki faktori.

Pirmkārt, vārds *atslēga* ir visplašāk izplatītais līdzņemamā rīka nosaukums, un šī nozīme vārdam *atslēga* ir pirmā, visbiežāk lietotā nozīme, tāpēc no tās atteikties nebūtu saprātīgi. Mēs visi taču esam lasījuši, piemēram, grāmatu «*Zelta atslēdzīņa*», un nevienam nav ienācis prātā saukt to par «*Zelta slēzenīti*».

Otrkārt, vārda *atslēga* morfoloģiskā struktūra ir vairāk piemērota slēdzamā rīka nosaukšanai. Šajā vārdā

ir divi afiksi: priedēklis *at-* un sufiksālā galotne *-a*. Priedēklis *at-* vienā no nozīmēm atbilst apstākļa vārdam *vaļā*. Šī nozīme ir izmantota arī vārdā *atslēga*: 'rīks, ar kuru slēdz vaļā, atslēdz', jo slēgierīce vispār nepieciešama tādēļ, lai kaut ko noslēgtu respektīvi aizslēgtu, bet, lai atslēgtu, nepieciešama atslēga (protams, atslēgu izmanto arī pretējai darbībai — slēgierīces noslēgšanai respektīvi aizslēgšanai). Sufiksālā galotne *-a* raksturīga gan darbību vai to rezultātu nosaukumiem (*mija, nogula*), gan attiecīgo darbību veicēju rīku, ierīču nosaukumiem (*suka, virpa, piedziņa* — automobiļu terminoloģijā), pie kuriem pieder arī vārds *atslēga*.

Treškārt, vārdam *atslēga* ir vesela virkne pārnesto nozīmju un speciālo lietojumu (*atslēga* rotaļlietu uzvelkamā mehānisma darbināšanai, *uzgriežņu atslēga, nošu atslēga, šifra atslēga, atslēgas kauls* u. c.), kam pamatā ir *atslēgas* kā rīka nosaukuma nozīme. Tātad vārds *atslēga* semantiski nepārprotami vairāk saistās ar rīka apzīmējumu.

Ceturtkārt, vārdu *atslēga* kā rīka nosaukumu balsta arī salīdzinājums ar atbilstošajiem apzīmējumiem citās valodās. Tā, piemēram, krievu un vācu valodā slēgierīces līdzņemamā rīka nosaukums (*ключ, Schlüssel*) sastopams arī tādos vārdos un vārdkopās kā *гаечный ключ* — *Schraubenschlüssel, раздвижной ключ* — *Stellschlüssel, ключица* — *Schlüsselbein* u. c., kam latviešu valodā atbilst vārdkopas ar vārdu *atslēga*: *uzgriežņu atslēga, bidāmā atslēga, atslēgas kauls*.

Vārdam *slēdzene* līdztekus ieteiktajai, popularizētajai rīka nosaukuma nozīmei izplatījās mehānisma nosaukuma nozīme, kas netika ne īpaši popularizēta, ne mācīta. Tā kā līdzņemamās daļas nozīmē ieteicamāks ir vārds *atslēga*, vārdu *slēdzene* labāk lietot mehānisma

nosaukšanai, kā tas jau darīts līdzšinējā praksē. Arī morfoloģiskā struktūra vārdam *slēdzene* vairāk piemērota mehānisma, ierīces, nevis vienkāršas konstrukcijas rīka apzīmēšanai, jo ar izskaņu *-ene* no darbības vārda atvasinātie priekšmetu nosaukumi parasti apzīmē vai nu telpiskus priekšmetus (*slaucene, mēģene, šļūtene*), vai sarežģītākas ierīces kā telpiskus objektus, kuros notiek zināma darbība (*šautene*). Bez tam verbālas cilmes atvasinājumi ar izskaņu *-ene* raksturīgi kā to vietu nosaukumi, kurās notiek attiecīgā darbība (*dzimtene, augtene, kritene*). Ar šo nozīmi sasaucas arī attiecīgie ierīču nosaukumi: *slēdzene* — ierīce, mehānisms, kurā notiek slēgšanas process. Tātad priekšmetu nosaukumi ar izskaņu *-ene* parasti apzīmē tādus objektus, kam raksturīgs telpiskums. Varbūt tāpēc atvasinājums *slēdzene* arī izplatījies īpaši nepopularizētajā durvīs iestiprinātā mehānisma nozīmē. Ja piedēklis *-en-* tiek izmantots atsevišķu darbību veikšanai paredzēto rīku nosaukšanā, šie atvasinājumi, kā to rāda mūsdienu tehnisko zinātņu terminoloģijas materiāls, parasti ir vīriešu dzimtes vārdi ar izskaņu *-enis*, piemēram, *belzenis, balstenis*.

Tātad ar vārdu *slēdzene* būtu apzīmējams durvīs iestiprinātais vai durvīm kā citādi piestiprinātais mehānisms un šis vārds būtu lietojams tādos vārdu savienojumos kā *iebāzt atslēgu slēdzenē, pielikt durvīm jaunu slēdzeni, nopirkt slēdzeni ar trim atslēgām* u. tml.

Nebūtu vēlams vārdus *atslēga* un *slēdzene* lietot kā sinonīmus ne speciālajā literatūrā, ne daiļliteratūrā, jo šie vārdi labi noder apzīmējamo objektu diferenciacijai.

Sevišķi svarīgi katrām jēdzienam dot savu apzīmējumu zinātniskajā terminoloģijā. Zinātniskā terminoloģija un vispārlietojamā leksika ir cieši saistītas savā starpā. Zinātniskās terminoloģijas veidošanā tiek izman-

toti vispārlietojami vārdi, bet zinātniskie termini savukārt ienāk vispārlietojamā leksikā. Tāpēc nav vēlams vienus un tos pašus vārdus vispārlietojamā leksikā un terminoloģijā lietot ar pilnīgi pretējām nozīmēm. Tas viss rāda, cik svarīgi ir stingri diferencēt vārdu *atslēga* un *slēdzene* nozīmes un saskaņot šo vārdu semantiku vispārlietojamā un speciālajā leksikā.

H. BENDIKS

VĒL PAR ATSLĒGU UN SLĒDZENI

Aizslēdzamajai ierīcei (turpmāk nosacīti *ierīce*), kr. *замок*, vāc. *das Schloß*, un tās aizslēdzējam un atslēdzējam rīkam (turpmāk *rīks*), kr. *ключ*, vāc. *der Schlüssel*, latviešu valodā senāk bijis kopējs nosaukums — *atslēga*. Pārpratumus un kaut cik jūtamas neērtības tas palaikam nesagādā, jo vajadzīgo nozīmi precīzē valodiskais konteksts vai runas situācija, pat abi kopā, piemēram, *piekaramā atslēga*, *atslēgas caurums*, *ar tādu atslēgu durvis vaļā dabūt nevar*, *neatstāj atslēgu durvis*, *projām ejot!*

Un tomēr ir reizes, kad *rīkam* un *ierīcei* gauži vēlami, pat nepieciešami atšķirīgi nosaukumi: 1) kad abas nozīmes saduras vienā izsacījumā, 2) kad konteksts un situācija nav pietiekami skaidri, it īpaši dažos specifiskos tekstos, kuros kontekstuāli un situatīvi precīzējumi lāga neiederas (celtniecības nomenklatūrā, preču vai inventāra sarakstos, cenrāžos u. tml.). Konteksta apzināta veidošana (kaut tikai klausītājs vai lasītājs nepārstu!) turklāt neražīgi noslogo saziņu.

Daiļliteratūrā jau kopš 19. gs. beigām lietotais, šur tur tautas valodā dzirdētais (sk. ME), latviskajā termi-

noloģijā 20. gs. 20. gados akceptētais, vārdnīcās¹ fiksētais rīka nosaukums *slēdzene* neļauj abus jēdzienus sajaukt vienā izsacījumā. Ja par *slēdzeni* konsekventi sauktu tikai *riku* vien, šā vārda nozīme būtu uztverama neatkarīgi no konteksta un situācijas. Šāds lietojums novērstu labu daļu neskaidrību arī nomenklatūrā, cenrāžos u. tml.

Par *slēdzeni* saukt arī *ierīci* nebūtu ieteicams, kaut gan vienā vai otrā konkrētā gadījumā pārpratumus novērstu (nu jau obligātais) konteksts. Ja ar diviem vārdiem — *atslēgu* un *slēdzeni* — apzīmētu tiklab *ierīci*, kā arī *riku*, tad šāds nediferencēts lietojums likvidētu visu, ko saziņas skaidrībai bija devis pat tikai fakultatīvais *rīka* apzīmējums *slēdzene*.

Te teiktais īsti tikai atkārtoti, plašāk motivē R. Augstkalnes aicinājumu² ievērot pašreizējās normas — nesaukt *ierīci* par *slēdzeni*. V. Skujiņa³ turpretim ieteic par *slēdzeni* saukt *ierīci*, atstājot *atslēgat* tikai *rīka* nozīmi. Tāds konsekvents nozīmju šķīrums tiešām izskaustu visus pārpratumus. Bet...

Atslēgas vārds tik stingri iesakņojies latviešu valodā, ka liegt tam vismaz fakultatīva *ierīces* un *rīka* apzīmējuma funkciju, šķiet, nemaz nav iespējams. Nav domājams, ka aicinājums turpmāk dēvēt *ierīci* tikai par *slēdzeni*, bet *riku* tikai par *atslēgu* varētu gūt plašāku atsaucību. Labākajā gadījumā varētu rasties abu apzīmējumu lietojums abās nozīmēs, kā nu kuro reizi. Līdz

¹ Sk., piemēram, A. Malvess. Tehniska vārdnīca celtniecībai, R., 1931.

² R. Augstkalne. Vērojumi un ierosinājumi. LVKJ 5. laidienā, R., 1969.

³ V. Skujiņa. Ar ko atslēdz un aizslēdz durvis? LVKJ 6. laidienā, R., 1970.

ar to būtu zaudēta līdz šim daļēji izmantotā iespēja ar *slēdzeni* nepārprotami saprast *riku*, un *slēdzenes* vārds vispār kļūtu lieks.

V. Skujiņa savu viedokli pamato arī ar to, ka atvasinājumiem ar *-ene* parastāka esot *ierīču*, nevis *riku* nozīme. Taču tikai parastāka, nevis vienīgā, turklāt katru reāliju tik droši nevar ierindot ne vienā, ne otrā kategorijā, piemēram, *šautene*, *slaucene*.

Speciālistu profesionālajā lietojumā konsekventi šķirt abas nozīmes, dot katrai savu terminu mēģināts jau 20. gs. 20. gados, kad sāka organizēti veidot latvisko terminoloģiju.⁴ Te *ierīce* saukta par *aizslēgu*, domājams, *rikam* pagaidām atstājot *atslēgas* vārdu. Tādam risinājumam ir arī savs funkcionālais pamats: *ierīce* taču vispirms domāta aizslēgšanai. Līdzīga funkcija ir arī (*šautenes*, *ložmetēja*) *aizslēgam*,⁵ kr. *zarbop*, vāc. *das Schloß, der Verschluss*. Viens vārds divās terminoloģiskās nozīmēs te neērtības neradītu, jo lietojuma novadi ir stipri atšķirīgi, katrs ar saviem raksturīgajiem kontekstiem. Kontekstu var nosacīt visa raksta vai pat veselas grāmatas tematika, piemēram, celtniecības literatūrā: (*durvju*) *aizslēgs*, militārajā literatūrā: (*šautenes*) *aizslēgs*.

Ierīce daiļliteratūrā šad tad gan saukta par *slēgtuvi* (sk. ME), bet izskaņa *-tuve* vedina domāt par kādu plašāku telpu, kurā risinās slēgšanas operācija (sal. *spies-tuve*, *kurtuve*).

Tā tad vispārīgās un speciālās saziņas interešu optimālais apvienojums, kur valodas tradīcijas saskaņotas ar vajadzību nepārprotami sazināties, varētu būt šāds: 1) gan *ierīce*, gan *riks* saucami par *atslēgu*, ja konteksts

⁴ Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca, R., 1922.

⁵ Turpat.

ļauj tos nepārprotami šķirt; 2) *riks* fakultatīvi saucams arī par *slēdzēni*, kā tas darīts nu jau vairāk par pusgadsimtu, katrā ziņā tur, kur tas nepieciešams domas precizējumam.

Profesionālajā lietojumā varētu noderēt arī *aizslēga* vārds *ierīces* apzīmējumam, bet par tāda termina lietderību vai nelietderību būtu jāvienojas pašiem speciālistiem un terminologiem.

Redakcijas kolēģijas piezīme

Redakcijas kolēģija, ievērojot pašreizējo lietojumu, pievienojas R. Augstkalnes apsvērumiem, kā arī H. Bendika papildu argumentiem un ieteikumiem. Galavārds par ierīces un rīka diferencētu apzīmēšanu sakāms pašai valodas praksei.

S. RAĢE

VAI VIENAUDZIS IR TĪKAI VIENĪGAIS ĢIMENES BĒRNS*

«Vārda semantiskā struktūra nav kaut kas statisks, nemainīgs. Tāpat kā jebkura valodas parādība, tā nemitīgi attīstās. Vārda nozīme ir vismainīgākais elements valodā.» Tā grāmatā «Latviešu leksikoloģija» nodaļu «Nozīmes vēsturiskais mainīgums» sāk latviešu leksikas pētniece Alise Laua.¹ Valodnieku uzdevums, ieraugot dzimtajā valodā lielas, sīkākas vai pavisam niecīgas pārmaiņas, ir noskaidrot, vai tās valodu dara bagātāku vai to kādā mērā izkropļo.

Diemžēl ne vienmēr valodas druvā strādājošajiem izdodas īstā laikā pamanīt jauno, progresīvo, ne vienmēr

* Sk. arī R. Augstkalnes rakstā šā laidiena 75.—76. lpp.

¹ A. L a u a. Latviešu leksikoloģija. R., 1969, 46. lpp.

izdodas pareizi novērtēt nevēlamās parādības. Un pārāk maz vēl diemžēl ar valodnieku vērojumiem un norādījumiem tiek iepazīstināta sabiedrība.

Pirms kāda laika «Cīņā» (1969, 281) bija ievietota dzejnieka Valda Luksa replika par vārda *vienaudzis* lietojumu presē un citos izdevumos (jāpiebilst, ka tā nedomā tikai V. Lukss viens pats; viņam ir arī domubiedri).

«Vai tā ir melna vienaldzība vai arī balta uzpūtība pret valodas jautājumiem?» vaicā raksta autors, aicinot vērsties pret to vārda *vienaudzis* lietojumu ('tas, kas audzis vienā laikā ar kādu citu, kādiem citiem'), kādu (vismaz rakstos) laikam kā vienīgo sastopam nu jau daudzus gadus. «Brīnos arī par valodniekiem, vai viņi šos *vienaudžus* atzīst? Ja ne, kāpēc viņi klusē?! Endzelīnu taču viņi atzīst! Tātad — padomāsim visi, bet nejausim valodu!» raksta nobeigumā replikas autors.

V. Lukss atzīst, ka vārda *vienaudzis* vienīgi iespējamā nozīme ir 'ģimenes vienīgais bērns, kurš audzis viens; vecāku vienīgais bērns'. Šī vienīgā nozīme vārdam *vienaudzis* dota arī K. Milenbaha un J. Endzelīna (ME) Latviešu valodas vārdnīcā (IV, 656). Abi tur ievietotie piemēri ņemti no latviešu literārās valodas vecākajiem avotiem — viens no latviešu tautasdziesmām, otrs no Zeiboltu Jēkaba darba. Uz jaunākiem avotiem tātad ME nenorāda. Kā šī nozīme veidojusies, tas replikas autoram ir gluži skaidrs: «viens + audzis = vienaudzis».

Taču vārdu nozīmju veidošanās un attīstība ir ļoti sarežģīts process: vienas un tās pašas cilmes vārdi dažādās valodās var būt ar stipri atšķirīgām nozīmēm, vienam vārdam var būt ļoti atšķirīgas nozīmes pat vienā valodā. Saliktenjiem tīri aritmētiskas metodes ($a+a=2a$ vai $a+b=a+b$) nav piemērojamas: *lapkritis* nav *lapas+krit*, *viengadenis* (augšs) nav *viens+gads* utt.

Jauns vārds rodas tad, kad tas ir kļuvis nepieciešams. Šā paša iemesla dēļ pārveidojas un no jauna rodas arī vārdu nozīmes. Vai vārda *vienaudzis* lietojums ar nozīmi 'cilvēks, kas ir ar citu cilvēku vienos gados, vienā vecumā' ir radies nepieciešamības dēļ? Uz šo jautājumu gan laikam visi atbildēs ar «jā», jo diez vai var apstrīdēt to, ka 'cilvēks, kas ir vienos gados ar kādu citu' izsaka citu jēdzienu nekā vārds *laikabiedrs* (Valdis Lukss un Ojārs Vācietis ir *laikabiedri*, bet viņi nav *vienaudži*). Tātad pilnīgi saprotama ir vajadzība arī pirmajam jēdzienam dot vienā vārdā izteiktu apzīmējumu. Šos divus jēdzienus šķir, un tiem katram ir savs apzīmējums vairākās valodās, piemēram, krievu valodā ir *современник* un *ровесник* (*сверстник*), lietuviešu valodā *bendralaikis* un *vienmetis* (*amžininkas*), igauņu valodā *kaasaegne* un *üheeline* (*ühevanune*).² Domāju, tiktāl mēs visi būtu vienis prātis — dažādiem jēdzieniem jābūt dažādi nosaukti arī latviešu valodā.

Pilnā mērā var pievienoties Valdim Luksam tai ziņā, ka vārds *vienaudzis* neder par adekvātu vārdu krievu valodas vārdam *современник*, jo jēdzienu, ko izsaka šis krievu valodas vārds, latviešu valodā apzīmē ar vārdu *laikabiedrs*. Domas dalās par to, vai puslīdz stihiski radies atrisinājums (domāju, ka jauno vārda *vienaudzis* lietojumu ieviesuši tulkotāji) ir labs un no latviešu valodas likumību viedokļa pareizs.

Tiesa gan, vairums ME ievietoto salikteņu ar *vien-* to pirmajā daļā ietver nojēgumu 'viens pats, vienīgais'. Starp šiem salikteņiem ir gan tādi, kas kļuvuši par lat-

² Kā redzams, visās salīdzinājumam minētajās valodās jēdzienam 'cilvēks, kas ir vienos gados' ir pat divi nosaukumi; der pievērst vērību arī tam, ka lietuvieši un igauņi šā jēdziena izteikšanai lieto salikteni ar *viens* pirmajā daļā.

viešu literārās valodas neatņemamu sastāvdaļu, piemēram, *vienpatis*, *viencēliens*, *vienbridis*, *viennadzis*, *vienrocis*; *viendienas*, *vienrindas*, *vienstāva*, *viensliežu*, gan arī tādi, kas sastopami izlokšņu runātāju valodā vai arī izrādījušies par neveiksmīgiem jaundarinājumiem, piemēram, *viendēlis* 'vienīgais dēls', *viensēklains* 'ar vienu sēklu'; *viensēžas* 'ar sēdekli vienam', *vienirbu* 'ar vienu adāmadatu' u. c. Pēc šāda parauga vēlāk radušies daudzi salikteņi, piemēram, *viendīgļlapji*; *viencipara*, *vienzilbes*, *vienliedes*, *vienvirziēna* utt.

Šo vārdu virknē iederas pēc nozīmes arī vārds *vientulis*.

Taču ME un šās vārdnīcas papildinājumos ir atrodami tādi salikteņi ar *vien-* pirmajā daļā, kuros šis komponents ir ar kādām citām nozīmēm. Daudzos salikteņos *vien-* izsaka apmēram to pašu, ko 'vienāds, tāds pats, tas pats', piemēram, *vienlīdzigs*, *vienvērtīgs*, *vienresns* 'vienāda resnuma', *viengarums* 'tas pats garums', *vienmalis* 'tāds (parasti koks), kam viscaur tāds pats resnums', *viendaudzums* 'tas pats daudzums', *viendomība* 'saskanīgs domāšanas veids', *vienspalvīgs* 'ar vienādu spalvu' u. c. Lielākā daļa šo vārdu latviešu literārajā valodā nav iekļuvuši. Taču šie salikteņi ir liecība tam, ka arī ar nozīmi 'vienāds, tāds pats, tas pats' *vien-* salikteņos ir lietots un joprojām lietojams, jaunus vārdus darinot. Sevišķi nozīmīgi šai ziņā šķiet ME papildinājumos dotie vārdi *vienpavārdnieks* 'tas, kam ir tas pats uzvārds (kā kādam citam)' un *vienciemnieks* 'tas, kas dzimis vai dzīvo tai pašā ciemā (kā kāds cits)', jo tie uzbūves ziņā ir ļoti tuvi vārdam *vienaudzis* un tajos, kā redzams, *vien-* ir ar nozīmi, kurū vārdā *vienaudzis* par pilnīgi aplamu, latviešu valodā neiespējamu, uzlūko Valdis Lukss. Ja vēl salīdzināsim tikko minētos ME vai

tās papildinājumos reģistrētos vārdus ar tādiem vārdu savienojumiem, kā *būt viens prātis, būt uz vienu roku, dzimt vienā dienā, palikt vienā vietā*, kuros *viens* ir ar nozīmi 'vienāds, kopīgs', tad kļūs skaidrs, ka arī vārda *vienaudzis* pirmā daļa var būt ar nozīmi 'vienāds, tāds pats, tas pats, kopīgs'. Te der piebilst, ka šī pati nozīme komponentam *vien-* ir arī darbības vārdā *vienoties*. Uz to, starp citu, labi norāda vārdu savienojumi *saiet vienā prātā* vai *savienoties vienā prātā*, kas, kā to lasām Latviešu Avīzēs un Pēterburgas Avīzēs, pagājušā gadsimta vidū izteica to pašu, ko mūsdienā *vienoties*.³

Tāpat vārdam *vienaudzis* iespējams piešķirt arī nozīmi 'cilvēks, kas ir ar citu cilvēku vienā vecumā, vienos gados', un šā vārda daudzskaitļa forma *vienaudži* var nozīmēt 'vienā laikā dzimušie; viena gada bērni'.

Valodas un literatūras institūta Zinātnisko vārdnīcu sektora literārās valodas leksikas kartotēkas materiāli liecina, ka nevienā gadījumā vārds *vienaudzis* nav lietots ar nozīmi 'vienīgais bērns ģimenē'. Visi šā vārda lietojumi ir otrā nozīmē — 'cilvēks, kas ir ar citu cilvēku vienā vecumā..', piemēram:

Tāpat kā daudzi citi viņa vienaudži, Ojārs darbu apvienoja ar mācībām (Zvaigzne, 1963, 3, 2).

Otrā riņķa pirmajā spēlē Latvijas jaunieši sacentās ar saviem Ļeņingradas vienaudžiem (Sports, 1964, 112).

Daudziem delegātiem vajadzēja šķērsot kontinentus un okeānus, braukt nelegāli, riskējot pat ar dzīvību, lai tiktos ar saviem vienaudžiem un domu biedriem, stiprinātu draudzību un solidaritāti ar viņiem (Padomju Jaunatne, 1964, 184).

³ L. R o z e. Latviešu valoda pirms simt gadiem. R., 1962, 64. lpp.

Viņa [pele] taču izturējusi visas apstarošanas sekas un nodzīvojusi ilgāk par visām savām vienaudzēm (Cīņa, 1964, 214).

Protams, vārda *vienaudzis* mūsdienās izplatītā nozīme neliedz šo vārdu lietot arī vecajā nozīmē — 'vienīgais bērns ģimenē'. Taču nav pamata vērsties pret vārda *vienaudzis* nostiprināšanos jaunajā nozīmē.

Vārda *vienaudzis* jauno nozīmi aizstāvojot, gribas pateikt: tas, ka vārda vai kādas tā nozīmes nav vārdnīcās, it nemaz neliecina, ka vārds vai tā nozīme vispār valodā neeksistē. Savā grāmatā «Latviešu leksikoloģija» A. Laua saka: «Jauni vārdi un nozīmes vārdnīcās bieži iekļūst ar novēlošanos, jo leksikogrāfi ne vienmēr spēj izsekot leksikas maiņām. . . Neaktuālās un novecojušās nozīmes diezgan ilgi dzīvo rakstnieku darbos, tās var atrast arī vārdnīcās, tāpēc tās ir vieglāk konstatējamas nekā jaunās nozīmes.»⁴

D. ZEMZARE

KURS NOSAUKUMS LABĀKS — DRADŽI, GRĪBAS, GRIMŠĻI, SKRANDŽI?

Brūnganajiem, kraukšķošajiem krikumiņiem, ko iegūstam, taukus kausējot, ir ļoti daudz nosaukumu. To atspoguļo arī vārdnīcās uzņemto sinonīmu skaits. Lielajā Krievu-latviešu vārdnīcā (R., 1959, II) ir deviņi nosaukumi krievu *шкварку* tulkojumā, Latviešu valodas sinonīmu vārdnīcā (R., 1964) aiz pamatvārda *skrandži* ir vēl astoņpadsmit nosaukumu un Latviešu-krievu vārdnīcā (R., 1963) — četri: *dradži, gribas, grimšļi* un *skrandži*. Valdēt tādai nosaukumu bagātībai, nav, pro-

⁴ A. L a u a. Latviešu leksikoloģija. R., 1969, 51. lpp.

tams, nekādas vajadzības izvēlēties aizgūtus nosaukumus. Tautā ir sastopami aizguvumi no vairākām kaimiņu valodām: piem.: *gribas, grībiņas* (arī pārveidojumi *drības, čības, grīviņi*) no vācu *Grieben*; *ņiras* no igauņu *nired* 'atliekas'; *razas, raziņas, rasīnes, rasiņas* no igauņu *rasu* 'tauki'; *skvarkas, skvarki, škvarkas, švarķi* no krievu *укварку*, baltkrievu *цкварку*, poļu *skwarki*, no kurienes arī lietuviešu apvidvārds *škvarkos*; *čarīni* no poļu *czarny* 'melns', *spirgas, izspirgas, spirguļi, spirģiņi* no lietuviešu *spirgai, išspirgos, spirginiai* un *krēsni, krēsli* no lietuviešu *kresnos* (izloksnēs arī *kresnai*). No tiem literatūrā un vārdnīcās ir atrodams ģermānisms *gribas*, kas būtu izskaužams.

Lielākās tiesības būt par literāro nosaukumu ir vārdam *dradži*, kas izturējis simtgadu laika pārbaudi, kopš latviešu leksikogrāfi F. Brīvzemnieks un K. Valdemārs to uzņēmuši Krievu-latviešu-vācu vārdnīcā (Maskavā, 1872). Šis vārds izplatīts Kurzemes izloksnēs (aizgūts un vēl šodien zināms libiešu valodā — *dradžad*), rada senprūšu vārdam *dragtos* 'Hefen' (Prūšu kalbos paminklai. Vilnius, 1966, 67), albāņu *drā* 'Bodensatz des Öls' (K. Milenbaha un J. Endzelīna (ME) Latviešu valodas vārdnīca, I) u. c. Minētais vārds atrodams J. Dravnieka Pareizrakstības vārdnīcā (R., 1915), E. Ozoliņa Vācu-latviešu vārdnīcā (R., 1926), Krievu-latviešu vārdnīcā (R., 1959, II), Lietuviešu-latviešu vārdnīcā (R., 1964) u. c. Pēdējā laikā vārds *dradži* pilda kulinārijas termina funkcijas, piem.:

Putraimu desām dažreiz mēdz pievienot tauku gruzdumus — dradžus (Mājturība, R., 1961, 396).

Vārds *dradži* sastopams arī tulkojumos.

Padomju laikā plašāk kļuvis pazīstams Latvijas dienvidrietumu apvidvārds *skrandži*, kas atzīmēts «Dienas

Lapas» 1891. gada etnogrāfiskajā pielikumā (138. lpp.): *kausētu tauku atliekas, cibari, grencumi, dradži*. Vārds *skrandži* atrodams Latviešu-krievu vārdnīcā (R., 1953) u. c., kā arī literatūrā, piem.:

.. *viņa beidzot stingri nolēma paslepus iedot karagūstekņiem jau sagatavotos skrandžus* (B. Brehta «Divi dēli», Rīgas Balss, 1965, 156).

Un abi sāka tiesāt garšīgu miežu biezputru. Ar skrandžiem un saldu pienu (Kazis Saja, «Jurģis uz jumta, Palangā un citur». R., 1966, 46; tulkojis A. Sukovskis).

Nosaukums *skrandži* saistīts ar *skrandu* vārdu, jo norāda uz *skrandu* formu.

Vārdnīcās un arī literāros darbos (piem., J. Hašeks. Krietnā kareivja Šveika dēkas pasaules karā, R., 1957, I—II, 441) sastopamais nosaukums *grimšļi* parādās jau G. Bražes Vācu-latviešu vārdnīcā (R., 1880).

J. Langes Latviešu-vācu vārdnīcā (Jelgavā, 1777) minēts nosaukums *grumstele* — 'das häutige Wesen, so nach dem Fettschmelzen überbleibt'. G. Stendera Latviešu-vācu vārdnīcā (Jelgavā, 1789) ir *grumslas* un *grumsteles* — 'das häutige Wesen und die Brocken so beym Fettschmelzen übrig bleiben'. Turpmāk *grumslas*, sākot ar K. Ulmaņa Latviešu-vācu vārdnīcu (1872) un Latviešu-krievu-vācu vārdnīcu (1879), ir daudzās vārdnīcās, arī J. Dravnieka Pareizrakstības vārdnīcā, bet ciešais sakars ar literāro vārdu *drumslas* 'druskas' nav ļāvis tam plašāk ieviesties. Vienīgi Latviešu valodas sinonīmu vārdnīcā (R., 1964) ir atrodams tā variants — apvidvārds *grumšļi*. Šajā vārdnīcā kā apvidvārds minēts arī *cirpuļi*, ko deminutīva formā *cirpuļiņi* J. Dravnieks reģistrējis Vācu-latviešu vārdnīcā, Pareizrakstības vārd-

nīcā u. c. Nosaukums *cirpuliņi* ar nozīmi 'dradži' nav izplatījies.

Pazīstamo un no saprotamas saknes atvasināto nosaukumu *gruzdumi* 'sadegumi, piedegumi' arī lieto tauku kausējumu, sacepumu atlikumu apzīmēšanai. Latviešu valodas sinonīmu vārdnīcā tas dots kā sinonīms literārajam nosaukumam *skrandži*. *Gruzdumi* atrodams arī Lietuviešu-latviešu vārdnīcā *išspirgos* tulkojumā. Šo nosaukumu plaši pazīst Vidzemē.

Tauku kausējumu atlikumu dažādie nosaukumi liecina par tautas vārdeidošanas rosmi.

I. Tā ar taukvielu grauzdēšanu vai grauzdēšanu saistās nosaukumi: *grauzdas*, *grauzdējumi*¹, *grauzdēji*, *grauzdeņi*⁺, *grauzdi*, *grauzdiņi*, *grauzduļi*, *grauzdumi*, *grauzdumiņi*⁺ un *gruzdālas* (sal. J. Sārts, «Vārti», 1966, 49), *gruzdeles*⁺, *gruzdeļi*⁺, *gruzdiņi*, *gruzduļi*⁺, *gruzdumi* u. c.

II. Kraukšķošās skaņas, tauku sprakšķienus atgādina vārdi *griuzdiņas*, *griuzdiņi*, *griuzdumi*⁺, *griuziši*⁺, *griuzi*⁺, *griuzdži*⁺, *griuzģi*⁺; *grauziši*⁺, *kniksīši*⁺, *kraukšķi*⁺, *kreķši*⁺, *krecumi*, *krencumi*, *kriuksiši*⁺, *kriukšķi*⁺, *kriukšķiši*⁺, *kriuzdi*, *skrami*⁺, *skraudži*⁺, *skraušķi*, *cīkstālas*, *čīkstālas*⁺, *čīkstaliņas*⁺, *čīkstāļi*⁺, *čīrkstālas*⁺, *čīrkstālas*, *čīrkstas*, *čīrksteles*, *čīrkstes*⁺, *čīrksti*⁺, *ņurņumi*⁺, *ņurumi*⁺, *spridzini*⁺, *sprigēli*, *žvirkstālitē*⁺ u. c.

III. Pēc ārējā apveida (turpmāk minētie nosaukumi apzīmē sīkus, nnoteikta apveida gabalus) tauku kausējumu *gruzdumi* nosaukti *cērupuļi*, *cimbuļi*⁺, *cīpari*⁺, *cīrbuļi*⁺, *cīrkuči*, *cīrkuliši*⁺, *cīrupuļi*, *cīrpuliņi*⁺, *čiburi*,

¹ Ar krustiņu apzīmēti visi tie nosaukumi, kas nav ne K. Mīleņa un J. Endzelīna Latviešu valodas vārdnīcā, ne tās papildinājumos.

čiburi+, čiburīši+, čikuri+, čipuļi, čuoras+, čurmuļi+, čurslas+, čursliši+, gribuļi+, kriksīši+, kripši+, kripsīši+, radziņt+, skrumči, švirpuliši+ u. c.

IV. Uz tauku gruzdumu konsistenci var norādīt vārdi: caskas+, cībaras+, cībari+, cībariņi+, cibuļi, cicari, cicepi, cīceri, cīceriši, cikari, cipatas, cīpslas, cīpsliņas+, cīpstalas, cīpsteles, cīpšļi+, čapatas, časkas, čimslas, čimstalas, činkari+, činkatas+, čipas+, čipatas, čipslas, čipslas, čīpsliņas+, čīpstalas+, čīpstaļi+, čīpsteles+, čīpsteļi+, čīpstuļi+, čīpši+, čīpšļi+, dzislas+, granči+, kranči, krimslīši+, krimšļi+, ķikari+, ķikuri, ķilpas, ķimslas, ķipslas+, ķipsnas, plutnas, ranckas, skrandas+, skranduļi, skrandži, skrundži+, skrunduļi, greimzduļi+, greindzuļi+, gremši+, gremzdas, gremzduļi+, gremzdumi+, gremži, gremžuļi, grencumi, grenči, grenčumi, grenži+, grezdumiņi+, grimzaļi+, grimzdiņas, grimzduļi, grimzuļi+, grimži+, grimžuļi+, grindzuļi+, grinzduļi, grībzdas+ u. c.

V. Ka gruzdumi ir drumslīņas, atlikumi, liecina nosaukumi brunči, drazas, draziņas+, drumšļi+, gramšas+, gramstuļi+, gramži+, grapšķi+, grumslas+, grumstalas, grumsteles, krikumi, krikumiņi+, skramšļi utt.

Tas, ka tauku kausējumu paliekām latviešu valodā ir ļoti daudzi nosaukumi, konstatēts jau priekš septiņdesmit gadiem. Tā laikrakstā «Balss» (1889, 42) lasāms:

Cik vienam priekšmetam pie latviešiem dažādi vārdi, to lai liecina sekošie nosaukumi, zem kuriem pazīst vienu ēdienu dažādās Kurzemes malās; proti, viņam šādi vārdi:

cikari, cībari, čuriņas, dradži, čirpuļi, ķikuri, ķimslas, skrandži, sprīģeļi, spudiņi, gribas, grenčumi, čimslas, skrunduļi, drumšļi, grunči.

Lasītāji laikam šo ēdienu pazīst un zinās viņam vēl kādu vārdu.

Mūsu dienās dažādu novadu pārstāvji var vēl ievērojami papildināt minēto nosaukumu skaitu un tā paglābt no aizmirstības ļoti interesantus un daudzveidīgus latviešu valodas leksikas faktus, kas nozīmīgi tālākiem valodas pētījumiem.

Rakstnieki sava dzimtā novada tēlojumos var izmantot tur lietotos savdabīgos vārdus, bet par literāro nosaukumu ieteicams vecais lietvārds *dradži* (arī *gruzdumi*).

A. OZOLA

GAVIĻNIEKS, GAVIĻNIECE UN GAVILNIEKS, GAVILNIECE

Mūsu laikrakstu, žurnālu un grāmatu valodā ir sastopamas formas *gavilnieks*, *gavilniece* un *gaviļnieks*, *gaviļniece*. (Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīcā, R., 1951, — tikai *gavilnieks*.)

Piemēri formām ar *l*:

Godā prezidijā vietas ieņem gavilnieki (Padomju Jaunatne, 1963, 231). *Parasti svētku gadījumos [aktieru jubilejās] mēdz rakstos sarindot citu pie cita gavilnieka radītos spilgtos tēlus, izraugot tos, kas visvairāk ietekmējuši skatītāju apziņu..* (Literatūra un Māksla, 1958, 52).

Piemēri formām ar *ļ*:

Sodien padomju tautai ir atkal gaviļu diena.. varenajā kuģī «Vostok-5» lido jaunais kosmonauts Bikovskis. Un gavilnieks nav viņš viens pats, bet itin visi mūsu kosmonauti.. (Cīņa, 1963, 140). *Nāk jauns pavasaris, tuvojas izlaiduma vakars skolā un pilngadības svētki. Un arvien biežāk nākošās gaviļnieces apspriežas savā starpā, kādus tērpus darināt svinīgajām dienām* (Liesma, 1964, 3, 32). *Tad — granda salūti. Un līdzī*

vējiem brāza prieks. Un visa tauta bij viens vienīgs *gaviļnieks* (V. Lukss. Dzeja, R., 1951, 56).

Minētajos piemēros *gavilnieks*, *gavilniece* un *gaviļnieks*, *gaviļniece* lietoti ar nozīmi 'cilvēks, kuru godina, sumina; cilvēks, kam ir goda diena; jubilārs'.

Semantiski šī nozīme saistās ar verba *gavilēt* leksisko nozīmi: 'paust lielu prieku, skaļi izsaucoties, smejojoties u. tml.' un lietvārda *gaviles* leksisko nozīmi 'liela prieka izpausme ar skaļiem izsaucieniem, smiekliem u. tml.; liels prieks'. Piemēri:

«*Es tomēr pirmā!*» *gavilēja* Mirdza.. (A. Sakse. Pret kalnu, I, R., 1960, 83). *Viņam gribējās kliegt un gavilēt, jo no Mildas skatiņa tam kļuva tik labi, kā vēl nekad nebija bijis* (P. Rozītis. Ceplis, R., 1949, 85).

Mājās māte.. saņēma Augustu ar gavilēm un asārām (K. Štrāls. Karš, R., 1917, 418). *Un Mirdza juta, ka gaviļu vilnis sirdī noplok un pārvelkas ar skumju nogulsnēm* (A. Sakse. Pret kalnu, I, R., 1960, 199).

Pašreiz par īsti literārām ir atzītas tikai formas *gavilnieks*, *gavilniece*, kā to rāda mūsu pareizrakstības un tulkojošās vārdnīcas.

Vārdi *gavilnieks*, *gavilniece* visos gadījumos veidoti pēc parauga *stabule* — *stabulnieks*.¹ Atvasinājumi *gaviļnieks*, *gaviļniece* darināti no daudzskaitlinieka *gaviles* ģenitīva formas *gaviļu* — *gaviļnieks*, tāpat kā *avižu* — *avižnieks*, *mēbeļu* — *mēbeļnieks* u. c.² Formas ar *ļ* balsta arī vārdkopas *gaviļu diena*, *gaviļu svētki*; *gaviļnieks* nav tikai cilvēks, kurš pats gavilē, priecājas, bet tas ir

¹ Sk. Valodas un rakstības jautājumi. Rediģējis J. Endzelīns. Sakārtojusi V. Rūķe. R., 1940, 35. lpp.

² Sk. Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, I. R., 1969. 144. lpp.

cilvēks, kuram ir goda diena, kuru arī citi godina, sumina. Kaut arī pareizrakstības un tulkojošās vārdnīcās minētas tikai formas *gavilnieks*, *gavilniece*, rakstu valodā tomēr, kā rāda Valodas un literatūras institūta Zinātnisko vārdnīcu sektora literārās valodas leksikas kartotēka, formas *gaviļnieks*, *gaviļniece* sastopamas tikpat bieži kā *gavilnieks*, *gavilniece*.

Vārdus *gavilnieks*, *gavilniece* lieto ne vien ar iepriekš aplūkoto nozīmi, bet arī ar nozīmi, kas izaugusi no verba *gavilēt* vecākās leksiskās nozīmes 'dziedāt īpašā veidā — ar ilgi izturētām skaņām tautasdziesmas vidū vai beigās', piemēram, *Dziedāt vien es mācēju, Gavilēt nemācēju* (LD, 322).

Tautasdziesmā *Skaņi meitas gavilēja Aiz smalkā ataudziņa; Puisīt's zirgu nojādija, Gavilnieces meklēdams* (LD, 551) lietvārds *gavilniece* lietots ar nozīmi 'īpaša veida tautasdziesmu dziedātāja; gavilētāja', kas atbilst minētajai verba *gavilēt* nozīmei.

Ja lietvārdi *gavilnieks*, *gavilniece* lietoti, runājot par dziedātāju, tad gan to darinājums var būt tikai pēc parauga *stabulēt — stabule — stabulnieks*, kas apzīmē līdzīga rakstura darītāju. Šajā nozīmē lietvārdi *gavilnieks*, *gavilniece* semantiski saistās ar verba *gavilēt* nozīmi 'dziedāt īpašā veidā' un ne ar lietvārdu *gaviles*, kam šai verba *gavilēt* nozīmei atbilstošas leksiskās nozīmes nav.

Domāju, ka būtu ieteicams šķirt vārdu *gaviļnieks*, *gaviļniece* un *gavilnieks*, *gavilniece* lietošanu. Lietvārdus *gaviļnieks*, *gaviļniece* vajadzētu attiecināt uz cilvēku, ko godina, sumina, kam ir goda diena, bet *gavilnieks*, *gavilniece* paralēli vārdiem *gavilētājs*, *gavilētāja* — uz cilvēku, kas dzied, gavilē.

VAI VĀRDS PAŠDARBĪBA IR SLIKTS?

Zurnāla «Padomju Latvijas Sieviete» 1970. gada 1. numurā ir publicēta dažu pašdarbības mākslas kolektīvu vadītāju saruna, kurā starp citu norādīts, ka vārdam *pašdarbība* (arī *pašdarbnieks*, *pašdarbniecisks*) izveidojusies nievīga nozīme un tāpēc valodniekiem būtu jārada jauns vārds. Atgādināsim sarunā minētos iebildumus pret vārdu *pašdarbība*.

«Nikolajs Petraškevičs: Ja [Tautas kori] «Dzin-taru» sauc par pašdarbnieku, tad es neko vairs nesa-protu. Un vispār — es esmu pret vārdu «pašdarbnieks». Tas ir muļķīgs, neveikli darināts vārds, turklāt tam ir gandrīz vai tāda kā lamu vārda pieskaņa. Gribi pateikt kaut ko sliktu par kādu mākslinieku — ņem un nosauc viņu par pašdarbnieku... Un «pašdarbības līmenis» — ar šiem vārdiem vienmēr tiek domāts zems līmenis!

Arnolds Liniņš: Piekrītu. Un brīnos, kā valodnieki šo vārdu pacieš. Tas patiešām ir aizskarošs, turklāt apzīmējums «mākslinieciskā» visu vēl vairāk sajauc. Vai tad ir arī kaut kāda «nemākslinieciska» pašdarbība?

Elvīra Kalniņa: Mēs, lietišķās mākslas draugi, tādā gadījumā esam privileģētā stāvoklī — mūsu rīcībā ir nosaukums «Tautas daiļamata meistars».

Nikolajs Petraškevičs: Vissāpīgāk ir tad, ja birku «pašdarbnieks» piekar nevis iesācējam, bet cilvēkam, kura darbi jau tiek izstādīti republikas mēroga izstādēs. No mūsu studijas, piemēram, jau divi dalībnieki uzņemti Mākslinieku savienībā, taču viens otrs vēl atce-
ras, ka viņi nākuši no pašdarbības. Bet kas tur slikts?...

Benita Noreiko: Vārdiem «pašdarbības līmenis»

ir nievājoša pieskaņa tad, ja, dzenoties pēc kvantitātes, novārtā paliek kvalitāte. . . Jāatzīstas, es tiešām nezinu, vai ir pareizi «Dzintaru» ierakstīt pašdarbniekos tikai tādēļ, ka koristi dzied par velti. Prātā nāk fakts, ka gandrīz visa latviešu skatuves mākslinieku vecākā paaudze arī ir bez speciālas profesionālās izglītības. Izcilie meistari Alfrēds Amtmanis-Briedītis un Eduards Smiļģis arī savā laikā bijuši pašdarbnieki — ak nē, toreiz viņus sauca par amatieriem. . . Tagad uz šo nosaukumu tiesības paturējuši vienīgi kino un fotomākslas pašdarbnieki — viņi vēl arvien ir amatieri. Privileģētā stāvoklī ir arī tie, kas vingrina roku literatūrā — viņus goddevīgi dēvē par jaunajiem autoriem vai literātiem (par grafo mānīem te, protams, nav runa). Gods tiek parādīts arī tiem, kas izmēģina spēkus tehniskās jaunrades jomā — viņus sauc par racionalizatoriem. Laikam jau patiesi valodniekiem der palauzīt galvu, lai mākslinieciskās pašdarbības entuziasti nejustos aizskarti.

Taču droši vien šķēpi par šo jautājumu nemaz nebūtu jālauž, ja it visi mūsu mākslinieciskās pašdarbības kolektīvi būtu, teiksim, «Danča» vai «Dzintara» līmenī.»

Pārpratuma novēršanai vispirms gan jāatgādina, ka terminus izstrādā nevis valodnieki, bet gan attiecīgo nozaru speciālisti. Valodnieki var viņiem vienīgi palīdzēt. Tātad šai gadījumā «galvas palauzīt» vajadzētu pašiem pašdarbniekiem.

Jāņem vērā arī tas, ka radīt jaunu vārdu nav grūti, daudz sarežģītāk ir to ieviest valodas praksē, it īpaši tad, kad tur jau ir plaši lietots vārds. Tāpēc jauna vārda ieviešana vienmēr saistīta ar jautājumu: vai ir vērts?

Nekas nevarētu būt iebilstams pret vārdu *pašdarbība*, *pašdarbnieks* utt. formu. Tie veidoti pēc produktīviem

latviešu valodas vārdu darināšanas modeļiem. Mums ir gan plaša salikteņu grupa ar *paš-* (*pašai dziedība, pašdisciplīna, pašierosme, paškritika* u. c.), gan daudz atvasinājumu ar izskaņu *-nieks*, kas apzīmē personas pēc to nodarbošanās, specialitātes (*rakstnieks, mākslinieks, vēsturnieks, celtnieks* u. c.).

Kā tad valodā lieto vārdus *pašdarbība, pašdarbnieks, pašdarbniecisks* un vārdu savienojumus *pašdarbības māksla, pašdarbības līmenis, mākslinieciskā pašdarbība* u. tml.? Raksta autora rīcībā ir ap 70 šo vārdu lietojumu grāmatās un periodikā. Visos gadījumos tiem ir terminoloģiska nozīme, kas attiecas uz neatļautu nodarbošanos ar mākslu. Nozīmē ietvertais nojēgums tāpat saistīts ar tīri organizatorisko daiļrades pusi un neatspoguļo nedz daiļrades vērtējumu, nedz cilvēka profesionālās izglītības līmeni. Daži piemēri:

Skolā tika rīkoti pavasara svētki. Pēc mākslinieciskās pašdarbības sākās dejas (A. Sakse, «Liesma», 1958, 1, 14). *..pulciņš šoruden gribēja piedalīties mākslinieciskās pašdarbības skatē..* (V. Lācis, Uz jauno krastu, 1952, 415). *..[dramaturģija] ir dzīvais avots, kas baro masu pašdarbības mākslu uz tautas teātru, klubu un kultūras namu skatuvēm* (Literatūra un Māksla, 1960, 16). *Mūsu republikā ir daudzi jo daudzi pašdarbības dalībnieki ar dedzīgām sirdīm, kuri cenšas savas mākslinieciskās dotības izkopt tā, lai aizvien vairāk tuvotos profesionālo mākslinieku līmenim* (Zvaigzne, 1963, 15, 22). *Studiju gados Aina bijusi arī aktīva pašdarbniecē. Koris un deju kolektīvs reizē — tas prasīja daudz laika* (Liesma, 1959, 3, 11). *..biedrības namā notika pašdarbnieku teātra izrādes..* (E. Zālīte, Agrā rūsā, 1956, 20). *Mūsu republikā strādā vairāk nekā simts*

talantīgu pašdarbnieku, kuri visu savu brīvo laiku veltī aizraujošajai un interesantajai koka mākslai (Māksla, 1962, 2, 41).

Gluži tāpat vērtējošu momentu nav arī vārda *profesionāls* terminoloģiskajai nozīmei, kas attiecas uz atalgotu nodarbošanos, pamatdarbu kādā mākslas nozarē: *profesionālā māksla, profesionāls mākslinieks, profesionālais līmenis* u. c.

Var diezgan droši apgalvot, ka literārās valodas tekstos vārdus *pašdarbība, pašdarbnieks* utt. gandrīz vienmēr lieto terminoloģiskajā nozīmē, kurai nav vērtējuma momenta.

Tomēr nav noliedzams, ka sarunvalodā šos vārdus reizumis lieto ar nievīgu nozīmi, lai raksturotu vāju mākslas darbu, vāju mākslinieku u. tml. Savukārt ar vārdu *profesionāls* laiku pa laikam izsaka augstu daiļrades novērtējumu. Cēlonis šādām neterminoloģiskām nozīmēm droši vien ir tas, ka profesionālās mākslas sniegumi parasti ir labāki nekā pašdarbības mākslas rezultāti. Tas arī saprotams — tā meistarība, ko prasa mūsdienu māksla, iegūstama galvenokārt tad, ja cilvēks var pilnīgi nodoties kādai mākslas nozarei. Šādu meistarību ne vienmēr izdodas sasniegt pašdarbniekiem, kas mākslai veltī daudz mazāk laika. Protams, kvalitatīvās atšķirības starp profesionālo mākslu un pašdarbības mākslu nav absolūtas. Ir nozares (piemēram, daiļamatniecība), kur tās tikpat kā nemaz nav sajūtamas. Ir pašdarbības kolektīvi, atsevišķi pašdarbnieki, kuru veikumi pilnam atbilst profesionālās mākslas prasībām, un ir profesionāli mākslinieki, kuru daiļrade šīm prasībām neatbilst.

Kaut gan profesionāla (atalgota) vai neprofesionāla

(neatalgota) darbība mākslā pati par sevi vēl nekā neliecina par daiļrades rezultātu kvalitāti, pastāv zināma varbūtība, ka profesionāls mākslinieks sniegs mums ko vairāk nekā pašdarbnieks. No šīs varbūtības, jādomā, ir izaudzis nievīgais lietojums vārdiem *pašdarbība*, *pašdarbnieks* utt.

Tāds lietojums, protams, nerodas pats no sevis. To vispirms ir «izaudzinājuši» tie pašdarbnieki, kas strādā par maz, lai viņu sniegums būtu labs. (Gadās vērot pat īpašu «pašdarbniecisku attieksmi» pret savu mākslu: «Mēs jau esam tikai pašdarbnieki, no mums nekā nevar prasīt!») No otras puses, nievīgo lietojumu balsta arī profesionālās mākslas vērtētāji, ar terminiem *pašdarbība*, *pašdarbības limenis* raksturodami profesionālo mākslinieku kļūmes un līdz ar to aiztaupīdami pūles tās izanalizēt precīzi. Tas, protams, var aizvainot un arī aizvaino pašdarbniekus, kam nenoliedzami ir sava vieta mūsu mākslas dzīvē.

Tādējādi esam izgājuši ārpus valodas kultūras jomas, kur sākām vārda *pašdarbība* apskatu. Runa īsteni ir par cilvēka izturēšanās kultūru, par viņa attieksmi pret citiem cilvēkiem, kas izpaužas neuzmanīgā un nepārdomātā valodas līdzekļu lietošanā.

Vārda *pašdarbība* nievīgais lietojums ļoti atgādina nelāgos vārdu savienojumus, kuros negatīvas īpašības saistītas, piemēram, ar kādu arodu vai tautību. Kamēr mēs skaidri neapzināsimies, ka nav pieklājīgi ar *pašdarbības limeni* norādīt uz trūkumiem profesionālajā mākslā, pašdarbniekus no nievājošiem apzīmējumiem nespēs pasargāt nekādi jauni vārdi. Var droši apgalvot, ka arī jaunais *pašdarbības* aizstājējs drīz vien iegūtu šādu nievīgu nozīmi.

Vārdu un it īpaši terminu lietošanā nepieciešama zināma valodiska disciplinētība. Ja to izdotos pastiprināt attiecībā uz vārdiem *pašdarbība*, *pašdarbnieks* utt., nebūtu vajadzības «lauzīt galvu», laiku pa laikam meklējot jaunus apzīmējumus neprofesionālajiem mākslas entuziastiem.

Savs pamats ir A. Liniņa iebildumam pret terminu *mākslinieciskā pašdarbība*. Apzīmējums *māksliniecisks* lietots ar samērā maz izplatītu nozīmi 'tāds, kas saistīts ar mākslu' (šāda nozīme parādās arī vārdu savienojumā *mākslinieciskā padome*). Parasti vārdam *māksliniecisks* ir nozīme 'tāds, kas atbilst mākslas, estētikas prasībām, normām, ideāliem' — *mākslinieciska glezna*, *māksliniecisks dziesmas izpildījums* u. tml. Tomēr bieži vien rodas vajadzība vārdam *pašdarbība* pievienot vēl kādu vārdu, kas norāda uz mākslu, jo *pašdarbība* reizumis tiek lietots nozīmē, kas nav saistīta ar daiļrades nojēgumu — 'darbība pēc cilvēka paša iniciatīvas, pēc cilvēka paša interesēm':

Darbu viņi [skolēni] vairs neuzskata par uzspiestu, bet veic to brīvprātīgi, tas vairs nav atdarināšana, bet radoša pašdarbība (Padomju Latvijas Skola, 1962, 5, 21). *... seminārā un pilsētas skolā nodibinājās pašdarbības pulciņi, kuros pārrunāja ne tikai latviešu valodas vajadzības, bet sprieda par gaidāmo revolūciju un piedalīšanos viņā* (P. Rozītis, Valmieras puikas, 1936, 191).

Lai novērstu iespējamās asociācijas ar mākslas darba kvalitāti, varētu lietot vārdu savienojumus *pašdarbības māksla* (*pašdarbības tēlotāja māksla*, *pašdarbības kora māksla*, *pašdarbības skatuves māksla* u. c.) vai arī *mākslas pašdarbība*.

ATTIECĪBA UN ATTIEKSME

Mūsdienu valodas praksē vērojamas dažas nekonsekvences vārdu *attiecība* un *attieksme* lietošanā. Dažreiz vienā un tajā pašā nozīmē viens runātājs vai rakstītājs biežāk lieto vienu no šiem vārdiem, cits — otru. Gadās arī, ka viens un tas pats autors abus vārdus lieto bez kādas nozīmes atšķirības. Tā, piemēram, preses slejās lasām:

skolēnu un skolotāju savstarpējo attieksmju problēma un turpat nākamajā rindkopā — *skolēnu un skolotāju attiecības*; *cilvēku savstarpējo attieksmju skatums* un *cilvēku savstarpējās attiecības*; *zemnieku šķirisko attieksmju notēlošana* un *šķiru attiecību veidošanās*; *sociālās attieksmes* un *sociālās attiecības*; *attieksme pret dzīvi* un *attiecības pret dzīvi*.

Ielūkojoties vārdnīcās, varam uzzināt, kad un ar kādu nozīmi šie vārdi latviešu valodā sākti lietot. Pagājušajā gadsimtenī izdotajās vārdnīcās vārdi *attiecība* un *attieksme* nav sastopami. K. Ulmaņa un G. Bražes vārdnīcā (Lettisches Wörterbuch, R. un Leipcigā, 1880) vācu vārda *Verhältnis* tulkojumos šo vārdu jēga izteikta aprakstoši:

1) *stāvēšana viena pret otru* ar piemēru: *šis lauks stāv pret viņu kā 1 pret 3*; 2) *būšana divju starpā* ar piemēriem: *satikšana, savstarpība* vai *savstarpīga būšana*;

3) *kopniecība* ar piemēru: *manim ar viņu nav nekādas kopniecības*.

20. gadsimta sākumā izdotajās tulkojošās vārdnīcās

parādās vārds *attiecība*, kas lietots, tulkojot vācu valodas vārdu *Beziehung*, krievu — *отношение*, franču — *rapport*, angļu — *relation*, lietuviešu — *santykis*.

Vārda *attieksme* šajās vārdnīcās vēl nav. Tas parādās dažās 30. gadu beigās un 40. gados izdotajās vārdnīcās. Šajā laikā vērojama arī tendence vārdu *attiecība* aizstāt ar vārdiem *attieksme* un *attiece*. J. Endzelīna rediģētajos Valodas prakses jautājumos (R., 1935) norādīts, ka vārdus *Beziehung* un *отношение* latviski var tulkot *attiecība*, *attieksme* un *attiece*, par labāku atzīstot vārdu *attieksme* (arī *attiece*), jo substantīvi ar piedēkli *-ība* izteic dzīvam radījumam piemītošu pastāvīgu un aktīvu īpašību, bet šai vārdā tādas nozīmes nav. Arī Ed. Ozoliņa sastādītajā un J. Endzelīna rediģētajā Latviešu pareizrakstības vārdnīcā (R., 1936) minēti visi trīs vārdi, *attiecības* vietā iesākot lietot *attieci*. 1938. un 1939. gadā izdotajās pareizrakstības vārdnīcās tāpat sastopami visi trīs vārdi, bez tam arī valodniecības termins *attiecības vietniekvārds*. V. Rūķes sakārtotajos un J. Endzelīna rediģētajos Valodas un rakstības jautājumos (R., 1940) atkārtots Valodas prakses jautājumos izteiktais norādījums.

1942. un 1944. gadā izdotajās pareizrakstības vārdnīcās vārds *attiecība* nav ievietots. Ir tikai vārdi *attiece* un *attieksme*, kā arī valodniecības termins *attieksmes vietniekvārds*. Arī E. Lauvas Latviski-vāciskajā vārdnīcā (R., 1943) nav vārda *attiecība*, ir tikai *attiece* un *attieksme*.

Taču turpmākajos gados, kā rāda vārdnīcu materiāls, ieteikums par vārda *attiecība* aizstāšanu ar vārdiem *attiece* un *attieksme* ņemts vērā tikai daļēji. Vārds *attiece* vārdnīcās vairs netiek minēts, tātad tas valodā nav ieviesies, bet vārdi *attiecība* un *attieksme* sastopami gan

tulkojošās, gan pareizrakstības vārdnīcās. Atsevišķās vārdnīcās, kas izdotas laikā no 1944. gada līdz 1959. gadam, norādītas vārdkopas, kurās lietojams viens vai otrs no abiem vārdiem. Vārda *attiecība* lietojumam minēti šādi piemēri: 1) *Anglijas un Francijas attiecības, diplomātiskās attiecības, ražošanas attiecības, saspīlētās attiecības, savstarpējas attiecības*; 2) *attiecībā uz mani, attiecībā uz kaut ko*; 3) *attiecība starp augstumu un platumu, figūru attiecības, ģeometriskā attiecība, sastāvdaļu attiecības*.

Latviešu-krievu un krievu-latviešu vārdnīcā (LVI, R., 1959) ir arī piemērs *attiecība (pret ko)*.

40. un 50. gadu vārdnīcās vārda *attieksme* lietojumam minēti šādi piemēri: 1) *attieksme pret darbu, attieksme (pret ko)*; 2) *pareizā attieksmē*; 3) *attieksmes vietniekvārds*.

60. gados izdotajās tulkojošās vārdnīcās vārdu *attiecība* un *attieksme* lietošanas nozīmes izdalītas vēl skaidrāk. Vārda *attiecība* lietojumam minēti vēl šādi piemēri: 1) *attiecību uzturēšana, būt labās attiecībās, draudzīgas attiecības, mantiskas attiecības, starptautiskas attiecības*; 2) *attiecībā trīs pret četri, ar attiecību trīs pret vienu, divu skaitļu attiecība, pareizā attiecībā*.

Vārda *attieksme* lietojumam minēti vēl šādi piemēri: *pavirša attieksme pret kaut ko, apzinīga attieksme pret pienākumu*.

Abi šie vārdi ir arī termini, tāpēc jāiepazīstas ar to lietojumu terminu vārdnīcās. Terminoloģiskajā vārdnīcā, kur ievietoti fizikas, matemātikas un astronomijas termini (R., 1959), krievu vārdam *отношение* atbilst latviskais termins *attiecība*. Arī Radioelektronikas, elektrosakaru, automātikas un skaitļošanas tehnikas terminu vārdnīcā (R., 1968) sastopams termins *attiecība* šādos

piemēros: *akustiskā attiecība, frontes un aizmugures attiecība, maksimuma un minimuma attiecība, signāla un traucējumu attiecība* u. tml.

Valodniecības terminu vārdnīcā (R., 1963) dots termins *attieksme*, piemēram: *attieksmes ģentīvs, attieksmes īpašības vārds, cēloņa un seku attieksmes, gramatiskās attieksmes, jēdzieniskās attieksmes, pamatojuma attieksme, salīdzinājuma attieksme* u. c.

Zināmu ieskatu par vārdu *attiecība* un *attieksme* lietojumu dod vārdnīcās ievietotie piemēri, taču jānoskaidro, cik plaši un ar kādu nozīmi šie vārdi tiek lietoti valodas praksē. Lai konstatētu vārdu *attiecība* un *attieksme* izplatību mūsdienu valodā, varam izmantot Latviešu valodas biežuma vārdnīcu (1. d., R., 1966, 2. d., R., 1969). No šās vārdnīcas 1. daļas (kas sastādīta uz 300 000 vārdlietojumu garu zinātniski tehniskās literatūras tekstu analīzes pamata) uzzinām, ka vārds *attiecība* lietots 221 reizi, bet vārds *attieksme* nemaz nav minēts. Tātad zinātniski tehniskajā literatūrā vārds *attiecība* ir visai izplatīts, turpretī vārdu *attieksme* nelieto vai arī lieto ļoti reti. Biežuma vārdnīcas 2. daļā (kas sastādīta uz 300 000 vārdlietojumu garu laikrakstu un žurnālu tekstu analīzes pamata) vārds *attiecība* reģistrēts 88 reizes, bet vārds *attieksme* — 57 reizes. Tātad laikrakstos un žurnālos abi minētie vārdi sastopami samērā bieži. Pāvērosim, kādās nozīmēs katrs no tiem parādās analizētajos tekstos.

1. Vārds *attiecība* lietots, izsakot divu vai vairāku lielumumu kvantitatīvos samērus. Tekstos, uz kuru pamata sastādīta Latviešu valodas biežuma vārdnīca, šādā nozīmē sastopams tikai vārds *attiecība*, piemēram: *barībā viss ir pareizās attiecībās; izejmateriālu svāra attiecības; punktu attiecība* (sportā); *sērskābi var sajaukt ar*

ūdeni jebkurās attiecībās; ūdens svāra attiecība pret cementa svaru; ziedu un zālāju attiecības.

2. Arī lokatīvā, savienojumā ar prievārdiem *pret un uz* (norādot, uz ko darbība vērsta), lietots tikai vārds *attiecība*, piemēram: *attiecībā pret citiem; attiecībā uz visu darbaspēku; attiecībā uz magnētisko lauku cēloņiem; punkta C paātrinājums attiecībā pret polu B; raksturot impulsu nobīdi attiecībā pret ordinātu asi.*

3. Ar vārdu *attiecība* parasti apzīmēti valstu, valstu grupu, šķiru u. tml. savstarpējie sakari. Vārds *attieksme* šajā nozīmē sastopams tikai dažos gadījumos (6%), bet vārds *attiecība* — visos pārējos gadījumos (94%), piemēram: *attiecības starp Austrumiem un Rietumiem; diplomātiskās attiecības ar VjDR un KTR; Eiropas valstu savstarpējās attiecības; ekonomiskās un politiskās attiecības; nacionālās attiecības; šķiru attiecības; VDR attiecības ar Āfrikas un Āzijas valstīm.*

Vārds *attieksme* lietots šādos gadījumos.

1. Apzīmējot noteiktu izturēšanos pret ko vai izsakot noteiktu vērtējumu, uzskatu par ko, piemēram: *ASV attieksme pret Izraēlu; autora attieksme pret kritiku; cilvēka subjektīvā attieksme pret īstenību; lasītājam jāieņem pozitīva vai negatīva attieksme; radoša attieksme pret dzīvi.* Šī nozīme vārdam *attieksme* ir 80% gadījumu. Tas rāda, ka šī ir pati galvenā vārda *attieksme* nozīme. Konstatēts tikai viens gadījums, kad šādā nozīmē lietots vārds *attiecība*.

2. Izsakot kādas parādības mijiedarbību vai sakaru ar kādu citu parādību (parasti valodniecībā), piemēram: *akadēmiskās un džeza mūzikas attieksmes; morfoloģijas un sintakses attieksmes; teikuma locekļu attieksmes.*

Nekonsekvence vārdu *attiecība* un *attieksme* lietojumā biežāk vērojama tekstos, kur runāts par divu vai vairāku cilvēku savstarpējiem sakariem. Šādā nozīmē vārds *attiecība* sastopams 84% gadījumu, piemēram: *ģimenes locekļu savstarpējās attiecības; labas kaimiņu attiecības; divu cilvēku savstarpējās attiecības*. Ievērojami mazāk (tikai 16%) ir to gadījumu, kad šādā nozīmē parādās vārds *attieksme*, piemēram: *skolēnu savstarpējās attieksmes; Leili un Ismeta savstarpējās attieksmes*.

Aplūkotais tulkojošo, pareizrakstības, terminoloģijas vārdnīcu un biežuma vārdnīcas materiāls ļauj secināt, ka latviešu valodā tiek lietoti un ir lietojami abi vārdi. Tie izturējuši samērā ilgu laika pārbaudi, un katram no tiem ir tendence nostabilizēt savas leksiskās nozīmes.

Atsevišķās zinātnes nozarēs tiem ir pat termina nozīme: matemātikā, tehnikā u. tml. — *attiecība*, valodniecībā — *attieksme*.

Arī pārējos gadījumos abiem vārdiem ir atšķirīga semantiskā struktūra, un tie, kā redzējām, tiek lietoti katrs ar savu leksisko nozīmi.

Nekonsekvence vārdu *attiecība* un *attieksme* lietošanā nav sevišķi nozīmīga, un tai bieži vien piemīt gadījuma raksturs. Vienīgā īpaši vērā ņemamā nekonsekvence saistās ar abu šo vārdu lietošanu tekstos par divu vai vairāku cilvēku savstarpējiem sakariem. Šajā gadījumā minēto vārdu semantikas elementi neatšķiras.

Vairāk valodā iesakņojies šādā nozīmē ir vārds *attiecība*, taču pēdējos gados samērā bieži tiek lietots arī *attieksme*. Tā kā te netiek runāts par vārdu terminoloģiskajām nozīmēm, tad pieprasīt tikai viena vai tikai otra vārdu lietošanu, šķiet, nebūtu pareizi. Domājams, ka laika gaitā nostabilizēsies tikai viens no abiem vārdiem.

LIETVĀRDA DAUDZSKAITLIS NEVIETĀ

Lielāko daļu lietvārdu, kā zināms, lieto vienskaitlī un daudzskaitlī ar vienādu leksisko nozīmi; daļa lietvārdu daudzskaitlī ieguvuši citu nozīmi. Ir arī vienskaitlinieki — lietvārdi, kurus parasti lieto tikai vienskaitlī, un daudzskaitlinieki — lietvārdi, kurus parasti lieto tikai daudzskaitlī.

Runā un rakstos, it īpaši pēdējos gados, vērojamas atkāpes no lietvārda vienskaitļa un daudzskaitļa parastā lietojuma, kas fiksēts latviešu valodas gramatikā un atzīts par normu. Tā kā lietvārda skaitļa maiņa dažkārt saistīta ar nozīmes maiņu, nepareizs skaitļa lietojums var radīt izsakāmās domas neskaidrību un pārpratumu.

Aplūkosim dažas presē («Cīņā», «Skolotāju Avīzē», Kuldīgas rajona laikrakstā «Padomju Dzimtene», LTA materiālos) un radoraidījumos konstatētas atkāpes.

Ļoti plaši ir izplatīties kļūdainis lietvārda *zeme* daudzskaitļa lietojums. Šim vārdam ir vairākas nozīmes: planēta, zemeslode; cietzeme; augsne (mālzeme, trūd-zeme u.c.); ar tilpuma mēru mērijama masa (5 kubikmetri zemes); lauksaimniecībā izmantojamas zemes platības (aramzeme, pļavas, ganības); pamats, uz kā stāvam (gāzt gar zemi, klanīties līdz zemei); zemes īpašums (valsts zeme, kolhozu zeme); valsts, apgabals (Krievzeme, Lapzeme, Kurzeme).

Vārdu *zeme* lieto galvenokārt vienskaitlī. Tas redzams vārdkopās, saliekteņos un frazeoloģiskos teicienos, piemēram: *zemes magnētisms, zemes šaurums, zemes ierīcība, zemes meliorācija, zemes apstrādāšana, zemes lietošana, zemes nodoklis, melnzemes apgabali, zemes-*

smēļēji, zemessargs, nolīdzināt ar zemi, zemes virsū, starp debesīm un zemi u. c.

Vienskaitlī un daudzskaitlī ar vienādu nozīmi lieto vārdu *zeme* kā masas apzīmējumu, tāpat kā lieto *smiltis* un *smiltis*, piemēram, *ar zemi (zemēm) aplipušas rokas*, kā valstu un apgabalu apzīmējumu, piemēram, *mūsu zemē visiem pilsoņiem ir tiesības uz darbu un izglītību, Visu zemju proletārieši, savienojieties! Latīņamerikas zemes, siltās zemes, svešas zemes, aiz trejdeviņām zemēm.*

Bet laikrakstos bieži lasīts un radioraidījumos dzirdēts šāds vārda *zeme* lietojums:

Pēdējos gados apūdeņots apmēram 31 tūkstotis hektāru zemju.

Ir tādas saimniecības, kas nosusinātās zemes izmanto slikti un tur iegūst zemas ražas.

..būtu nepieciešams šos ciematus būvēt uz valsts meža fonda zemēm.

Zemju meliorācijas programma..

Kā pēdējos gados vērojams, īpaši rosīgi piemāju zemju racionālā izmantošanā ir jauncelto atpūtas tipa mājiņu apsaimniekotāji.

Ja ir runa par vairākiem atsevišķiem zemes gabaliem saimniecībā, var lietot daudzskaitlī vārdkopas *zemes gabals, zemes platība*. Piemēram, otro teikumu var pārveidot šādi:

Ir tādas saimniecības, kas nosusinātās zemes platības neizmanto pilnīgi un no tām iegūst zemas ražas.

Visiem labi pazīstama ir vārdkopa *piemājas zeme*. Abi tās komponenti skaitlī paliek nemainīgi arī tad, ja vārdkopa attiecas uz vairākiem šādas zemes apsaimniekotā-

jiem. Pēdējā piemērā ietvertais vārdu savienojums *piemāju zemju racionāla izmantošana* ir kropls veidojums.

Vārdkopā *neskartās zemes* — *целинные земли*, kur vārdam *zeme* ir augsnes nozīme, tas būtu lietojams vienskaitlī: *целина* — *neskartā zeme*, *neskartās zemes platības*, *neskartās zemes apgabali*. Taču frāzē *braukt uz neskartajām zemēm* manāma arī tā *zemes* nozīme, kas ir vārdkopās *tālas zemes*, *svešas zemes*, tāpēc te pret daudzskaitļa formu nebūtu ko iebilst.

Dažādā nozīmē lietotajam abstrakta jēdziena apzīmējumam *laiks* ir lielāko tiesu vienskaitļa forma, piemēram: *laiks un telpa*, *zvaigžņu laiks*, *vietējais laiks*, *kara laiks*, *nakts laiks*, *agrs laiks*, *pērkonu laiks*, *darba laiks*, *sējas laiks*, *brīvlaiks*, *stāvlaiks*, *laika skaitīšana*, *laika gaita*, *laika zobs*, *laika posms*, *laika patēriņš*, *laika ņēmējs* (sportā), *laikabiedrs*, *katrā laikā*, *istā laikā*, *laiku pa laikam* u. c.

Vienskaitlī un daudzskaitlī šo vārdu lieto valodniecībā, piemēram, *laika kategorija*, *laika apstākļi*, *darbības vārda laiki*, *laiku saskaņojums*, gada periodu apzīmēšanai — *gadalaiks* un *gadalaiki*, kā arī dažos citos gadījumos, piemēram, futbola spēlē ir divi spēles posmi — pirmais *puslaiks* un otrais *puslaiks*, kurus varētu saukt par diviem *puslaikiem*.

Daudzskaitlī vārdu *laiks* lieto ilga, precīzi nenorobežojama laika posma apzīmēšanai, piemēram: *senos laikos*, *vecos laikos*, *mēra laikos*, *uz visiem laikiem*, *uz mūžīgiem laikiem*, *mūsu laikos*, *mūslaiku tehnika*; labu un sliktu apstākļu nozīmē — *labi laiki*, *slikti laiki*; kā laika apstākļa vārdu — *laiku laikiem*. Bet laikrakstos diezgan bieži redzams vārda *laiks* daudzskaitlis tur, kur mēdz lietot vienskaitli, piemēram:

Pērn diezgan lieli darba laiku zudumi bija ķīmiskās rūpniecības pārvaldes rūpnīcās.

..katrā ziņā vērā ņemami [graudaugu] novākšanas laiki.

Kolhozu un sovhozu autobusu rindas pie galvaspilsētas teātriem izrāžu laikos jau kļuvusi parasta parādība.

Gadās redzēt arī vārda *telpa* daudzskaitli dīvainā lietojumā. Aģentūras APN ziņojuma «Jaunais Francijas kosmosa eksperiments» tulkojumā, kas publicēts «Cīņas» 1970. g. 85. numurā, rakstīts:

Dienvidu puslodē gaisa telpās starp 20. un 70. platumu grādu tika palaistas 500 zondes.

Pagaidām vēl nav norobežotu izplatījuma daļu, kuras varētu saukt par telpām, tāpēc varam runāt un arī runājam par vienu pašu *gaisa telpu*.

No darbības vārdiem atvasinātie darbības nosaukumi — vairāk vai mazāk abstraktas nozīmes lietvārdi ar izskaņu *-šana* ir galvenokārt vienskaitlinieki. Tikai nelielai šādu atvasinājumu daļai ir daudzskaitļa forma, kas vārdam piešķir citu, reizēm konkrētāku nozīmi, piemēram: *darīšana* — darbība un *darīšanas* — nokārtojamas lietas, tāpat arī *maksāšana* — *maksāšanas*, *iešana* — *iešanas*, *ciešana* — *ciešanas* u. c. Bet presē konstatējamās tādas daudzskaitļa formas, kuras valodā nav ierastas. Tām salīdzinājumā ar attiecīgā darbības nosaukuma vienskaitļa formu nav atšķirīgas nozīmes, tās nav izmantotas arī stilistiskā nolūkā, un tās tātad nav lietojamas, piemēram:

Liela nozīme ir profilaktiskajām fluorogrāfiskajām plaušu izmeklēšanām ..

..kapitālistisko zemju sievietes, 8. martu sagaidīdamas, ar katru gadu ciešāk sakļauj savas rindas cīņai

*pret diskrimināciju, a s i n s i z l i e š a n ā m, jauna pa-
saules kara draudiem.*

*Bonnas un Telavivas politiskā alianse izslēdz sarež-
ģījumus iespējamo i e k r i š a n u gadījumos.*

*Tad, kad viņu ievēlēšot, valsts saimnieciskā dzīvē sāk-
šoties jaunā rītausma, kamēr demokrātu v a l d i š a n u
laikā bijusi gara nakts.*

*Viņi dzīvo bez dokumentiem un pārtikas kartītēm, vai-
rīdamies no pastāvīgajām t v a r s t i š a n ā m.*

.. nav ciešamas arī ž ū p o š a n a s dzīvokļos.

Darbības nosaukumi *izmeklēšana, asinstzliešana, iekri-
šana, valdišana, tvarstišana, žūpošana* apzīmē ilguma
un atkārtotības ziņā neierobežotu darbību. Ja saka *plaušu
izmeklēšana*, tad tas nenozīmē, ka plaušas izmeklē tikai
vienu reizi. Ja darbības atkārtotības ziņā jāuzsver, tad dar-
bības nosaukumam — atvasinātajam lietvārdam pievieno
attiecīgu apzīmētāju: *atkārtota, vairākkārtēja izmek-
lēšana*, bet lietvārda daudzskaitli šādā nolūkā nelieto.
Tas pats sakāms par pārējiem piemēriem. 4. piemērā uz
darbības daudzreizīgumu norāda vārdkopas otrais kom-
ponents *gadījumi: i e k r i š a n a s gadījumi*. 6. piemērā
darbības daudzreizīgums vārdā *tvarstišana* jau ir
ietverts, jo šis vārds atvasināts no iteratīvā darbības
vārda *tvarstīt*, kas nozīmē 'atkārtoti tvert'.

Atsevišķi jāpakavējas pie vārda *saslimšana*.¹ Tas ir
darbības vārda *saslimt* (kļūt slimam) atvasinājums un
nozīmē pāreju no viena stāvokļa otrā. Ja cilvēku, pie-
mēram, pieveic vīrusi vai bacilji, viņš saslimst, resp.,
notiek *saslimšana*. Bet laikrakstos diezgan bieži redzama

¹ Sk. arī I. Niselovičs. Verbāls substantīvi ar izskaņu *-šana*
no stila viedokļa. — Latviešu valodas kultūras jautājumi, 1967,
149.—150. lpp.

tāda šī vārda forma, kādā tas nav jālieto, turklāt tādā nozīmē, kādas šim vārdam nav, piemēram:

Saules staru ultravioletā radiācija labvēlīgi ietekmē bērnu veselību, pasargā viņus no dažādām saslimšanām.

Baldonē ārstējam ginekoloģiskās saslimšanas.

Vēža priekšteči parasti ir hroniskas saslimšanas.

Mikroelementu trūkums var izsaukt nopietnas saslimšanas.

Tās taču ir slimības, par kurām šais piemēros ir runa: pasargā no (saslimšanas ar) dažādām slimībām, ārstējam ginekoloģiskās slimības, vēža priekšteči ir hroniskas slimības, mikroelementu trūkums var izraisīt slimības vai arī saslimšanu.

Jāpiebilst, ka žurnālā «Veselība» šāds nepareizs vārda saslimšana daudzskaitļa lietojums ir samērā reti atrodams, toties publiskās lekcijās un radio raidījumos par medicīnas jautājumiem tas ir diezgan bieži dzirdēts. Jābrīnās, ka vārds slimība, kam latviešu valodā ir visai dziļas saknes, kam ir tikai viena nozīme, kas ir ērts lietošanai abos lietvārda skaitļos, varēja kļūt nespēcīgs cīņā pret vārdu saslimšana, kuram ir atšķirīga nozīme, kuru daudzskaitļa formā nelieto un kuram nu jāuzņemas neizdevīga divkārša slodze. Lai latviešu valodas runātājus, it īpaši mediķus, nemulsina krievu valodas vārds заболевание, ko lieto divējādā nozīmē: 'saslimšana' un 'slimība'. Vai ir izdevīgi vārdu болезнь aizstāt ar заболевание, to lai izšķir krievu valodas lietotāji, taču latviešu valodā izteiksmes skaidrības un ērtuma labad vārds slimība ar vārdu saslimšana nav aizstājams.

GARŠVIELAS, GARŠAUGI, GARŠSAKNES

Kulinārijā, dietoloģijā un arī presē bieži sastopamie vārdi *garšvielas*, *garšaugi*, *garšsaknes* ir samērā jauni, savā starpā cieši saistīti termini, kuru lietojumā dažkārt vēl vērojama nekonsekvence.¹

Vispirms mazliet par jēdziena 'garšvielas' un par attiecīgo vārdu vēsturi. 1863. gadā izdotajā grāmatā «Latviska Pavāru grāmata» ar nozīmi 'garšvielas' lieto no vācu valodas aizgūto vārdu *gevirces*. Šis vārds ietilpst arī saliktajos nosaukumos *gevirces etiķis* 'garšvielu etiķis', *gevirceņķes* 'krustnagliņas'. «Magazīnu» 1833. un 1855. gada izdevumā reģistrēts nosaukums *virces* ar tulkojumu 'Gewürz'. K. Ulmaņa vārdnicā «Lettisches Wörterbuch» (1872) minēts vārds *virca* 'das Gewürz'. 1877. gadā izdotajā grāmatā «Mājturība jeb derīgi padomi saimniecēm...» ar nozīmi 'garšvielas' sastopami vārdi *vircas* un *virci*, kā arī adjektīvs *vircaiņš* vārdkopā *vircaiņš cukurs*. Jāpiebilst, ka šajā izdevumā ar vārdiem *vircas* un *virci* apzīmēta arī atsevišķa garšviela, ko krieviski sauc *душистый перец*. Liekas, ka viena un tā paša nosaukuma lietojums divu dažādu reāliju apzīmēšanai ir bijis par iemeslu jaunu terminu meklējumiem. Lai labāk atšķirtu *vircas*, *vircus* — noteiktu garšvielu no *vircām*, *virciem* — garšvielām vispār, 1877. gada pavāru grāmatā garšvielas nosauktas par *vircu-lietām*, *garšasvircu lietām*. Nosaukums *vircas*, *virces*, *virči* ar nozīmi 'das Gewürz' un norādi uz vācisko cilmi reģistrēts arī

¹ Par rakstā ietvertajiem jautājumiem konsultācijas sniegušas kulināres A. Pasopa un A. Vīksne.

K. Milenbaha un J. Endzelīna Latviešu valodas vārdnīcā (IV), kur tas ņemts no «Mājas Viesa Mēnešraksta», «Magazīnām» un Sausnējas izloksnes.

20. gadsimta sākumā parādās termins *garšas vielas*. Lūk, piemērs no «Pavārniecības mākslas» (1921): «Kā *garšas vielas* var uzskatīt sāli un dažādas *virces*. Arī tēja un kafeja nav pieskaitāma uzturas, bet tikai *garšas vielām*, tāpat buljons pieskaitāms pie *garšas vielām*..» (11. lpp.).

No piemēra redzams, ka ar nozīmi 'garšvielas' (mūsdienu izpratnē) vēl arī te lietots termins *virces*, kas reizē grāmatā ir arī noteiktas garšvielas (krieviski *дыууцтвѣи непеу*) nosaukums, bet ar vārdkopu *garšas vielas* ir mēģināts rast virsjēdziena nosaukumu.

1924. gadā no dāņu valodas tulkotajā izdevumā «Praktiska Veģētāriska Pavāru grāmata» joprojām sastopams termins *virces* ar divām nozīmēm 'garšvielas' un 'virces'. No šī vārda atvasināts arī lietvārds *vircošana* 'ēdiena *garšas* bagātināšana ar *garšvielām*'.

Zurnāla «Zeltene» 1926. gada numuros kā ar vienu, tā ar otru nozīmi lietots arī vārds *virce*: «... uzlej etiķi, savāritu ar sāli, pipariem, *virci*, krusta nagliņām» (1926, 1); «... pieliek klāt kā *virci* citronskābi un sāli» (1926, 2).

1930. gada «Zelteņu kalendārā» *virces* plašākajā nozīmē mijas ar sinonīmo terminu *garšas vielas*, arī *garšvielas*. Kopš 20. gadsimta 30. gadiem nosaukumi *garšas vielas* (*garšvielas*) kulinārijas grāmatās sastopami arvien biežāk. Tomēr pat vēl mūsu dienās reizēm parādās vārds *virces* ar nozīmi 'garšvielas'. Kamēr nav labāka apzīmējuma, vārds *virces* būtu lietojams tikai šaurākajā nozīmē (izsakot to pašu, ko krievu valodā

душистый перец). Gribētos piebilst, ka nav nekādas vajadzības terminu *virces* (душистый перец) aizstāt ar nosaukumu *smaržīgie pipari*.

Pirmspadomju laika speciālajā literatūrā nav noteikta termina arī garšaugiem. Tie nosaukti par *garšvielu augiem*, *garšas augiem* vai *virtuves augiem*. Garšaugu daļas — *garšsaknes* savukārt apzīmētas par *zupas saknēm*, *garšas saknēm*.

Mūsdienu valodā ir nostabilizējušies termini *garšvielas*, *garšaugi*, *garšsaknes*, taču daudzi piemēri rāda, ka nav skaidru robežu šo terminu lietojumā.

Daži autori terminu *garšaugi* aizstāj ar terminu *garšviela*. Minēsim šādus piemērus no preses: «Šeit [tirgū] var iegādāties arī daudz dažādu *garšvielu* — sīpolus, ..puravus, ..mārrutkus»; «*Garšvielu* zaļumus — dilles, pētersīļus, selerijas vislabāk pielikt gatavai zupai..».

Dažkārt termina *garšvielas* apjomu stipri paplašina, piemēram, teikumos: «..sīpoli, puravi, ķiploki, mārrutki, ķimenes, pākšu pipari, sinepes, tomātu pasta, ābolu biezenis, augļu sulas, sarīvēta citrona miziņa ir ieteicamas *garšvielas*»; [Lai novērstu aitas gaļas specifisko piegaršu.] «lieto dažādas *garšvielas* — ķiplokus, sīpolus, timiānu, ķimenes, kaltētas bārbeļu ogas, krustnagliņas, safrānu, muskatu, piparus, dilles u. c.».

Kā zināms, tomātu pasta, ābolu biezenis, augļu sulas, citrona miziņa, bārbeļu ogas bagātina, uzlabo garšu vai tml., bet tie nav ne garšaugi, ne garšvielas. Šādā kontekstā nosaukumu *garšvielas* varētu aizstāt ar pagaidām vēl maz izplatītu, bet, liekas, vajadzīgu terminu *garšas līdzekļi* (līdzīgs termins ir *ārstniecības līdzekļi*). Šis termins būtu virsjēdziena nosaukums; tas varētu noderēt

gadījumos, kad runājam par dažādiem produktiem, augļiem u. c., ko lieto garšas uzlabošanai. Garšas līdzekļos ir ieskaitāma arī sāls, kas nav tikai garšas bagātinātāja, bet ir arī minerālsāļu devēja.

Rodas jautājumi: kas ir garšaugi, kas ir garšvielas, pēc kādiem kritērijiem šie jēdzieni diferencējami?

Garšaugi ir augi, kas saknēs, lapās un citur uzkrāj aromātiskas un garšas ziņā asas vielas (tā būtībā garšaugus definē Latvijas PSR Mazā enciklopēdija, I, 562). Garšvielas ir augu valsts vai mākslīgi radīti produkti, kas arī satur aromātiskas un garšas ziņā asas vielas. Kā garšaugus, tā garšvielas lieto ēdienu garšas bagātināšanai vai uzlabošanai.

Varbūt par galveno kritēriju garšaugu un garšvielu šķiršanai varētu uzlūkot uzturvielu esamību vai trūkumu garšas līdzeklī. Kā zināms, garšaugi ne tikai piešķir ēdienam savdabīgu un patīkamu aromātu un garšu, bet reizē ir arī vitamīnu, minerālsāļu, mikroelementu, oglehidrātu avots. (Tāpēc arī dietologi iesaka uzturā lietot garšaugus, nevis garšvielas, kas praktiski uzturvielas nesatur.)

Papildkritērijs te varētu būt garšas līdzekļa izmantošanas veids. Par garšaugu varam runāt, ja lietojam augu kopumā — kā, piemēram, pētersili, dilles, selerijas. Turpretī garšviela ir kāda garšauga atsevišķa, noteiktā veidā sagatavota daļa, sauss produkts; piemēram, krustnagliņas ir nagleņu koka ziedpumpuri, lauru lapas — izžāvētas lauru koka lapas, kanēlis — īpaši apstrādāta kanēļkoka miza u. tml.

Garšvielas un tāpat arī garšaugus var klasificēt sīkāk. Garšvielas mēdz būt divējādas: dabiskās, kas ir augu valsts produkti (pipari, safrāns, ķimenes u. c.), un mākslīgās (citronskābe, vanilīns u. c.).

Speciālajā literatūrā šķir garšauga divas daļas: to, kas aug virs zemes un ko sauc par *zaļumiem*, un to, kura atrodas zemē un kuru sauc par *garšsagnēm*. Pie garšsagnēm pieskaitāmi burkāni, sīpoli, pastinaku, pētersīļu, seleriju saknes. Atsevišķas garšsagnes, piemēram, burkānus, sīpolus, dažos avotos sauc par *garšas dārzeni*. Šis termins nebūtu popularizējams, jo termina *garšsagnes* saturā ietverti arī burkāni, sīpoli, ja tos lieto garšas bagātināšanai.

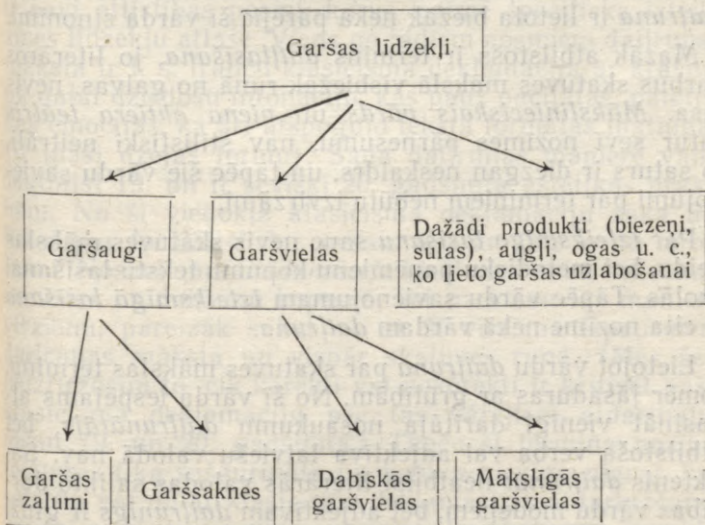
Terminu *garšsagnes* dažkārt skaidro ar attiecīgo sakņu nosaukumiem, piemēram: «Garšsagnes — sīpolus, burkānus, pētersīļus, selerijas sagriež salmiņos un pievieno zupām...» (Mājturība, 1961, 182). Lai gan šajā teikumā norāde uz sagatavošanas veidu neliek minēt, ko īsti izlieto zupai — visu garšaugu (pētersīli, seleriju) vai tikai tā sakni, tomēr, ja runājam par *garšsagnēm*, vēlams izteikties precīzāk: pētersīļu, seleriju, pastinaku saknes. Reizēm ēdiena receptē sīpolus, burkānus, kas domāti tikai garšas uzlabošanai, bagātināšanai, nepamatoti izdala no citām garšsagnēm. Tā, piemēram, būtu neprecīzi teikt *viens sīpols un garšsagnes* vai *divi burkāni un garšsagnes*, jo *sīpols* un *burkāni* te arī ir garšsagnes. Ja ir nepieciešams izcelt sīpolu vai burkānus starp citām garšsagnēm, būtu jāsaka *viens sīpols un citas garšsagnes* vai arī *garšsagnes: viens sīpols, burkāni...*

Līdzās terminam *garšsagnes* nostiprinās arī termins *zaļumi*. Par zaļumiem kulinārijā sauc pētersīļu, seleriju, puravu lapas, dilles un sīpollokus. Zaļumi, kā jau minēts, ir garšauga virszemes — *z a ļ ā d a ļ a*. Tāpēc blakus *zaļumiem* var nostāties *garšsagnes*, nevis *garšaugi*. Terminu *garšaugi* un *zaļumi* nepareizu savienojumu redzam šādā piemērā: «Garšas uzlabošanai plaši jāiz-

manto dažādas atļautās garšvielas, garšaugi un to zaļumi» (Ārstnieciskā uztura rokasgrāmata, 1963, 110, 111).

Ar terminu *zaļumi* ir saprotami salāti un citu augu zaļās daļas, ko izlieto arī ēdiena dekorēšanai. Tāpēc bieži, kad ar šo terminu grib nosaukt garšauga daļu, pievieno attiecīgu apzīmētāju, piemēram: *garšas augu zaļumi, garšaugu zaļumi, dārzeņu zaļumi* (piemēri ņemti no grāmatas «Produktu pārstrādāšana un konservēšana mājas apstākļos», 1964). Gadījumos, kad runa ir par garšaugu zaļo daļu, vispiemērotākais termins būtu *garšas zaļumi*.

Aplūkotos terminus varam sakārtot šādā shēmā:

DEKLAMĀCIJA

Joprojām nav īsti stabila un bez iebildumiem pieņemama termina skatuves mākslas veidam, ko mēdz saukt par daiļrunu, daiļlasīšanu, deklamāciju, māksliniecisko vārdu, viena aktiera teātri, izteiksmīgo lasīšanu.

Latvijas PSR Mazajā enciklopēdijā doti pirmie trīs nosaukumi, par galveno izvirzot *daiļrunu*. Šis apzīmējums atspoguļo būtisko pazīmi šajā skatuves mākslas veidā, t. i., runu, kas saistīta ar mākslu vai attiecināma uz mākslu (līdzīgi ir veidoti termini *daiļliteratūra*, *daiļamatniecība*, *daiļdārzniecība*). Literārās valodas tekstos *daiļruna* ir lietota biežāk nekā pārējie šī vārda sinonīmi.

Mazāk atbilstošs ir termins *daiļlasīšana*, jo literāros darbus skatuves mākslā visbiežāk runā no galvas, nevis lasa. *Mākslinieciskais vārds* un *viena aktiera teātris* satur sevī nozīmes pārnēsumu, nav stilistiski neitrāli, to saturs ir diezgan neskaidrs, un tāpēc šie vārdu savienojumi par terminiem nebūtu izvirzāmi.

Par *izteiksmīgo lasīšanu* sauc nevis skatuves mākslas veidu, bet metodisku paņēmieni kopumu tekstu lasīšanai skolās. Tāpēc vārdu savienojumam *izteiksmīgā lasīšana* ir cita nozīme nekā vārdam *daiļruna*.

Lietojot vārdu *daiļruna* par skatuves mākslas terminu, tomēr jāsaduras ar grūtībām. No šī vārda iespējams atvasināt vienīgi darītāja nosaukumu *daiļrunātājs*, bet atbilstoša verba vai adjektīva latviešu valodā nav. Saliktenis *daiļrunāt* neatbilst literārās valodas salikto darbības vārdu modeļiem, bet adjektīvam *daiļrunīgs* ir gluži citāda nozīme. Mēģina gan izlīdzēties ar darbības vār-

diem *lasīt, runāt, izpildīt, skandēt*, tomēr neviens no tiem neizsaka daiļrunas mākslas specifiku.

Rodas jautājums, vai nebūtu lietderīgi par terminu izvirzīt vārdu *deklamācija*, kam blakus ir gan verbs *deklamēt*, gan adjektīvs *deklamatorisks*, gan darītāja nosaukums *deklamētājs* u. c. (Šķiet, ka vārds *deklamators*, kas ievietots «Svešvārdu vārdnīcā» (R., 1969), latviešu valodā nav nepieciešams.) Šī vārdu grupa ļautu ērti un precīzi apzīmēt visus nojēgumus, kas saistīti ar daiļrunu.

Tomēr skatuves mākslā vērojama zināma pretestība pret vārdu *deklamācija* (un, protams, arī pret pārējiem šī celma vārdiem). Pretestības cēlonis meklējams daiļrunas vēsturē. Kā katrai mākslas nozarei arī daiļrunai ir savi attīstības posmi, kurus iezīmē specifiska izteiksmes līdzekļu atlase. Viens no tādiem posmiem daiļrunas mākslā ir t. s. franču klasicisma deklamācija ar krāšņu, pa daļai dziedošu intonāciju, kas pauž pacilātas, patētiskas emocijas, kā arī atspoguļo teksta formālās īpatnības (it īpaši dzejas formu). Šāda daiļrunas maniere vairs neatbilst 19. un it sevišķi 20. gadsimta estētikas prasībām. No šī viedokļa klasicisma deklamāciju sāka uzlūkot par formālistisku, nešaturīgu un līdz ar to nevēlamu. Nosaukumu *deklamācija* bieži vien sāka attiecināt ne vairs uz daiļrunu kopumā, bet uz vienu tās manieri, virzienu, pareizāk sakot — uz šī virziena izpausmēm daiļrunas mākslā un vispār skatuves runā. (Mēs šeit neiztirzāsim to, cik korekti vai nekorekti ir kritizēt pašu klasicisma deklamāciju pēc tās vājajiem atdarinājumiem 19. un 20. gadsimtā.) Tāpēc šī termina nozīme reizumis tika sašaurināta un ieguva nievīgu niansi, kas saistīta vai nu ar klasicisma deklamācijas atdarināšanu, vai arī ar skatuves runas emocionālo izteiksmes līdzekļu nepamatotu izmantošanu lektoru, juristu, skolotāju

u. tml. runā. No šādas nievīgas nozīmes nianse izveidojusies pat īpaša pārnestā nozīme, kurai vairs nav sakara ar skatuves mākslu, — «saturā tukša, māksloti svinīga, pārspīlēta runa, raksts utt.» (Svešvārdu vārdnīca, R., 1969).

Taču klasicismā deklamācijas izteiksmes līdzekļiem ir sava noteiktā vieta mūsdienu daiļrunā — tos lieto, deklamējot tādus daiļdarbus, kas pauž cildenas jūtas, patosu (piemēram, J. Sudrabkalna «Odu»). Mūsdienu deklamācija atšķiras no klasicisma deklamācijas galvenokārt ar daudzveidīgākiem intonatīviem izteiksmes līdzekļiem, kas ļauj precīzāk atveidot daiļdarbu saturu, žanru, stila īpatnības, kā arī sniegt dažādas daiļdarba interpretācijas. Tāpēc negatīvā attieksme pret klasicisma deklamācijas mākslu radusies aiz pārpratuma.

Jāņem tomēr vērā, ka *deklamācija, deklamēt* utt. joprojām tiek lietoti arī neitrālā, terminoloģiskā nozīmē. Daži piemēri:

Dziļš pārdzīvojums, brāzmainas kaislibas un dedzīgs patoss, daiļskanīgs deklamējums un patiesi reālistisks tēla kopveidols — šīs īpašības raksturo Lilijas Ērikas klasiskos tēlus, kuri nav izdzēšami no latviešu teātra vēstures (M. Grēviņš, «Literatūra un Māksla», 1963, 4). *Marija Mieziņa izjusti deklamēja A. Baloža un A. Sakses dzejas* (Cīņa, 1944, 27). *... cik izteiksmīgi deklamētāji skandēja dzejoļus!* (Dz. Rinkule, Pārgrieziens, 1956, 127).

Piezīmēsim, ka *deklamācija* ir arī mūzikas termins:

Reċitativs ir pats senākais muzikālās deklamācijas veids. (S. Vēriņa, Dažādi vokālie žanri, 1959, 5). *«Sudrabotā gaismā» — Raiņa smalkās liriskas muzikālajā atveidojumā — liela loma ir deklamācijai,*

kas ļauj mūzikā vissmalkākajā veidā atspoguļot katru teksta niansi (Māksla, 1960, 2, 31).

Vārda *deklamācija* lietojumi neitrālā nozīmē liecina, ka nievīgās pārnestās nozīmes nav tik spēcīgas, lai būtu jāvairās no šī vārda lietošanas terminoloģiskajā nozīmē — «izteismīgs, mērķtiecīgs daiļdarba priekšnesums ar nolūku dziļi atklāt tā saturu, autora stila īpatnību un emocionāli saviļņot klausītāju» (Latvijas PSR Mazā enciklopēdija, 1. sējums, 334. lpp.). Šķiet, ka mūsdienās vārdu *deklamācija* nav iespējams bez konteksta attiecināt nedz uz klasicisma daiļrunas manieri, nedz uz tās atdarinājumiem vai arī uz sliktu daiļrunu.

Valodas fakti rāda, ka vārdā *deklamācija* (arī vārdos *deklamēt*, *deklamētājs*, *deklamējums*, *deklamēšana*, *deklamatorisks*) dažkārt izjūtamā nievīgā nianse tomēr nevar būt par šķērsli šī vārda izmantošanai par neitrālu skatuves mākslas terminu. Tātad gan *daiļruna*, gan *deklamācija* vismaz pagaidām uzskatāmi par līdztiesīgiem terminiem.

D. ZEMZARE

VAI PAZISTAT VĀRDU *LOSS*?

Kabilnieki 1832. gadā sludina Latviešu Avīzēs (17. nr.), ka «viens zirgs pieklīdis — loss».

Aizputnieks J. Vinklers, izskaidrojot 1873. gadā Baltijas Vēstnesī (39. nr.) spektrālo analīzi, oranža toņa raksturojumam atvasinājis vārdu *losums*:

Augšējā pusē viņa [varavīksne] ir sarkānt krāšņota; vairāk uz leju sarkanums paliek gaišāks un pārvēršas losuma («orange»); vēl zemāki iesarkanums

pazūd arvienu jo vairāk, beidzot dzeltenumā pārvērzdamies.

Skolotājs K. Pētersons Raņķos (Kuldīgas rajonā) 90. gados ir dzirdējis runājam par *losām piepēm* (Jelgavas Latviešu biedrības rakstu krājums, VI, Jelgavā, 1901, 32):

Pie celmiem un sapraulējušiem kokiem aug losas piepes..

Ivandē (Kuldīgas rajonā) senāk kāda zirņu šķirne saukta par *losiem zirņiem* (Papildinājumi K. Milenbaha un J. Endzelīna (MĒ) Latviešu valodas vārdnīcai, I).

Nīgrandnieks J. Janševskis min *losu suni* (Kopoti raksti, I, R., 1940, 243), bet rakstnieks A. Deglavs *losu ķēvi* («Rīga», I, R., 1951, 972).

Arī padomju laika daiļliteratūras tulkojumos izmantots vārds *loss*, piem., O. Brikšļa tulkotajā V. Ribaka «Perejaslavas radā» (R., 1951, 378), E. Vanzovičas tulkotajā M. Priļežajevas «Neparastajā gadā» (Jaunās Grāmatas, 1967, 8, 23). *Loss* kā dzīvnieka spalvas krāsas apzīmējums uzņemts 1952. gada lauksaimniecības terminu projektā, tulkojot krievu *буланая масть* (Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1952, 8). Arī jaunajās vārdnīcās krievu *буланный* tulkots ar vārdu *loss* (piem., Krievu-latviešu vārdnīcā, I, R., 1959).

Vārdkopa *loss zirgs* reģistrēta jau 1685. gada J. Langija vārdnīcas rokrakstā (izd. E. Blese. R., 1936) ar vācu tulkojumu *ein gelbleuchtig Pferd*. Kurzemnieku F. Brīvzemnieka un K. Valdemāra sagatavotajā Krievu-latviešu-vācu vārdnīcā (1872) vārdi *loss* un *palss* atbilst krievu vārdam *буланный* un vācu vārdiem *fahl*, *fahl*; *буланая лошадь* latviski tulkots *loss zirgs*.

Ar sākni *los* [luos] pazīstami atvasinājumi — īpaši-

bas vārdi *luoss* un *luosains* 'palss, iedzeltens, dzeltenīgs, dzeltenpelēks', arī 'brūngandzeltens', lietvārdi *luosis* (*luosītis*, *luošelis*) 'palss, iedzeltens zirgs', 'iedzeltens zirgs ar melnu stripi mugurā' (ME, II), *luosene*, *luošķis* 'iedzeltena gov's', *luosene* 'iedzeltena ādas cepure' (ME, II).

Loss ir vecs kurzemnieku vārds, rada krievu vārdam *лаца*, poļu *łasic* 'zebiekste', kuras spalvas krāsa arī ir *losa*. Šo vārdu derētu vairāk lietot.

PIEDEKĻU NOZĪMJU ATTĪSTĪBA TEHNISKO ZINĀTŅU TERMINOS

Tehnisko zinātņu terminoloģijas semantiskā analīze liecina, ka mūsdienu latviešu valodā vairākiem latviešu valodas piedēkļiem rodas jaunas vai attīstās agrāk maz izplatītas semantiskās funkcijas. Šo funkciju raksturošanai aplūkotas dažas ar piedēkļiem *-šan-*, *-um-*, *-īb-*, *-tāj-*, *-ēj-*, *-āj-* un *-n-* (resp. *-tn-*) atvasināto terminu grupas.

Termini ar piedēkli *-š a n-*

Pēdējā laikā terminoloģijā plaši ieviešas atvasinājumi ar piedēkli *-šan-*, kuriem pamatā ir denomināls darbības vārds. Šiem terminiem izšķiramas dažādas nozīmju grupas, no kurām visvairāk izplatītas divas.

a) Ar piedēkli *-šan-* atvasinātie termini nosauc darbību vai procesu, kura rezultātā tiek izveidots (vai izveidojas) ar attiecīgo lietvārdu nosauktais objekts, piemēram, *caurumošana* — kad veido caurumus, līdzīgi arī *kūkumošana*, *rievināšana*, *terasēšana*, *projektēšana*, *komplektēšana* u. c.

b) Ar piedēkli *-šan-* atvasinātie termini nosauc darbību vai procesu, kurā kāds objekts tiek pārklāts ar to vielu, materiālu u. tml., ko nosauc attiecīgais lietvārds,

vai kurā šis materiāls tiek pievienots kādam citam objek-
tam, piemēram, *emaljēšana* — kad pārklāj ar emalju,
gumijošana — kad pievieno gumiju, līdzīgi arī *cinko-
šana*, *hromēšana*, *dūmošana*, *tapiņošana* u. c.

Termini ar piedēkli *-um-*

Zinātniskajā terminoloģijā atvasinājumus ar piedēkli
-um- plaši lieto kvantitatīvi raksturojamas pazīmes no-
saukšanai. Līdz šim kvantitatīvā raksturojuma nianse
īpaši netikā izdalīta, un par to piedēkļa *-um-* funkciju
apskatā nav runāts. Kvantitatīvā raksturojuma niansi
ietverošie termini ar piedēkli *-um-* dalāmi divās grupās:

a) termini ar *-um-*, kuriem pamatā ir īpašības vārds,

b) termini ar *-um-*, kuriem pamatā ir darbības vārds.

No denominālajiem terminiem ar piedēkli *-um-* sevišķi
raksturīgi tie termini, kuriem pamatā ir īpašības vārds
ar izskaņu *-ains*: *celmainums*, *ciņainums*, *ezerainums*,
pelnainums, *porainums* u. c. Šiem terminiem blakus sa-
stopami attiecīgi atvasinājumi ar piedēkli *-īb-*: *celmat-
nība*, *ciņainība*, *ezerainība* utt. Gan atvasinājumi ar pie-
dēkli *-īb-*, gan atvasinājumi ar piedēkli *-um-* ir īpašību
vai pazīmju nosaukumi, tikai, kā to nosaka vispārlieto-
jamās valodas likumības, atvasinājumi ar *-īb-* izteic
vispārīgu īpašību vai pazīmi, bet atvasinājumi ar
-um- — konkrētāku īpašību vai pazīmi. Turklāt termino-
loģijā atvasinājumi ar *-um-* ietver arī kvantitatīvo no-
jēgumu, piemēram, *ezerainums* — cik daudz ezeru ir
kādā platībā.

Deverbālajiem terminiem ar piedēkli *-um-* dominējošā
ir pabeigtas darbības un darbības vai norises rezultāta
nozīme. Taču reizē ar šo nozīmi deverbālie atvasinājumi

ietver arī attiecīgās parādības kvantitatīvo pazīmi, kuru, tāpat kā denominālajiem atvasinājumiem ar piedēkli *-um-*, vajadzības gadījumā var izsacīt skaitliskā izteiksmē. Tā, piemēram, termini *kritums* (*upes kritums*) un *kāpums* (*ķīļa kāpums*) ne vien apzīmē pabeigtu darbību vai tās rezultātu, bet arī ietver krituma vai kāpuma kvantitatīvo nojēgumu, kas izsakāms skaitļos («upes kritums ir 5 m uz 1 km») un ko vārdos var raksturot kā «krituma pakāpi» vai «kāpuma pakāpi».

Līdzīga nozīmes nianse ir terminiem *apgaismojums* (krievu valodā *освещенность*, nevis *освещение*), *apūdeņojums* (kam sinonīms ir *apūdeņošanas deva*) un *apzēlums* (krievu valodā *задержанность*). Ja šādiem terminiem ar *-um-* blakus iespējami darinājumi ar *-īb-* no ciešamās kārtas pagātnes divdabja (*apgaismotība*, *apūdeņotība*), tad kvantitatīvi raksturojamu pazīmi labāk ietvert atvasinājumos ar *-īb-* (par to sk. vēl turpmāk).

Termini ar piedēkli *-īb-*

Gandrīz visi jaundarinājumi ar piedēkli *-īb-* iekļaujas šim piedēklim raksturīgajās nozīmju grupās. Līdz šim terminiem ar piedēkli *-īb-*, tāpat kā terminiem ar piedēkli *-um-*, īpaši nav izdalīta kvantitatīvā raksturojuma nianse, piemēram, *apmežotība* — cik attiecīgajā vietā mežu, *līmeņu atkārtotība* — cik reižu atkārtojas līmeņi. Arī terminus ar *-īb-* šādos gadījumos var tuvāk raksturot kāds skaitlisks lielums, piemēram, «apmežotība (kādā apgabalā) ir 50%».

Kvantitatīvā raksturojuma nianse atvasinājumiem ar piedēkli *-īb-* nav tik raksturīga kā atvasinājumiem ar piedēkli *-um-*. Terminiem ar piedēkli *-īb-* šajā nozīmē

priekšroka dodama parasti tad, ja kvantitatīvā raksturojuma niansi ir vajadzīgs piešķirt atvasinājumam no pārējoša darbības vārda (*apmežot, atkārtot, apgaismot* u. tml.). Atvasinājuma pamatā šādos gadījumos ir ciešamās kārtas pagātnes divdabis (*apmežots — apmežotība, atkārtots — atkārtotība, apgaismots — apgaismo- tība*). Atbilstošie atvasinājumi ar piedēkli *-um-* tiek paturēti darbības vai procesa rezultāta nosaukšanai. Tā teorētiski terminu *apgaismojums*, kam dominējošā ir rezultāta nozīme, apgaismojuma daudzuma vai pakāpes nozīmē vēlams aizstāt ar terminu *apgaismotība*. Praksē šajā nozīmē vairāk ieviesies termins *apgaismojums*. Tas, iespējams, noticis tādēļ, ka atvasinājums *apgaismotība* semantiski vairāk saistās ar darbības vārda *apgaismot* otru nozīmi — 'izglītot'.

Termini ar piedēkļiem *-tāj-*, *-ēj-*, *-āj-*

Darītājevārdu piedēkļus *-tāj-*, *-ēj-*, *-āj-* tehnisko zinātņu terminoloģijā plaši lieto dažādu rīku, ierīču, aparātu u. tml. priekšmetu nosaukumu atvasināšanai (*atstaro- tājs, slāpētājs, uztvērējs* u. c.).

Atvasinājumi ar piedēkli *-āj-* atšķirībā no atvasinājumiem ar piedēkli *-ēj-* parasti ir pastāvīgas, atkārtotas darbības veicēju apzīmējumi (sal. *dzērājs — dzērējs, svērājs — svērējs*). Tā kā latviešu literārajā valodā atvasinājumi ar piedēkli *-āj-* maz izplatīti un tie ir pazīstami tikai no tādiem bezpiedēkļa darbības vārdiem, kam pagātnes celmā ir garš *ē* (izņemot vārdu *arājs*), bet vajadzība pēc pastāvīgas, atkārtotas darbības veicēju apzīmējumiem rodas arī citos gadījumos, tad šo pastāvīgas, atkārtotas darbības nozīmi jau sen ieguvis arī pie-

dēklis *-ēj-*, kas darītāJVārdu atvasināšanā ir produktīvāks. Sākumā pastāvīgas, atkārtotas darbības nozīmi ieguva atvasinājumi no tādiem darbības vārdiem, kam pagātnes celmā nav garā ē un kur tātad literārajā valodā atvasinājumi ar *-āj-* nav parasti, piemēram, *vedējs* — gan tas, kurš pašreiz ved, gan tas, kura pastāvīgā nodarbošanās ir kādu priekšmetu vešana. Mūsdienās, kā to rāda zinātniskās terminoloģijas materiāls, pastāvīgas, atkārtotas darbības nozīmi iegūst arī tādi atvasinājumi ar piedēkli *-ēj-*, kam pamatā ir darbības vārds ar garo ē pagātnes celmā, piemēram, *atšķēlējs* — ierīce, kuras uzdevums ir kaut ko no kā atšķelt, turklāt — pastāvīgi, nevis vienā gadījumā, *uztvērējs* — aparāts, kura uzdevums ir pastāvīgi uztvert (piemēram, skaņu).

Pastāvīgas, atkārtotas darbības nozīme ietverta arī rīku nosaukumos, kas atvasināti ar piedēkli *-tāj-*: *atstārotājs, laistītājs, slāpētājs, smidzinātājs* u. c.

Termini ar piedēkli *-n-* (resp. *-tn-*)

Tehnisko zinātņu terminoloģijā aktivizējies piedēklis *-n-* (resp. *-tn-*), kas vispārlietojamā latviešu valodā nav produktīvs. Piedēklis *-n-* jaunākajā terminoloģijā dažkārt stājies agrāk lietotā piedēkļa *-en-* vietā, piemēram, *lietenis, slidenis* — ZA Terminoloģijas komisijas 19. biļetenā (1956. g.) un *lietnis, belznis* — 1958. un 1967. gada publicējumos. Piedēkļa *-n-* ienākšana piedēkļa *-en-* vietā ir sena valodas parādība, par ko liecina J. Endzelīna norāde, ka dažās «formās ar *-nis* vai *-ne* laikam *n* priekšā ir zudis kāds patskanis (*i, e*)».¹ Kā piemērus

¹ J. Endzelīns. Latviešu valodas gramatika. R., 1951, 291. lpp.

J. Endzelīns min arī *vītne* blakus *vītene* un *atratne* blakus *atraitene*.

Mūsdienu tehnisko zinātņu terminoloģijā ar piedēkli *-n-* (resp. *-tn-*) darināti konkrētu objektu nosaukumi. Te izšķiramas vairākas nozīmju apakšgrupas.

a) Termini ar piedēkli *-n-* (resp. *-tn-*) nosauc tādus objektus, kas radušies ar pamatverbu izteiktās darbības rezultātā. Šiem atvasinājumiem ir galotnes *-is* un *-e*, piemēram, *krautne* — radusies kraušanas rezultātā, līdzīgi arī *kušņi*, *skaldne*, *celtne* u. c.

b) Termini ar piedēkli *-n-* (resp. *-tn-*) nosauc vietu (telpu, trauku, tilpni u. tml.), kur, pa kuru vai tml. notiek ar pamatverbu nosauktā darbība. Visi šīs nozīmes atvasinājumi ir sieviešu dzimtes vārdi ar galotni *-e*, piemēram, *aizvadne*, *pārgāzne*, *tekne*, *tilpne*, *veidne*, *ielietne*.

c) Termini ar piedēkli *-n-* (resp. *-tn-*) nosauc ierīci, rīku vai tml. priekšmetu, ar kuru veic pamatverbā izteikto darbību. Šie atvasinājumi pa lielākajai daļai ir vīriešu dzimtes vārdi ar galotni *-is*, piemēram, *belznis*, *drāznis*, *cirtnis*, *zveltnis*. Ja salīdzina rīku, ierīču nosaukumus ar piedēkli *-n-* (resp. *-tn-*) un līdzīgas semantiskas atvasinājumus ar darītājpārveidējiem *-tāj-*, *-ēj-*, *-āj-*, var konstatēt, ka termini ar *-tāj-*, *-ēj-*, *-āj-* parasti apzīmē lielāka apjoma vai sarežģītākas konstrukcijas rīkus, ierīces (*rušinātājs*, *dzesētājs*), bet termini ar *-n-* (resp. *-tn-*) — mazāka izmēra vai vienkāršākas konstrukcijas priekšmetus, detaļas (*slidnis*, *paliktnis*).

d) Ķīmijas terminoloģijā termini ar piedēkli *-n-* nosauc šķīdumus (šķīdumus), kurus izmanto ar pamatverbu nosauktās darbības veikšanai, piemēram, *kodne* — ko lieto kodināšanai, vai kuri radušies attiecīgas darbības

rezultātā, piemēram, *atsālnis* — šķīdums, kurš radies ap sāls (u. c.) kristāliņiem kristalizācijas procesā.

e) No īpašības vārdiem darinātie termini ar piedēkli *-n-* nosauc objektus, kuriem piemīt pamatadjektīvā ietvertā īpašība vai pazīme, piemēram, *liknis* — likas formas priekšmets, *likne* — lika līnija, *slipne* — slīpa līnija.

*

Iepriekš ir aplūkotas nozīmes un nozīmju nianšes, kas raksturīgas veselai ar noteiktu piedēkli atvasinātu terminu grupai. Taču ne vienmēr jaunas nozīmju nianšes iegūst tik vispārēju raksturu. Dažādas nozīmju nianšes rodas arī līdzīgas semantikas vārdu (resp. terminu) pāru nozīmju nošķiršanā. Šis process jo sevišķi raksturīgs zinātniskajai terminoloģijai.

Turpmāk analizēti daži līdzīgas semantikas vārdu pāri ar vienu atšķirīgu strukturālu elementu (piedēkli resp. izskaņu), kas izmantots šo vārdu semantikas diferencēšanai terminoloģijā.

Novecošana un novecošanās

Vārds *novecošana* vairāk attiecas uz kādu noilgumu (ja laika gaitā kas kļūst vecs), bet *novecošanās* iespējama arī īsākā laika posmā, ja kādu īpašu apstākļu dēļ attiecīgais objekts vairs neatbilst tam izvirzītajām prasībām. Tā, par kādas ierīces *novecošanos* var runāt, ja ir izgudrota modernāka ierīce un iepriekšējā atzīta par nelietderīgu, bet par ierīces *novecošanu* —, ja šī ierīce ilgi darbojusies, tāpēc nolietojusies un vairs nav izmantojama ražīgam darbam.

Ūdenīgums un ūdeņainums

Terminoloģijā jo sevišķi rodas vajadzība nošķirt semantiskās nianšes un saskares. Tāpēc parastā vārdu darināšanas līdzekļa vietā reizēm izmanto citu. Tā, piemēram, terminā *ūdenīgums* (*upes ūdenīgums*), kam pamatā īpašības vārds *ūdenīgs*, piedēklis *-īg-* uzņēmies piedēkļa *-ain-* semantiskās funkcijas, laikam gan tādēļ, ka īpašības vārds *ūdeņains* (un līdz ar to arī lietvārds *ūdeņainums*), kam vispārlietojamā leksikā nereti ir negatīva nozīme (nevis daudz ūdens, bet ūdens nevietā), var radīt pārpratumus. Tāpēc kvantitatīvā nojēguma izteikšanai terminoloģijā par atvasinājuma pamatu izraudzīts īpašības vārds ar piedēkli *-īg-*. Turklāt darinājumi ar *-īg-* izsaka lielāku īpašības pastāvīgumu, turpretī darinājumi ar *-ain-* — konkrēto stāvokli.

Slīdība un slīdamība

Atvasinājumiem *slīdība* (no darbības vārda saknes) un *slīdamība* (no ciešamās kārtas tagadnes divdabja celma) ir līdzīga semantika, taču tiem izšķirama katram sava semantiska nianse. Atvasinājums no darbības vārda saknes vairāk noder vispārīgas, pastāvīgas īpašības vai pazīmes nosaukšanai (*slīdība* piemīt priekšmetam, kas mēdz slīdēt), bet atvasinājums no divdabja celma — gadījumiem, kad jānosauc īpašība vai pazīme kā priekšmeta spēja, kas var izpausties noteiktos apstākļos (*slīdamība*, t. i., slīdēšanas spēja, piemīt, piemēram, sniegam, kas ir uz jumta, turklāt atkarā no jumta slīpuma sniegam ir dažāda slīdamības pakāpe).

Spiedne un spiede

Ar sufiksālo galotni *-e* mēdz darināt procesu nosaukumus (*dzese, krite, slide* u. d. c.). Tādēļ zinātniskajā terminoloģijā, kur sevišķi svarīgi, lai vienas grupas objektu nosaukumi tiktu veidoti ar vienādiem vārdu darināšanas līdzekļiem, termins *spiede*, ko agrāk lietoja gan procesa, gan rīka nosaukšanai, paturēts tikai procesa apzīmēšanai, bet rīka nosaukšanai izvēlēts atvasinājums ar piedēkli *-n-* — *spiedne*.

Spiedne un spiede

Spiedne un spiede

**VĒLREIZ PAR NOTEIKTAJĀM
UN NENOTEIKTAJĀM GALOTNĒM**

Valodas pētītāji atzinuši un gramatikās fiksējuši, ka īpašības vārdu noteiktās galotnes attiecas uz zināmiem, pazīstamiem, noteiktiem lietvārda nosauktiem priekšmetiem, bet nenoteiktās galotnes — vai nu uz nezināmiem, nepazīstamiem, nenoteiktiem lietvārda nosauktiem priekšmetiem, vai arī uz priekšmetiem vispārinātā nozīmē.

Priekšmetus mēdz kvalificēt par noteiktiem vai nenoteiktiem lielākoties neapzināti, līdz ar to neapzināta, resp., automātiska ir arī noteikto un nenoteikto galotņu lietošana. Tātad latvietis noteiktās un nenoteiktās galotnes, reizumis pašam to neapzinoties, lieto saskaņā ar savas apziņas attieksmi pret priekšmetiem no noteiktības — nenoteiktības viedokļa, bet nevis tāpēc, ka ikreiz atcerētos gramatikās izvirzītos galotņu lietošanas noteikumus.

Literārās valodas norma nodrošina sazināšanās mērķtiecīgumu. Šis mērķtiecīguma princips ietverts arī normā, kas regulē noteiktās un nenoteiktās galotnes lietošanu.

Noteiktās un nenoteiktās galotnes lietošanas norma, kā zināms, pieļauj atkāpi: vārdiem, kas garāki par trim zilbēm, datīvā un lokatīvā noteiktās galotnes vietā atļauts lietot nenoteikto galotni. Tādā gadījumā rodas pretruna starp gramatisko formu un tās nozīmi: nenoteiktajai galotnei jāuzņemas noteiktās galotnes funkcija.

Tā kā šāda gramatiskās formas neatbilsme gramatiskajai nozīmei var traucēt sazināšanos, vēlams neaizstāt noteiktās galotnes ar nenoteiktajām galotnēm¹ (izņēmums ir adjektīvi ar izskaņu *-ējais*, kam datīvā un lokatīvā izrunas atvieglināšanai noteiktās galotnes vietā lietojama nenoteiktā galotne). Ir arī pretējs viedoklis,² pēc kura atkāpes no noteikto galotņu lietošanas normas vajadzētu atzīt par literārās valodas normu.

Ja atzītu par normu noteiktās galotnes aizstāšanu ar nenoteikto galotni datīvā un lokatīvā, netiktu, pirmkārt, ievērots mērķtiecīguma princips un, otrkārt, ar literārās valodas normas spēku tiktu akceptēta pretruna starp gramatiska elementa — nenoteiktās galotnes formu un nozīmi. Sakarā ar to dažos gadījumos domu apmaiņā starp teksta autoru un teksta uztvērēju var ieviesties neprecizitāte. Tā I. Celmiņas sniegtie piemēri *valstis, kas atšķiras ar savām politiskajām, sociālajām un ekonomiskajām sistēmām; valstis, kas atšķiras ar savām politiskām, sociālām un ekonomiskām sistēmām* nebūt nav vienādi: pirmajā teikumā ir runāts par zināmām, noteiktām politiskajām, sociālajām, ekonomiskajām sistēmām, bet otrajā teikumā ir runāts v i s p ā r par politiskām, sociālām un ekonomiskām sistēmām. Lai ar atbilstošiem valodas līdzekļiem panāktu maksimālu informācijas precizitāti, par normu jāatzīst noteiktās galotnes lietojums datīvā un lokatīvā.

Ipaši jānorāda uz tiem gadījumiem, kad nominatīvā iespējams vienīgi noteiktās galotnes lietojums. Ja no-

---

¹ Sk. B. Ceplīte. Dažas atkāpes no normas noteiktās galotnes lietošanā. — Latviešu valodas kultūras jautājumi, 1969, 128.—152. lpp.

² Sk. I. Celmiņa. Par dažām atkāpēm, kas atzīstamas par normu. — Turpat, 153.—157. lpp.

teikto galotni aizstāj ar nenoteikto galotni datīvā un lokatīvā, nekāda neprecizitāte sazināšanās procesā nerodas. Sazināšanās netiek traucēta, ja sakām *četrpadsmitā stāvā, vislieliskākam cilvēkam*. Parādās gan minētā pretruna starp nenoteiktās galotnes formu un noteiktās galotnes nozīmi, taču teksta uztvērēja apziņa netiek lieki noslogota. Šādos gadījumos noteiktās galotnes lietojums prasāms konsekvences dēļ. Ja pieļautu lietot vairāksilbju kārtas skaitļa vārdus un superlatīvus datīvā un lokatīvā ar nenoteikto galotni, tad, iespējams, maz pamazām nenoteiktā galotne izspiestu noteikto galotni arī trīs silbju un divsilbju kārtas skaitļa vārdos, kā arī īpašības vārdos. Rezultātā mēs būtu atgriezušies pie tā jucekļa, kas valdīja 20. un 30. gados datīva un lokatīva galotnēs. (Te jāņem vērā, ka toreiz literārās valodas normēšana bija tikko aizsākta.) Laika taupīšanas nolūkā atteikties no mērķtiecīgas literārās valodas normas nozīmētu nevērigi izturēties pret valodas gramatiskās struktūras īpatnību.

I. Celmiņa aizstāv nenoteiktās galotnes lietojumu datīvā un lokatīvā, norādot, ka sarunvalodā noteikto galotni datīvā un lokatīvā it bieži aizstājot ar nenoteikto galotni.

Te visspilgtāk parādās tendence taupīt laiku. Jāņem vērā, ka sarunvaloda no literārās valodas (arī no literārās sarunvalodas) atšķiras tieši ar to, ka tā nav apzināti normēta. Sarunvalodā bieži dzird lietojam *māte paliek veca; nākiet tālāk!, sēžaties!*, bet tāpēc taču neprasīsim šīs atšķirības no literārās valodas nosacījumiem atzīt par literāru normu.

I. Celmiņa aizrāda, ka nenoteikto galotni datīvā un lokatīvā neesot lietojuši arī ievērojami latviešu rakstnieki, kas ir atzīti par valodas kopējiem.

Ikviena valoda ir milzīga bagātība, ko pilnīgi aptvert,

veidot un izkopt nav izdevies nevienam. Tāpēc ir saprotams, ka dažs rakstnieks un valodas kopējs nav pievērsis uzmanību noteiktajai galotnei un tās vietā dažkārt neapzināti lietojis nenoteikto galotni. Var, protams, būt, ka rakstnieks lietojis nenoteikto galotni apzināti — saskaņā ar daiļskanības principu, par kuru savā rakstā runā I. Celmiņa.

Te jāaizrāda, ka valodas gramatiskās formas ar estētikas kategoriju «skaistais» nav saistāmas: mūsu valodas noteiktās un nenoteiktās galotnes nav ne skaistas, ne neskaistas. Tāpēc pilnīgi subjektīvs būtu apgalvojums, ka no vairākiem ar īpašības vārdu izteiktiem apzīmētājiem labskaņas dēļ viens jālieto ar nenoteikto galotni, piemēram, *...mazā, apaļā, saulē nodegusi sejiņa zem visapkārt apcirptajiem zeltbrūniem matiem šķita līdzināmies driz vienam, driz otram viņas dēlam...* (S. Unsete, Kristīne Lavransa meita. III d., R., 1969, 162. lpp.), kur particips *apcirptajiem* parāda lietvārda *matiem* nosaukto nojēgumu par noteiktu, bet adjektīvs *zeltbrūniem* — par nenoteiktu. Šķiet, ka subjektīvi vērtētas labskaņas dēļ nedrīkstētu ignorēt adjektīvu resp. participu noteiktās galotnes gramatisko nozīmi, atmetot galotni kā nevajadzīgu vārda izgreznojumu.

Neviens apgalvojums neklūst ticamāks, ja to cenšas pastiprināt ar «neviens», «nekad». Arī I. Celmiņas uzskats, ka «latvieši nekad nav teikuši *viņš ar saviem piederīgajiem; satiktos ar saviem pazīstamajiem; tas nododams pagasta vecākajam*» neiztur kritiku. Dialektoloģijas ekspedīcijās, kurās piedalījusies šā raksta autore, dažādās Kurzemes, Zemgales un Vidzemes izloksnēs ir konstatēts, ka itin bieži sastopama noteiktā galotne datīvā un lokatīvā, kā arī, piemēram, tādi teicieni: *Metta*

ņones pienu pieliekamajā (Rāvas izloksnē), *Šūtīsam* apsvēikumu *Līgo svētkos piederīgajiem* (Bruknas izloksnē), *Pagasta vecākajam ar to bij jāņoņemas* (Grundzāles izloksnē). Jāpiebilst, ka dialektoloģijas ekspedīcijas valodas materiālu pieraksta no tādiem cilvēkiem, kuru abi vecāki dzimuši un visu mūžu nodzīvojuši teritorijā, kur runā attiecīgō izloksni. Tā kā teicēju vecums ir no 50 līdz 90 gadiem un viņu izglītība — 2—6 klases, nav šaubu, ka izlokšņu pieraksti (tie glabājas Valodas un literatūras institūta fonotēkā) ir visistākā tautas valoda.

Dialektoloģijas materiālu vākšanas programmā ir jautājums, kas dod iespēju noskaidrot, vai attiecīgajā izloksnē datīvā un lokatīvā īpašības vārdus lieto ar noteikto vai nenoteikto galotni. Statistiskie dati par noteiktās un nenoteiktās galotnes izplatību Latvijas izloksnēs ir šādi. No 512 Latvijas izlokšņu materiāliem pašlaik ir apstrādāti 343 izlokšņu materiāli (kas aptver visus trīs dialektus un galvenās izlokšņu grupas). No šīm 343 izloksnēm 195 izloksnēs datīva un instrumentāļa kopējā formā lietota noteiktā galotne, 82 izloksnēs — paralēli gan noteiktā, gan nenoteiktā galotne, bet 66 izloksnēs — nenoteiktā galotne. No tām pašām 343 izloksnēm lokatīvā 196 izloksnēs lieto noteikto galotni, 64 izloksnēs — paralēli gan noteikto, gan nenoteikto galotni, bet 83 izloksnēs — nenoteikto galotni. Tādējādi, pat pieņemot, ka izloksnēs, kur sastopamas paralēlformas, galvenokārt ir nenoteiktā galotne, pārsvarā datīva un instrumentāļa kopējā formā un lokatīvā ir noteiktās galotnes lietojums: 195:148 un 196:147, tātad attiecība abos gadījumos ir 1:0,75.

Norma, kas paredz noteiktās un nenoteiktās galotnes šķīrumu arī datīva un instrumentāļa kopējā formā un

lokatīvā, pirmkārt, ir mērķtiecīga literārās valodas norma, kas nodrošina pilnīgu precizitāti domu apmaiņā starp teksta autoru un teksta uztvērēju; otrkārt, tā ievēro atbilstību starp gramatisko formu un šīs formas nozīmi; treškārt, šo normu balsta latviešu-literārās valodas fakti pēdējo gadu desmitu laikā; ceturtkārt, šo normu apstiprina arī latviešu valodas izlokšņu materiāli.

REDAKCIJAS KOLĒGIJAS PIEZĪME

(par īpašības vārdu noteikto un nenoteikto galotņu lietošanu)

Atšķirīgas atziņas par īpašības vārdu noteikto un nenoteikto galotņu normatīvo lietošanu izteiktas B. Ceplītes rakstos «Dažas atkāpes no normas noteiktās galotnes lietošanā» (LVKJ 5. laidiena 128.—153. lpp.) un «Vēlreiz par noteiktajām un nenoteiktajām galotnēm» (LVKJ 6. laidiena ... lpp.), no vienas puses, un I. Celmiņas rakstā «Par dažām atkāpēm, kas atzīstamas par normu» (LVKJ 5. laidiena 153.—157. lpp.), no otras puses.

B. Ceplīte, uzsverot morfoloģiskās sistēmas konsekventās ievērošanas nozīmi saziņā, ieteic arī garāko īpašības vārdu un divdabju noteiktības uzrādei viscaur lietot noteiktās galotnes arī vienskaitļa datīvā un lokatīvā, daudzskaitļa datīvā, instrumentālī un lokatīvā. Skaņu kopa *-aj-*, kas te šķir noteiktās galotnes no nenoteiktajām, nepārprotami norādot uz noteiktību, neliek to īpaši izsecināt no konteksta vai situācijas.

I. Celmiņa savus uzskatus par īsāko formu normatīvismu šais locījumos balsta uz tāda lietojuma plašo izplatību valodas praksē tiklab runā, kā arī rakstos, vis-

biežāk daiļliteratūrā, uz to, ka īsākās formas ir ērtāk runājamas, labskanīgākas.

Redakcijas kolēģija domā, ka svarīgi ir abu autoru aizstāvētie normas kritēriji.

Garākajiem īpašības vārdiem un divdabjiem vislietderīgāk ir atzīt fakultatīvas normas; tātad garākās galotnes (ar *-aj-*) un īsākās galotnes (bez *-aj-*) attiecīgajos locījumos lietojamas pēc izvēles.

Īpašības vārdiem, kas nominatīvā beidzas ar *-ējais*, par pareizām atzīstamas nepaplašinātās galotnes, piemēram, *pēdējam*, *augšējam*. Nepaplašinātās galotnes ieteicamas arī divdabjiem, kam verbālā celma izskaņā jau ir *-j-*, piemēram, *cienījamam*, nevis *cienījamajam*.

Stabilajos, patstāvīgajos substantivējumos ieteicamas īsākās galotnes, piemēram, *maniem piederīgiem*. Konteksta substantivējumos pēc izvēles lietojamas garākās vai īsākās formas, piemēram: *Kur* (t. i., kurā mājā) *tu dzīvo* — *lielākajā* (*lielākā*) *vai mazākajā* (*mazākā*)?

Turpmākie literārās valodas attīstības vērojumi dos iespēju normu precizēt.

DAŽU INTERNACIONĀLISMU ATVEIDINĀŠANAS PRAKSE

(*eps — eposs, kosms — kosmoss* u. c.)

Latviešu literārās valodas attīstībā grieķu un latīņu cilmes sugas vārdu un īpašvārdu formu atdarināšanai un šo vārdu iekļaušanai latviešu valodas gramatiskajā sistēmā ceļš ir bijis stipri likumots. Jo sevišķi tas sakāms par aizgūtajiem sugas vārdiem, kas latviešu valodas leksikā, tāpat kā daudzu citu valodu vārdu krājumā, veido nozīmīgu internacionālās leksikas slāni. Daudzi internacionālisti ir sabiedriski politiskās dzīves, zinātnes, tehnikas un mākslas jēdzienu apzīmējumi.

Nevienmērīgajai internacionālistu atveidināšanai latviešu valodā ir vairāki cēloņi. Pagājušā gadsimta otrajā pusē, kad latviešu literārajā valodā sāka pastiprināti ieplūst grieķu un latīņu cilmes vārdi, šo vārdu formu atveidināšanai bija nepieciešami vienoti principi. Pirmie latviešu literārās valodas normētāji par galveno principu izvirzīja latviešu valodas galotnes pievienošanu oriģinālvalodas vārdu saknes vai celma formai.

Tā dedzīgais latviešu valodas kopējs Juris Alunāns atzina, ka «cik iespējams, jālatvisko svešvārdi visu viņu dzimtās valodas pirmformā un ne tādā veidā, kā tie ienākuši pie mums ar vācu (vēlāk arī ar krievu) starpniecību». Tāds pats atzinums toreiz bija arī Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijai, kas 1885. gada 27. jūnija

sēdē izvirzīja «Vispārīgos pamatlikumus svešvārdu rakstīšanai latviešu valodā».¹

Grieķu un latīņu valodas vārdu formu atveidināšana no oriģinālvalodas vārdu saknes vai celma, atskaitot atsevišķus izņēmumus, ir pamatprincips arī pašreizējā latviešu literārajā valodā. Tā, piemēram, īpašvārds *Ikars* atveidināts no grieķu vārda saknes *Īkar-* ar latvisko galotni *-s*; pēc šā principa darināti arī *Prometejs* (gr. *Promē'theus*), *Milēta* (gr. *'Milētos*), *Tits Horatijs* jeb *Horacijs Flaks* (lat. *Titus Horatius Flaccus*) u. c. Tas pats princips ir arī sugas vārdu darināšanas pamatā. Piemēram, *daktīls* atveidināts no grieķu vārda saknes *daktyl-* ar latvisko galotni *-s*, *dekāde* — no gr. *dekās* (ģenitīvā *dekādos*), *cirks* — no lat. *circus*, *fakts* — no lat. *factum*, *grāds* — no lat. *gradus* un tā joprojām.

Taču atsevišķos gadījumos grieķu un latīņu cilmes vārdu formu atveidināšanu ir ietekmējušas arī starpniekvalodas — vācu un krievu valoda. Šajās valodās aizgūto vārdu formas mēdz darināt pēc nominatīva formas attiecīgajā oriģinālvalodā.

Vācu valodā

das Epos
der Kosmos
der Globus
das Radium *ķim.*
der Radius *mat.*

Krievu valodā

эпос
космос
глобус
радий *ķim.*
радиус *mat.*

Starpniekvalodu principi aizgūto vārdu formu atveidināšanā latviešu valodā mazāk ietekmē īpašvārdu

¹ Sk. RLB ZK 4. Rakstu krājumā, 1888, 70.—80. lpp.

formas, jo īpašvārdi tik dziļi neiespiežas valodas praksē, kaut arī te var būt savi tradicionālisti, piemēram, *Cēzars, Sicīlija* u. c. Sugas vārdi internacionālisti turpreti iesakņojas daudz noturīgāk. Turklāt tos samērā reti pārņem tieši no oriģinālvalodas; parasti tie ceļo no vienas valodas otrā. Tā kā daudzi grieķu un latīņu cilmes internacionālisti ir dažādu zinātņu nozaru termini, kas var būt kopēji daudzām valodām, tad arī internacionālistu formu atveidnināšanas principos savu ietekmi var atstāt starpniekvalodās pieņemtie paradumi.

Sakarā ar to daļā grieķu un latīņu internacionālistu gramatisko formu atveidnināšanā paralēli latviešu valodā pieņemtajiem principiem izpaudās arī starpniekvalodu principi, pēc kuriem internacionālistu formas darināja no oriģinālvalodas vārdu nominatīva formas, pievienojot latviešu valodas galotni. Tā, piemēram, līdztekus formām *kosms, globs, konus* vai *kons* starpniekvalodu ietekmē ieviesās arī formas *kosmoss, globuss, konuss*. Pie šīs grieķu un latīņu cilmes sugas vārdu grupas pieder arī grieķu un latīņu cilmes internacionālisti *eposs, rādiuss, fokuss, kosinuss, sinuss*.

Divējādie formu atveidnināšanas paradumi ir viens no galvenajiem iemesliem atsevišķu grieķu un latīņu cilmes sugas vārdu formu nevienādībai dažādos latviešu literārās valodas attīstības periodos.

Neliels ekskurss minēto vārdu formu atveidnināšanas vēsturē palīdzēs noskaidrot, kāpēc minētajos internacionālistos mūsdienu literārajā valodā ir nostiprinājušās formas, kas veidotas pēc starpniekvalodās pieņemtajiem principiem.

Abi atšķirīgie principi dažu grieķu un latīņu cilmes vārdu formu atveidnināšanā ievēroti ilgu laiku — no literārās valodas attīstības sākumposma — pagājušā gad-

simta 50. gadiem — līdz mūsu gadsimta 40. gadu otrai pusei.

Ar tradīciju, kas sakņojās starpniekvalodās, valodas normētājiem dažu grieķu un latīņu cilmes internacionālismu formu atveidīnāšanā bija jāstopas jau pašā literārās valodas attīstības sākumposmā, kad tikko bija ievadīta šo internacionālismu vienveidošana un normēšana pēc pieņemtajiem principiem. Tā, piemēram, vienā no pirmajām svešvārdu vārdnīcām — J. Dravnieka Svešu vārdu grāmatā (Jelgavā, 1886) saskaņā ar latviešu valodā pieņemtajiem principiem dotas tikai formas *globus*, *kosms*, *radijs*, tāpat arī Kr. Valdemāra Krievu-latviešu-vācu vārdnīcā (Maskavā, 1872) un Krievu-latviešu vārdnīcā (Jelgavā, 1890) ir vienīgi formas *globus*, tāpat kā *konus*, *radius*, bet vēlāko gadu vārdnīcu autori paralēli šīm formām ir ievietojuši arī starpniekvalodu ietekmē radušās formas — *kosmoss*, *globuss*, piemēram, J. Dravnieks, Pareizrakstības vārdnīca (R., 1915).

Šie tradicionālismi bija jo dzīvīgi arī visaktīvākajā literārās valodas normēšanas periodā — 20. un 30. gados, kad grieķu un latīņu internacionālismu formu atveidīnāšanā viskonsekventāk tika īstenots princips atdarināt šos vārdus no oriģinālvalodas vārdu saknes vai celma, pievienojot latviešu valodas galotni. Pēc starpniekvalodās pieņemtajiem principiem darinātās formas tika skaustas, par pareizām atzīstot tikai formas *kosms*, *kons*, kā arī formas *fokus*, *kosinus*, *sinus*, kam paralēli sāka ieviest īsās formas *foks*, *kosins*, *sins*. Izņēmums ir vārds *eposs*, kam pamatā ir oriģinālvalodas vārda celms *epos*.

Ar 40. gadu otru pusi dažu grieķu un latīņu cilmes internacionālismu formu atveidīnāšanā latviešu valodā pieņemtā pamatprincīpa vietā sāka arvien vairāk izpla-

titles un nostiprināties starpniekvalodas paradumi. Šāda prakse, kā jau teikts, bija vērojama līdztekus grieķu un latīņu cilmes vārdu ieplūšanai latviešu literārajā valodā. Tradicionālismu atdzimšanu varēja ietekmēt arī citi literārās valodas attīstības procesi, piemēram, tendence ne vien latviešu cilmes vārdiem ar galotni *-us*, bet arī aizguvumu vārdiem ar šo galotni pāriet uz produktīvāko vārdu tipu ar galotni *-s*. Tā kā senāk ieteiktajiem internacionālismiem *fokus*, *kosinus*, *sinus* mūsdienu valodā vairs nebija droša un stabila parauga latviešu cilmes vārdos ar galotni *-us*, tad arī šiem internacionālismiem bija tendence pāriet vārdos ar galotni *-s*. Turklāt īsās formas *foks*, *kosins*, *sins* nebija visai ērtas praktiskajā lietošanā un valodā nenostabilizējās. Iespējams, ka šā apstākļa dēļ tālāk izplatījās formas ar galotni *-s*.

Internacionālismu formu atveidzināšanas paradumus dažkārt varēja ietekmēt nepieciešamība nošķirt valodā divus dažādus jēdzienus. Tā, piemēram, no oriģinālvalodas vārda celma darinātā forma *rādijs* ilgu laiku tika lietota gan ar ķīmijas, gan ar matemātikas un fizikas termina nozīmi. Divu dažādu jēdzienu apzīmēšana ar vienu vārdu terminoloģijā nebija pieļaujama. Tāpēc radās vajadzība izmantot valodas praksē sastopamās abas šā internacionālisma formas: ar formu *rādijs* apzīmēja jaunatklāto ķīmijas elementu, bet pēc starpniekvalodā pieņemto principu parauga veidoto formu *rādiuss* izlietoja fizikas un matemātikas jēdziena apzīmēšanai.

Minēto faktoru ietekmē tādas grieķu un latīņu cilmes internacionālismu formas kā *eposs*, *kosmoss*, *globuss*, *fokuss*, *konuss*, *kosinuss*, *sinuss*, *rādiuss* mūsdienu latviešu valodā ir kļuvušas normatīvas, tātad visiem literārās valodas lietotājiem obligātas. Šie nedaudzie pēc starpniekvalodās pieņemto paradumu parauga atveidi-

nātie internacionālismi uzlūkojami par izolētām leksiskām vienībām, kas nostiprinājušās tradicionāli. Paralēli šo internacionālismu tradicionālajām formām mūsdienu valodā ir sastopamas arī dažas fakultatīvas formas — *eps, globs, kons, kosms*, kuras vēl var izmantot noteiktā kontekstā un situācijā, galvenokārt daiļliteratūrā un dzejā, bet kuras ar laiku var pilnīgi izzust no aktīvā vārdu formu krājuma.

M. SOMANE

AUSTRUMU VIETVĀRDI UN UZBEKIJAS VĒSTURISKO PIEMINEKĻU NOSAUKUMI

(Tulkotājas piezīmes)

Šai rakstā aplūkoti mūsu dienvidu savienoto republiku — Kazahijas, Uzbekijas, Turkmēnijas, Tadžikijas un Azerbaidžānas vietvārdi un to rakstība, ciktāl ar tiem gadījies sastapties ģeogrāfijas mācību grāmatās un daiļliteratūrā. Aplūkota arī Samarkandas un Buhāras vēsturisko pieminekļu nosaukumu rakstība.

Austrumu vietvārdu struktūra

Vietu nosaukumus veido viens, divi un retāk trīs vārdi. Viens no komponentiem šādā kopā palaikam ir nomenklatūras vārds, piemēram, akmens, ezers, upe, kalns, paugurs, smiltājs utt. Minēsim dažus no šiem vārdiem, pēc iespējas transliterējot to rakstījumu.

Akmens — *daš* (turkmēņu v.), *tas* (kazahu v.); *taš* (kirgīzu, turku v.), *toš* (uzbeku v.).

Ezers — *köl* (kazahu, kirgīzu, turkmēņu v.), *kul* (uzbeku v.), *ķöl* (azerbaidžāņu v.), *göl* (turku v.).

Upe — *su* (azerbaidžāņu, kazahu, turku v.), *suu* (kirgīzu v.), *su*, *suv* (uzbeku v.), *čaj* (azerbaidžāņu, turku v.), *derje*, *rūd*, *rū* (tadžiku v.).

Kalns — *tau*, *tu* (kazahu v.), *tog* (uzbeku v.), *too* (kirgīzu v.), *dag* (azerbaidžāņu, turkmēņu, turku v.), *kūh* (tadžiku v.).

Paugurs — *töbe*¹ (kazahu v.), *tepa* (uzbeku v.) *döbö* (kirgīzu v.), *tepe* (azerbaidžāņu, turku v.).

Adir — Kazahijā un Vidusāzijā pauguraina priekškalne. *Arka* (mugura) — garumā stiepta augstiene. *Atrau* — Balhaša ezera un Kaspijas jūras izrobots krasts. *Bas*, *baš* (galva) — virsotne, upes izteka. *Bel* — Kazahijā kalna pāreja. *Boom* — Altajā un Kirgīzijā krauja klints. *Bugaz* (kakls) — jūras šaurums, ūdens strēmele. *Bulak* — avots, strauts. *Kajnar* (verdošs, burbuļojošs) — avots. *Saj* — ieplaka, grava, sausa upes gultne, upīte. *Sirt* — augstkalne, plakankalne, bet dažuviet arī kalnu kore un alpīnā ieleja. *Sor* — sekls sālsezers, kas vasarā izžūst. *Takir* — mālzeme bez augu segas.

Minēsim dažus Kazahijas vietvārdus, lai ilustrētu, kā tie izveidoti. *Abištope* — Abiša paugurs (*Abiš* — īpašvārds, *tobe* — paugurs); *Ainabulak* — Dzidrais avots (*Aina* — spogulis, dzidrais, *bulak* — avots); *Čingiztau* — Čingiza kalns (*Čingiz* — īpašvārds, *tau* — kalns); *Ūlkenkaraköl* — Lielais melnais ezers (*Ūlken* — lielais, *kara* — melnais, *köl* — ezers). Šādus daiļliteratūrā sastopamus vietvārdus var tulkot pēc minētajiem paraugiem.

¹ Uzsvars tjurku valodu vārdos parasti ir uz pēdējās zilbes.

Nomenklatūras vārdi — ezers, upe, kalns utt. tjurku valodu vārdkopās ir postpozitīvi īpašvārdam: *Čingiz-tau* — Čingiza kalns. Tadžiku (irāņu grupas) valodas vārdkopās turpretī tie ir prepozitīvi: *kūli Sarez* — Sareza ezers, *derjei Vahš* — Vahšas upe. Taču Tadžikijā ir daudz toponīmu, kas darināti pēc tjurku valodu parauga, kur īpašvārdam postpozīcijā ir sugas vārds. Bez tjurku un irāņu toponīmiem Vidusāzijā, Azerbaidžānā (un ne tikai tur vien) sastopami vēl arī arābu, mongoļu, grieķu un citu tautu toponīmi. Dažādas tautas, kas kopš seniem laikiem pārstaigājušas minētās zemes, atstājušas savas pēdas vietvārdos.

Kā vietvārdi atveidināmi latviski

Princips, pēc kura latviski izrunājami un rakstāmi cittautu īpašvārdi, mums sen jau nodibināts: pirmkārt, tie jāatveidina no oriģinālvalodas un, otrkārt, — pēc iespējas tuvu oriģinālam.

Lai pavērotu, kā tas notiek praksē, pievērsīsimies attiecīgajām nodaļām V. Orlova mācību grāmatā «PSRS ģeogrāfija» (R., 1967).

Tekstā, kur izklāstīta minēto republiku ģeogrāfija, vērojams, ka tulkotāji nav zinājuši vietvārdu konstrukciju un nav sapratuši to nozīmi. Bieži vien šai mācību grāmatā vietvārdi no krieviskā atveidojuma pārcelti ar visiem krievu sufiksiem un fleksijām, kas taču nekādā ziņā nav pieļaujams.

Izanalizēsim dažus vietu nosaukumus, kas veidoti no vairākiem vārdiem, un paskatīsimies vārdnīcās, kā tie rakstīti oriģinālvalodā, kā atveidināti krieviski un kā pārcelti latviski.

Piemēram, kādu ūdenskrātuvi Turkmēnijā turkmēniski sauc: *Dašköpri suv hovdani*. Latviskā tulkojumā: Akmenstilta ūdenskrātuve. (*Daš* — akmens, *köpri* — tilts, *suv* — ūdens, *hovdani* — krātuve.) Skaidrojumā pirmie trīs turkmēņu vārdi ir substantīvi pamatformā bez afiksiem. Pēdējam substantīvam *hovdan(i)* pievienots trešās personas piederības afikss *i*, kas norāda, ka viss vietas nosaukums ir ģenitīvā. Minētā ūdenskrātuve krieviski nosaukta Ташкепринское водохранилище. Te substantīvs *Taškepri* (kurā turkmēņu *d* atveidots ar *t*) pārvērties adjektīvā ar izskaņu *-нское*. Krievu valodas īpatnība ir tā, ka no kura katra substantīva, pievienojot tam izskaņu *-ский, -нский*, var darināt adjektīvu. Bet minētajās austrumu tautu valodās, tāpat kā latviešu valodā, šādu iespēju ir maz. Krieviski sakā *Талсинский район*, latviski — *Talsu rajons*, nevis *Talsinskas rajons*.

Taču V. Orlova «PSRS ģeogrāfijas» grāmatas 373. lpp. (sk. kartei pievienotajā paskaidrojumā) latviskajā tekstā ieviesušās tādas *Talsinskas*. Piemēram: *Taškeprinskojes, Učkizilskojes, Sarijazinskojes ūdenskrātuve*. Pareizi: *Taškepri, Učkizilas, Sarijazi ūdenskrātuve*. 385. lpp. — *Samurdivičinskas kanāls, Tašsakīnas kanāls*. Pareizi: *Samurdiviči kanāls, Tašsaki kanāls*.

Tādi paši nepareizi pārcēlumi ar visām krieviskajām izskaņām ir šās grāmatas 384. lpp.: *Čujas ieleja*. Pareizi *Ču ieleja* vai *Ču upes ieleja*. 367. lpp. — *Sarezskojes ezers*. Tadžiku valodā: *Sarez*, latviski tātd *Sareza ezers*.

V. Ļalikova «Ekonomiskās ģeogrāfijas» (R., 1960) 310. lpp. par Turkmēniju lasāms: «Plaši pazīstami vietējie jājamzirgi (Ahalteķīnas u. c.).» Krieviski: *ахалтекинские верховые лошади*. Pareizi latviski: *Ahalteķes jājamie zirgi*. Nominatīvs ir *Ahalteķe*. Šis vietvārds cē-

lies no kādas turkmēņu cilts nosaukuma *teke*. Tāpat *текинский ковер* ir *tekes* vai *tekiešu* paklājs, nevis *tekīnas* kā tulkots Krievu-latviešu vārdnīcā (R., 1959).

Kā rakstāmi vārdi, kuros oriģinālā ir ū, ö?

Vācu valodas vārdus ar *ü* un franču valodas vārdus ar *u* latviski rakstām ar *i* (Müller — Millers, Hugo — Igo). Tāpat burtu *ö* atveidinām ar *e* (Böcklin — Beklīns). Austrumu valodu *ü* atveidināms ar *i* un *u*. Krieviski *ü* lielākoties atveidina ar *ю*, piemēram, *Uskūdar* (turku v.), *Ускюдар* (krievu v.), *Iskidara* (latv. v.), *Kūtahya* (turku v.), *Кютахья* (krievu v.), *Kitahja* (latv. v.). Taču valodu saimes nosaukums *тюркские языки* mums pārņemts no krievu valodas, proti, *tjurku valodas*. Tas skan nelatviski, un būtu ieteicams darināt terminu *turciešu tautas, turciešu valodas* jeb *tirku tautas, tirku valodas*.

Tomēr ne vienmēr oriģinālā ir *ü*, kur krieviski lasām *ю*. Daži Vidusāzijas un Kazahijas vietu nosaukumi krievu valodā (vārdos un rakstos) kopš pagājušā gadsimta ieviesušies formā, kas visai tāla no oriģināla. Piemēram, tai pašā V. Orlova PSRS ģeogrāfijas grāmatā 384. lpp. minēts pilsētas nosaukums *Tjujabugaza*, kas pārcelts no krievu *Тюбугаз*. Uzbeku valodā šī pilsēta saucas *Тюбугаз* — ar *y*, nevis *ю* pirmajā zilbē. Tātad latviski pareizi jāraksta *Tujabugaza*. V. Ļalikova «Ekonomiskās ģeogrāfijas» 316. lpp. ir *Uratjube* un *Kurgantjube* — no krievu *Уратюбе, Кургантюбе*. Uzbeku valodā ir *Уротена* un *Кургантена*, tātad *tepa* nevis *tjube*. Latviski pareizi jāraksta *Urotepa, Kurgantepa*.

V. Orlova «PSRS ģeogrāfijas» grāmatā ir Aizkaukāza republiku karte, uz kuras Azerbaidžānas daļā latviski lasām vietvārdu *Sumgaita* no krievu *Сумгаит*. Azerbaidžāņu valodā to raksta *Сумгајит*, tātad latviski pareizi *Sumgajita* (4 zilbes). Turpat latviski lasām *Duvanniņa* (no krievu *Дуванный*). Azerbaidžāņu valodā to raksta *Дуванни*; latviski pareizi *Duvanni* (nelokāmā formā).

Tradīcija vietvārdu rakstībā

Daži cittautu vietvārdi kopš seniem laikiem ieviesušies ar tādu latvisku rakstību un izrunu, kas visai tāla no oriģināla. Neņemsimies visus šādus vārdus pietuvināt oriģinālam, taču nav attaisnojama pārliecīga tradīciju respektēšana. Tad jau var respektēt arī tādus pārceļumus kā *Taškeprinskoje*, *Sarijazinskoje* un līdzīgus, kas atrodami latviešu valodā tulkotajās ģeogrāfijas grāmatās. Paviršības kļūdas vietvārdu rakstībā obligāti jālabo; tām nav jāļauj iesakņoties.

Daudz ir tādu gadījumu, kur seni vietvārdi pārdēvēti. Tam neviens arī nepretojas. Piemēram, Nižņijnovgoroda tagad ir Gorkija, Pēterburga — Petrograda — Ļeņingrada, Vladikaukāza — Dzaudžikava — Ordžonikidze. Gruzijā visas pilsētas pārdēvētas pēc gruzīnu rakstības un izrunas: Tbilisi, Batumi, Suhumi utt. Latvijā sen vairs nav ne Vendenas, ne Kreicburgas, ne citu kādreizējo vācisko vietu nosaukumu. Atjaunoti senie vietvārdi.

Bet... Kazahijas galvaspilsēta ārpus republikas robežām joprojām tiek saukta par Alma-Atu, kaut gan paši kazahi raksta un izrunā *Almati*. (Nevis *Alma-Ata* — ābolu tēvs, bet *Almati* — ābolaine.) Kļūda pieļauta, pārdēvējot kādreizējo Verniju par Alma-Atu. Azerbaidžānas

galvaspilsēta ārpus republikas robežām tiek saukta par *Baku*, taču republikā paši azerbaidžāņi raksta un izrunā *Baki*. Latviešu valodā būtu jāsaglabā šo vārdu tradicionālās formas — *Alma-Ata* un *Baku*.

Turcijas agrākās galvaspilsētas vārds ārpus republikas ieviesies nepareizā formā — *Stambula*; pareizi būtu *Istanbula*. Turcijas vietvārdiem lielākoties uzsvars ir uz beidzamās zilbes. Taču šis likums nav bez izņēmuma. Anatolijā ir diezgan daudz vietvārdu ar uzvaru uz pirmās zilbes, piemēram, *Bolu*, *Bursa*, *Bergama*. Izņēmums ir arī Turcijas galvaspilsētas vārds *Ankara*, kam uzsvērta pirmā zilbe. Šis uzsvars turku valodā nezūd locījumos. Būtu pareizi arī latviski rakstīt *Ankara* (t. i., negarinot otro zilbi).

Uzbekijas vēsturisko pieminekļu nosaukumi

Periodiskajā presē — laikrakstos un žurnālos — gadās lasīt gan īsas korespondences, gan garākus ceļojumu aprakstus, kur žurnālisti stāsta par Samarkandas un Buhāras vēsturiskajiem pieminekļiem. Tas ir interesanti un būtu pavisam jauki, ja rakstītāji pareizi latviski atveidinātu pieminekļu nosaukumus. Taču diemžēl par to maz domā, un mūsu presē šo pieminekļu nosaukumi parādās kļūdainā, izkropļotā veidā.

Žurnāla «Zvaigzne» 1969. g. 16. un 17. numurā ievietots Viktora Bērziņa apraksts «Austrumu gadsimti». Te mauzolejs, ko krieviski raksta *Гyp-Эмур*, *Гyp-u-Эмур*, vienā pašā rakstā parādās gan kā *Kuri-i-Emira mauzolejs*, gan kā *Hur-i-Emirs*. Patiesībā tas nav ne *Kur*, ne *Hur*, bet ir *Gūr*. *Gūr* ir persiešu vārds, kas nosauc kapeņes, *mir* — *emir* nozīmē emīrs jeb valdnieks. Vārdkopa

Gūremir (*Gūriemir*) salikta pēc persiešu izafeta likuma: Kapenes emīra. Burts *i* ir persiešu sufikss jeb izafets (*izafet* nozīmē pievienojums, pielikums, vārdu savienojums). Nosaukumu raksta gan ar izafetu *i*, gan bez tā. Laika gaitā *i* izzūd no dažām vārdkopām, ko uzbeki un turki aizguvuši no persiešu valodas. Latviski šai gadījumā labāk rakstīt Emīra kapenes.

Izanalizējām viena vēsturiska pieminekļa — *Gūremir* — vārda rakstību. Taču Buhārā un Samarkandā ir daudz pieminekļu ar visai sarežģītiem vārdiem, kas lielākoties aizgūti no persiešu valodas. Šo pieminekļu nosaukumi mūsu presē bieži vien tiek rakstīti nepareizi. Izanalizēt visas kļūdas, uzrādīt vārdu etimoloģiju un katras vārdkopas gramatiku nav šā raksta uzdevums. Tāpēc te pievienoti divi nelieli saraksti ar vārdiem latviskā atveidojumā, kuros vai nu pamanītas kļūdas, vai arī tādas var rasties. Doti arī tulkojumi un īsi skaidrojumi, lai vārda vai vārdkopas izpratne veicinātu pareizu rakstību.

Pieminekļu nosaukumus atkarībā no literatūras veida var rakstīt gan transkripcijā, pievienojot attiecīgo latvisko galotni, gan arī latviskajā tulkojumā, ja zināma vārdu nozīme.

Samarkandas vēsturiskie pieminekļi

Aksarajas mauzolejs. Tulkojumā: Baltās pils mauzolejs.

Bibihanumas arhitektūras ansamblis ar mošeju un mauzolejiem. Leģenda vēsti, ka, Timuram projām esot, ansamblis sākusi celt viņa vecākā sieva Saraja Mulkhanima.

Emīra kapenes (Gūremir). Te apglabāts pats emīrs Timurs un daudzi viņa ģimenes locekļi. Tāpēc šo pieminekli sauc par Emīra kapenēm.

Išrathana. Arhitektūras ansamblis. Tulkojumā: Liksmības nams. Palikušas tikai mauzoleju un mošeju drupas. Nosaukums laikam cēlies no ansambļa greznās apdares.

Registāna laukums. Tulkojumā: Smilšainā vieta. (*Reg* — smiltis, *stan* — vieta.)

Rūhabadas mauzolejs. Tulkojumā: Gara mājojļa mauzolejs.

Šahzinda (Šahzinda). Arhitektūras ansamblis. Tulkojumā: Dzīvais šahs. Ansablī ir vairākas mošejas un mauzoleji. Vienā no tiem uz islama cīnītāja Kusama kapa iegravēts korāna teksts, kurā teikts, ka dzīvs ir tas, kas kritis uz Allaha ceļa. Varbūt ansamblis nosaukumu ieguvis no šā teksta, varbūt arī no leģendas, kura vēstī, ka Kusams pazemē joprojām esot dzīvs.

Sirdora medrese. Tulkojumā: Lauvu medrese. Uz portāla izveidoti fantastiski kaķu dzimtas zvēri un stirnas.

Tillakari medrese. Tulkojumā: Zelta korāna teicēja medrese jeb Zelta medrese. (*Tilla* — zelts, *kari* — korāna teicējs.)

Ulugbeka medrese un observatorija.

Buhāras vēsturiskie pieminekļi

Arks — cietoksnis, citadele.

Balanda mošeja. Tulkojumā: Augstā mošeja.

Emīra Arāba (Mirarāba, Miriarāba) medrese. Te ir kapenes (gūrhana), kur apglabāts Jemenas šeihs Abdulla, kam bijusi iesauka Mirarābs. Medrese nosaukta šeiha vārdā.

Buhāras zindans jeb *cietums*. (*Zindan* — cietums.)

Bujankuli hana mauzolejs.

Ajuba avota kapenes (*mazar* *čašma Ajub*). (*Mazar* — kapenes, *čašma* — avots, *Ajub* — Ījabs.)

Kalāna minarets, kas iesaukts par nāves torni. No šā 45,3 metru augstā torņa pēdējo Buhāras hanu laikā mesti lejā uz nāvi notiesātie.

Labihauzs. Tulkojumā: Baseina malas ansamblis. (*Lab* — mala, *hauz* (2 zilbes) — baseins.)

Kalifa Nijazkula medrese jeb *Čarminara*. Tulkojumā: Četru minaretu medrese. (*Čar* — četri, *minar* — minarets.)

Namazgaha (*Namazgoh*, *Namazga*) mošeja. Tulkojumā: Lūgšanas vieta, mājoklis. (*Namaz* — lūgšana, *gāh* — vieta.)

Sitorai Mahasa (*Mahihasa*) — emīra ārpuspilsētas pils. Tulkojumā: Zvaigznes un mēness rezidence.

Pie Buhāras vēsturiskajiem pieminekļiem pieder arī tirdzniecības kupoli (*tak* — kupols) un galerijas (*tim* — galerija). Tie ir šādi: *Zeltkaļu kupols* (aizgūvumā no farsi: *Taki zargaran*), *Cepuru pārdevēju kupols* (aizgūvumā no farsi: *Taki tilpak furušan*) un *Naudas mīļēju kupols* (aizgūvumā no farsi: *Taki sarrafan*).

N. LAUCE

VĀRDKOPA VAI SALIKTENIS?

Ar vārdkopu izteiktajam jēdzienam sašaurinoties un šai vārdkopai iegūstot pārnestu, netiešu nozīmi, bieži vien veidojas saliktenis, t. i., vārdi saplūst kopā.

Aplūkosim dažas vārdkopas un tām atbilstošos saliktenis, kuru pirmais komponents ir lietvārds ar pilnu ģenitīva galotni.

Ceļa zīme un ceļazīme

Vārdkopā *ceļa zīme* abi vārdi ir lietoti savās pamatnozīmēs. Šo vārdkopu mēdz attiecināt gan uz kādu satiksmes zīmi (*autovadītājam labi jāzina visas ceļa zīmes*), gan arī uz citu ceļa, trases vai maršruta apzīmējumu (*slēpotāju trases bija apzīmētas ar īpašām ceļa zīmēm — sarkaniem karodziņiem*).

Saliktenis *ceļazīme* turpretī nosauc dokumentu, ko dod līdzī ceļā. Jāizšķir divējādas *ceļazīmes*: viena, kurā ierakstīts uzdevums šoferim, un otra, kas dod tiesības uzturēties sanatorijā vai atpūtas namā, kā arī doties ceļojumā pa noteiktu maršrutu.

Darba vieta un darbavieta

Vārdkopu *darba vieta* lieto, runājot par vietu, kur cilvēks strādā, piemēram, pie konveijera, darbgalda, rakstāmgalda, letes u. tml. Tātad: *sakārtot, uzturēt kārtībā savu darba vietu*.

Saliktenis *darbavieta* apzīmē uzņēmumu vai iestādi, kur cilvēks strādā un saņem algu. Tātad: *darbavietas maiņa, adrese, apliecība; darbavietas korespondents*.

Darba diena un darbdiena

Ar vārdkopu *darba diena* apzīmē nedēļas dienu pretstatā svināmām dienām, piemēram: *nākamā svētdienas mums būs darba diena*.

Ekonomikas rakstos būtu jālieto saliktenis *darbdiena*, runājot par diennakts laiku, kurā darba cilvēks strādā uzņēmumā vai iestādē, piemēram, *darbdienas saīsināšana, septiņstundu darbdiena*.

Redzes loks un redzesloks

Vārdkopu *redzes loks* lieto, lai apzīmētu kādu platību, kas aptverama ar redzi, piemēram: *viņš uzmanīgi vēroja visu, kas nokļuva viņa redzes lokā*.

Saliktenim *redzesloks* ir pārnesta nozīme, piemēram: *viņam ir plašs redzesloks, paplašināt savu redzesloku*.

A. VANAGS

SAĪSINĀJUMS, KAS JĀĪSINA

Sporta biedrību un organizāciju savienības vietā atkal atjaunota Fiziskās kultūras un sporta komiteja. Lietišķajos rakstos, kā arī presē, biežāk nekā pilns nosaukums tiek lietots saīsinājums *FK un SK*. Pret saīsinājuma lietošanu tur, kur tas nerada neskaidrības un pārpratumus, nebūtu ko iebilst, taču šai gadījumā to gan nevajadzētu rakstīt tieši tā.

Pašreizējā veidā darinājums *FK un SK* sava neparastā izskata dēļ vedina uz domām, ka tā apzīmētas divas dažādas iestādes, nevis viens sporta dzīves vadības orgāns. Šis saīsinājums būtu jāveido no četriem burtiem — *FKSK*. Tas jādara kaut vai tradīcijas dēļ; atcerēsimies, ka Sporta biedrību un organizāciju savienības vietā rakstījām *SBOS*, nevis *SB un OS*.

PAREIZRAKSTĪBAS KOMISIJAS ATZINUMI PAR PAREIZRUNU*

Pareizrūna un pareizrakstība, īpaši tais valodās, kur pamatos raksta tā, kā runā, ir savstarpēji saistītas. Tā, piemēram, patskaņu kvantitātes apzīmēšana rakstos stabilizē arī garo patskaņu izrunu. Savukārt runā izveidojušās izrunas tendences var būt par cēloni pārmaiņām pareizrakstībā: tā pašreiz pieņemtās svešvārdu patskaņu garumu apzīmēšanas sistēmas pamatā ir valodas lietotāju vairākuma runā konstatētās izrunas tendences.

Salīdzinājumā ar pareizrakstību pareizrūnas apgūšana ir daudz sarežģītāka un grūtāka, jo runā ļoti sīksti turas izlokšņu īpatnības. Īpaši tas sakāms par tādām fonētiskajām parādībām kā zilbes intonācija, platā un šaurā [e], [ē] izruna, līdzskaņu palatalizācija u. c.

Izlokšņu īpatnību novēršanu runā traucē tas, ka rakstībā ne katrreiz ir iespējams diferencēti atspoguļot visas pareizrūnas parādības. Tā, piemēram, latviešu valodas praktiskajā rakstībā vairākas fonēmas tiek apzīmētas ar vienu burtu: plato un šauro [e], [ē] skaņu apzīmē ar burtu e, ē; ar burtu o apzīmē gan īso, gan garo patskani [o], [ō], gan arī divskani [uo].

Tiklab pareizrakstības, kā arī pareizrūnas normu apgūšanā liela nozīme ir pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīcai. Tā kā gatavojamā pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīcā būs norādes par dažām pareizrūnas

---

* Redakcijas kolēģijas piezīme. Atsauksmes par šiem atzinumiem adresējamas Pareizrakstības komisijai (Rīgā, Turgeņeva ielā 19, Valodas un literatūras institūtā).

parādībām, tad Pareizrakstības komisijas sēdēs tika spriests arī par burtu **e**, **ē** un **o** lasījumu.¹

e, ē lasījums

Pareizrakstības komisija ir pieņēmusi šādus lēmumus par burtu **e**, **ē** lasījumu dažās vārdu grupās.

1. Vienzilbes verbos, kas nenoteiksmē beidzas ar **-rt**, tagadnē un no tagadnes celma atvasinātajās formās runājama šaurā [e], [ē] skaņa: es [beru], viņš, viņi [ber]; [jāber]; [berams].

2. Sākotnējo i-celmu, t. i., 3. konjugācijas verbu tagadnes formās vienskaitļa 1. un 3. personā, kā arī visās trijās daudzskaitļa personās, vispārināma platā [e], [ē] skaņa: es [ceru], [drēbu], [pēldu], [vēlu], viņš, viņi [cer], [drēb], [pēld], [vēl], mēs [ceram], [drēbam], [pēldam], [vēlam], jūs [cerat], [drēbat], [pēldat], [vēlat], turpretī vienskaitļa 2. personā lasāms šaurais [e], [ē], tātad: tu [ceri], [drebi], [peldi], [vēli].

3. Sākotnējo 2. konjugācijas, tagadējo 3. konjugācijas verbu tagadnes formās, izņemot vienskaitļa 2. personu, vispārināma platā [e], [ē] skaņa: es [pēlnu], [mēdu].

Verbus, kas beidzas ar **-īt** un kam ir paralēlas 2. un 3. konjugācijas tagadnes formas, platā [e], [ē] skaņa, izņemot vienskaitļa 2. personu, runājama, ja šos verbus loka pēc 3. konjugācijas, tātad: es [mēru], [pētu], [svētu], [vēltu], [vēstu]; turpretī, ja šos verbus loka pēc 2. konjugācijas, tad tagadnes formās runājama šaurā [e], [ē] skaņa: es [mēriju], [pētiju], [svētiju], [veltiju], [vēstiju].

4. Svešvārdos vispārināms šaurais [e], [ē], taču tauto-

---

¹ Burtu **e**, **ē**, un **o** lasījums dažādu vārdu un izskaņu grupās īsuma dēļ ilustrēts tikai ar dažiem piemēriem, turpretī iespējamie paralēllasījumi ir minēti visi.

sillabiskais savienojums [-er-] dažos svešvārdos runājams ar plato [e]: [vērbs], [nērvs], [pērsōna], [pērgaments], [fērma].

5. Lietvārdos ar izskaņu **-enājs** vispārināma platā [e] skaņa: [avēnājs], [brūklenājs].

6. DarītāJVārdos, kā arī ciešamās kārtas pagātnes divdabjos, kas darināti no aizgūtiem vārdiem, latvisko izskaņu **-ētājs** un **-ēts** priekšā runājams šaurais [e], [ē]: [eksperimentētājs], [modelētājs]; [eksperimentēts], [modelēts]. Turpretim latviešu cilmes vārdos un senākajos aizgūvumos vispārināma platā [e], [ē] skaņa: [mēklētājs], [sēdētājs], [mēbeļētājs], [mēklēts], [sēdēts], [mēbeļēts].

e, ē paralēllasījums

1. Atvasinājumos no ogu nosaukumiem ar izskaņu **-enāji** burts **e** lasāms gan plati [e] (pēc fonētiskajiem nosacījumiem) — [mēļēnāji], [zēmeņāji], gan šauri [e], [ē] — [mellenāji], [zēmenāji].

2. Līdzīgas paralēles pieļaujamas vārdos: [ērgļēns] — [ērgļēns], [zērvēns] — [zērvēns], [ēglājs] — [ēglājs], [ēglaine] — [ēglaine], [dēbešu] — [debesu], arī [smēķētājs] — [smēķētājs].²

o lasījums

Tā kā burtu **o** daudzos vārdos, īpaši svešvārdos, lasa dažādi, piemēram, *balōns* — *baluons*, *filoloģija* — *filolōģija*, Pareizrakstības komisija ir pieņēmusi ieteikumus burtu **o** lasījuma regulēšanai, balstīdama tos gan uz

² Par pārējiem burtu **e, ē** lasījuma nosacījumiem sk. A. L a u a. Latviešu literārās valodas fonētika. R., 1969, 122.—135. lpp.

līdzšinējo pareizrakstības vārdnīcu dotumiem, gan uz Valodas un literatūras institūta 1960. gada aptaujas rezultātiem, gan arī uz atsevišķu personu un kolektīvu vērojumiem.

Vārdi, kuros ir regulējams burta **o** lasījums, sakārtoti pēc izskaņām, neņemot vērā morfoloģiski pareizās piedēkļu robežas oriģinālvalodā.

1. **-agōga, -agōgs, -agōģija:** *sinagōga; demagōgs, pedagōgs; demagōģija, pedagogģija.*
2. **-droms:** *aerodroms, hipodroms, raķetodroms.*
3. **-glōsa:** *tzoglōsa.*
4. **-lōgs, -lōģija:** *aerolōgs, arheolōgs, filolōgs, zoolōgs; aerolōģija, arheolōģija, filolōģija, zoolōģija.*
5. **-obs:** *aerobs, hidroģobs, snobs;*
paralēllasījums: *mikrobs — mikrōbs.*
6. **-ōde, -ōdija; -ōds:** *diōde, epizōde, metōde; dipōdija, melōdija, rapsōdija; anōds, dipōds, periōds.*
7. **-ofa, ofs:** *strofa; apostrofs;*
paralēllasījums: *katastrofa — katastrōfa.*
8. **-ogs:** *hercogs.*
9. **-oja, -ojs:** *aloja, boja, sekvoja; birojs, konvojs, kovbojs, protozojs.*
10. **-ola, -ole, -ols:** *barkarola, gondola, hiperbola; akropole, bole, diastole; aerosols, basketbols, bemols, futbols, motobols, protokols, rokenrols.*
11. **-ōla, -ōle, -ōlija, -ōls:** *alveōla, magnetōla, radiōla; bandrōle, kontrōle, metropōle; magnōlija; karbōls, monopōls, pōls, simbōls.*
12. **-uole:** *cimbole, pistole.*
13. **-ōma, ōmija, -ōms:** *aksiōma, leukōma; agronōmija, astronōmija; agronōms, astronōms;*
paralēllasījums: *atoms — atōms.*

14. **-ona, -one, -ons:** sezona; amazone, anemone, melone, dēmons, miljons, badmintons, bostons, čarlstons, gibons.
15. **-ōna, -ōnija, -ōns:** ikōna, matrōna; arōnija, begōnija, kolōnija, simfōnija, stereofōnija; aerōns, baritōns, bekōns, ciklōns, fōns, gramofōns, saksofōns; paralēllasījums: patrōna — patruona, persōna — persuona; balkōns — balkuons, balōns — baluons, barōns — baruons, citrōns — citruons, kupōns — kupuons, rajōns — rajuons, talōns — taluons.
16. **-ōnika:** elektrōnika, tektōnika.
17. **-ope, -ops:** antilope, sinkope; ciklops, galops.
18. **-ors:** rokfors, senjors, sinjors.
19. **-ōra, -ōrija, -ōrijs, -ōrs, -(at)ōrs:** amfōra, flōra, metafōra; alegōrija, auditōrija, observatōrija; purgatōrijs; autōrs, cenzōrs, direktōrs, konduktōrs, motōrs; aģitatōrs, elevatōrs, komentatōrs; paralēllasījums: doktōrs — doktors; fosfōrs — fosfors.
20. **-orts:** aports, eksports, eskorts, imports, transports.
21. **-ote, -ots:** banknote, gavote; bloknots, boikots, jenots, robots, ševiots; paralēllasījums: anekdote — anekdōte.
22. **-ōtika:** erōtika.
23. **-ōts:** patriōts.
24. **-ōze, -ōzija, -ōzs:** aprikōze, diagnōze, prognōze; eksplōzija, erōzija; famōzs, graciōzs, pretenciōzs, virtuōzs.
25. **-uoze:** luoze, luozēt.
26. **-skopija, -skops:** spektroskopija; horoskops, kine-skops.
27. **-topija, -tops:** izotopija, izotops.

28. **-tōpija:** *utōpija*.
 29. **-trofija:** *hipertrofija*.
 30. **-tropija, -trops:** *entropija, filantropija; filantrops, trops*.
 31. Ja burts **o** saliktenos ir savienotājpatkaņa funkcijā, tas lasāms īsi: *agrofizika, aminoskābe, astronautika, aviobāze, bibliofils, elektroskops, fotokopija, heliocentrs, kinoaktieris, radioaktīvs*.
 32. Burta **o** lasījums atsevišķos vārdos: *akords, autō, binoklis, bolero, dinamō, dons, dōza, jōds, jōta, kinō, koks* (kuģa pavārs, baktērija), *mikādō, mōls, motō, nota, pōkers, ōpera, radiō, sombrērō, tōnuss; paralēl-lasījums: lozungs — lōzungs*.

Pareizrakstības komisijas sekretāre *T. Porīte*

HIRURGS, HRONIKA VAI ĶIRURGS, KRONIKA?

Vairāki lasītāji vēlas uzzināt, kurš no fakultatīvi lietojamiem vārdiem — *hirurgs*, *ķirurgs* vai *hronika*, *kronika* ir vairāk ieteicams.

Fakultatīvi lietojamo vārdu *hirurgs*, *ķirurgs* un *hronika*, *kronika* pamatā ir t. s. skaņu aizstāšana jeb substitūcija, kad vienas skaņas vietā stājas kāda cita pēc akustikas un artikulācijas līdzīga skaņa. Kad svešās skaņas aizguvējvalodas fonētiskajā sistēmā ir nostabilizējušās, tad tās var kļūt parastas un pat vēlamas fakultatīvo variantu izvēlē.

Kad latviešu valodā [h] skaņa vēl bija sveša un ne-parasta, aizgūtajos vārdos šās skaņas vietā, atkarā no pozīcijas vārdā, lietoja vai nu [ķ] vai [k] skaņu. Šādā pārveidojumā daudzi aizguvumi valodā iesakņojās un palika, piemēram, *Ķīna*, *ķīmija*, arī *ķirurgs* un *kronika*. Kad latviešu literārā valoda nonāca ciešākā saskarē ar citām valodām, paralēli agrāk lietotajām vārdu formām *ķirurgs*, *kronika* sāka ieviesties arī oriģinālvalodas izrunai un rakstībai tuvinātās formas *hirurgs*, *hronika*, kuras varēja kļūt arī vairāk vēlamas. Tā, piemēram, no mūsdienu literārās valodas viedokļa par vairāk ieteicamu ir kļuvusi forma *hronika*, kam zināms balsts varētu būt arī krievu valodas *хроника*. Turpretī fakultatīvie varianti *ķirurgs* vai *hirurgs* abi ir atzīstami par vienlīdz vēlamiem. Pašreizējā valodas praksē, šķiet, lielāku izplatību ir guvis variants *ķirurgs*.

T. Porīte

**GAISMAS SIGNĀLAPARĀTS — LUKSOFORŠ;
ЧАСЫ ПИК — МАКСИМУМСТУНДАС**

Vairāki lasītāji un izdevniecību darbinieki jautājuši Latvijas PSR ZA Terminoloģijas komisijai, kā apzīmēt ierīci, kas satiksmes regulēšanai uzstādīta ielu krustojumos un līdz šim dēvēta par *gaismas signālaparātu*.

Tik garš nosaukums diendienā sastopamam un pieminamam priekšmetam, protams, ir par garu. Krievu valodā tam ir īss un ērts apzīmējums — *светофор*, ko dažkārt dzird lietojam arī latviešu valodā — «svetofors». Taču šāds burtisks pārcēlums latviešu valodai nav parasts un nebūtu vēlams. Latviešu valodā nav iespējama arī kalka «gaismofors», jo latviskas cilmes elements parasti nesaistās ar internacionālas cilmes vārdisko izskaņu, turklāt savienotājpatstānis *o* latviešu valodas saliktnos nevar nostāties aiz latviskas cilmes komponenta.

Terminoloģijas komisijas sēdē par ielu satiksmes regulētājas ierīces nosaukumu tika atzīts darinājums *luksofors* (no lat. *lux* — «gaisma» un gr. *phoros* — «nesošs»), kas līdz šim nevienā citā nozīmē nav lietots. Strukturāli un semantiski šis vārds ir līdzīgs apzīmējumam *светофор* un lietuviešu valodas vārdam *šviesoforas* (atšķirīga ir tikai pirmā komponenta cilme). Turklāt arī vilcienu kustības regulētājas ierīces nosaukums — *semafors* — ir darināts līdzīgi.

Šai pašā sēdē pieņemts apzīmējums *maksimumstundas* (krieviski — *часы пик*).

ZA Terminoloģijas komisijas zinātniskā sekretāre

V. Skujiņa

BIBLIOGRĀFIJA

1964—1970*

Šajā sarakstā ietverta tikai daļa no latviešu valodai veltītajiem publicējumiem, kuri attiecas uz norādīto laikposmu.** Atlasē minēti gan atsevišķi izdevumi, gan republikas centrālajā periodikā publicētie raksti, kuros aplūkoti galvenokārt latviešu valodas kultūras jautājumi.

Rādītājā nav ietverti rotaprinta izdevumi (atskaitot LVU Zinātnisko rakstu 118. sēj.), autoreferāti, dažādas vārdnīcas, kā arī visai speciāli raksti par latviešu valodu.

Grāmatu nosaukumi sakārtoti pēc autoru uzvārdu alfabēta, rakstu krājumi — hronoloģiskā secībā, bet periodikas raksti sargrupēti tematiski, turklāt katrā nodalījumā — pēc autoru uzvārdu alfabēta (ja kādam autoram ir vairāki raksti, tie sakārtoti hronoloģiskā secībā).

I. GRĀMATAS

Bergmane A. Agrāk publicēto latviešu valodas tekstu sagatavošana mūsdienu izdevumiem. R., «Zinātne», 1967. 95 lpp. (LPSR ZA Val. un lit. inst.)

Par šo grāmatu: Literatūra un Māksla, 1968, 13. janv., Nr. 2 (Blinkena A.).

Blinkena A. Latviešu interpunkcija. R., «Zinātne», 1969. 410 lpp. (LPSR ZA Val. un lit. inst.)

Par šo grāmatu: LPSR ZA Vēstis, 1970, 3, 152.—154. lpp. (Grabis R.); Literatūra un Māksla, 1970,

---

* 1945.—1963. gada publicējumu pilnīga bibliogrāfija atrodama ZA Valodas un literatūras institūta Rakstu 7. (1958. g.), 10. (1959. g.) un 17. (1964. g.) krājumā.

** Pilnīga šā posma bibliogrāfija tiks publicēta gatavojamā ZA Valodas un literatūras institūta rakstu krājumā.

30. apr., Nr. 18 (Veidemane R.); Karogs, 1970, 12, 154.—155. lpp. (Kārkliņš J.); Skolotāju Avīze, 1970, 25. nov., Nr. 47 (Rozenbergs J.); Cīņa, 1970, 29. nov., Nr. 279 (Ahero A.).

Latviešu literārās valodas praktikums. 9.—11. kl. Autori: Dz. Cīrule, K. Cīrulis, I. Freidenfelds, H. Grase, A. Jankevics. R., «Zvaigzne», 1968. 139 lpp.

Laua A. Latviešu leksikoloģija. R., «Zvaigzne», 1969. 254 lpp.

Par šo grāmatu: Karogs, 1969, 11, 172.—173. lpp. (Roze L.); Literatūra un Māksla, 1969, 22. nov., Nr. 47 (Veidemane R.).

Laua A. Latviešu literārās valodas fonētika. 2. papild. izd. R., «Zvaigzne», 1969. 156 lpp.

Par šo grāmatu: Karogs, 1970, 7, 165.—167. lpp. (Liepa E.).

Loja J. Valodniecības pamatjautājumi. 2. pārstr. izd. R., «Liesma», 1968. 313 lpp.

Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā. I—XII. R., «Zinātne», 1960—1967.

I. Igaņu valodas īpašvārdi. Sast. S. Raģe. 95 lpp.

II. Čehu un slovaku valodas īpašvārdi. Sast. G. Mackovs. 47 lpp.

III. Vācu valodas īpašvārdi. Sast. L. Ceplītis. 79 lpp.

IV. Lietuviešu valodas īpašvārdi. Sast. T. Porīte. 67 lpp.

V. Poļu valodas īpašvārdi. Sast. V. Staltmane. 79 lpp.

VI. Angļu valodas īpašvārdi. Sast. A. Ahero. 123 lpp.

- VII. Spāņu valodas īpašvārdi. Sast. L. Ceplītis. 73 lpp.
- VIII. Amerikas Savienoto Valstu ģeogrāfiskie nosaukumi. Sast. A. Ahero. 67 lpp.
- IX. Franču valodas īpašvārdi. Sast. L. Ceplītis. 99 lpp.
- X. Somu valodas īpašvārdi. Sast. S. Raģe. 55 lpp.
- XI. Krievu valodas īpašvārdi. Sast. R. Grabis un T. Porīte. 273 lpp.
- XII. Itāliešu valodas īpašvārdi. Sast. A. Stelle. 77 lpp.
- Ozols A. Veclatviešu rakstu valoda. R., «Liesma», 1965. 626 lpp.
- Ozols A. Raksti valodniecībā. Sast. D. Zemzare. R., «Zinātne», 1967. 631 lpp. (LPSR ZA Val. un lit. inst.)
- Porīte T. Lielie burti mūsdienu latviešu valodā. R., «Zinātne», 1970. 174 lpp. (LPSR ZA Val. un lit. inst.)
- Par šo grāmatu: Karogs, 1970, 9, 167.—168. lpp. (Laua A.).
- Rudzīte M. Latviešu dialektoloģija. R., LVI, 1964. 432 lpp.
- Семенова М. Сопоставительная грамматика русского и латышского языков. Р., «Звайгзне», 1966. 154 стр.
- Par šo grāmatu: LPSR ZA Vēstis, 1967, 3, 152.—153. lpp. (Staltmane V.); Skolotāju Avīze, 1966, 3. aug., Nr. 31 (Infantjevs B.).
- Vēidmane R. Latviešu valodas leksiskā sinonīmija. R., «Zinātne», 1970. 192 lpp. (LPSR ZA Val. un lit. inst.)

II. RAKSTU KRĀJUMI

Teikuma uzbūve. LPSR ZA Valodas un literatūras institūta Raksti, 17. sēj. R., LPSR ZA izd., 1964. 223 lpp.
Latviešu valodas kultūras jautājumi. 1.—6. R., «Liesma», 1965—1970. (LPSR Žurnālistu savienības Valodas kult. sek., LPSR ZA Val. un lit. inst. Valodas kult. grupa.)

Par šiem rakstu krājumiem: Karogs, 1966, 3, 167.—168. lpp. (Laua A.); Cīņa, 1966, 7. janv., Nr. 5 (Kušķis J.); Cīņa, 1968, 4. febr., Nr. 29 (Kārklīšs J.); Literatūra un Māksla, 1969, 22. febr., Nr. 8 (Laua A.); Skolotāju Avīze, 1970, 10. jūn., Nr. 23 (Grase H.); Karogs, 1970, 12, 160.—162. lpp. (Karulis K.).

Latviešu valodas apcerējumi. P. Stučkas LVU Zinātniskie raksti, 60. sēj. R., 1967. 352 lpp.

Latviešu valodas teorijas un prakses jautājumi. R., «Zvaigzne», 1967. 131 lpp. (V. Lāča Liepājas Valsts ped. inst.)

Latviešu leksikas attīstība. P. Stučkas LVU Zinātniskie raksti, 86. sēj. R., «Zinātne», 1968. 367 lpp.

Latviešu valodas salīdzināmā analīze. P. Stučkas LVU Zinātniskie raksti, 118. sēj. R., 1969. 198 lpp.

Par šo grāmatu: Karogs, 1970, 6, 168.—169. lpp. (Karulis K.).

III. RAKSTI

Vispārīgi jautājumi

Bergmane A. Par literārās valodas specifiku. — LPSR ZA Vēstis, 1970, 8, 113.—119. lpp.

Grabis R. Valodniecības attīstība Padomju Latvijas 25 gados. — LPSR ZA Vēstis, 1965, 7, 67.—73. lpp.

Grabis R. Raiņa ieguldījums latviešu literārās valodas attīstībā. — LPSR ZA Vēstis, 1965, 10, 25.—34. lpp.

Grabis R. Valodas sabiedriskās funkcijas un to attīstība. — LPSR ZA Vēstis, 1969, 3, 44.—50. lpp.

Grabis R. Dzimtās valodas likteņi. — Zinātne un Tehnika, 1969, 12, 19.—22. lpp.

Ozols A. Latviešu rakstu valodas un literārās valodas vēstures pētīšanas metodes un sistēma. — LPSR ZA Vēstis, 1964, 2, 39.—44. lpp.

Ozols A. Par dažiem jauniem zinātnes atzinumiem valodniecības jautājumos. — LPSR ZA Vēstis, 1965, 3, 79.—85. lpp.

Valoda un stils

Ancītis V. Atver dziļās slēpnes, dārgās krātuves! [Par valodas bagātību avotiem.] — Karogs, 1969, 8, 147.—148. lpp.

Birze M. Par valodas bagātināšanu. Feletoniskas pārdomas. — Karogs, 1969, 7, 101.—103. lpp.

Blinkena A. Dažas domas par uzrunas veidu mūsu sabiedrībā. — Padomju Jaunatne, 1968, 27. apr., Nr. 82.

Blinkena A. Vai vārda mākslai pietiek tikai ar vārdiem? — Karogs, 1969, 6, 162.—164. lpp.

Brīdaka L. Vārda svars dzejā. — Literatūra un Māksla, 1966, 13. aug., Nr. 33.

Ceplītis L. Daiļliteratūras valoda un literārā valoda. — Karogs, 1969, 10, 152.—154. lpp.

Dunkers O. Tikai sapnī... [Par valodas kļūdām dažos uzrakstos.] — Literatūra un Māksla, 1967, 1. jūl., Nr. 26.

- Gāliņš H. Līdz ar mātes pienu. [Par literāro valodu un par apvidvārdiem dzejā.] — Karogs, 1969, 4, 152.—153. lpp.
- Hausmanis V. No skatuves skanīgu valodu. — Karogs, 1969, 11, 158.—159. lpp.
- Kalniņš J. Valodas bagātība un nabadzība. — Karogs, 1969, 3, 133.—134. lpp.
- Kalve M. Vairāk vērības latviešu padomju stilistikai. — Literatūra un Māksla, 1965, 25. sept., Nr. 39.
- Kalve M. Vienkāršāk, dabiskāk... [Pret valodas šampiem un frāzēm.] — Karogs, 1969, 11, 159.—161. lpp.
- Karulis K. Piebildes par poētismiem. — Literatūra un Māksla, 1968, 5. okt., Nr. 40. [Sk. arī A. Plauža rakstu Literatūrā un Mākslā, 1968, 31. aug., Nr. 35.]
- Karulis K. Par vārdiem. [Par valodas bagātināšanu.] — Karogs, 1969, 3, 134.—135. lpp.
- Karulis K. Valoda teātra izrādē. — Literatūra un Māksla, 1969, 15. martā, Nr. 11.
- Karulis K. Vai dzejas valoda nav literārā valoda? — Literatūra un Māksla, 1969, 5. jūl., Nr. 27.
- Kārkliņš J. Kur valodas bagātību pūra atslēga? — Karogs, 1969, 7, 151.—153. lpp.
- Labais L. Atļaujiet nepiedot. [Par vārda *piedot* nepareizu lietošanu.] — Literatūra un Māksla, 1967, 18. martā, Nr. 11.
- Laure A. Kā mēs runājam. — Padomju Latvijas Sieviete, 1968, 5, 18. lpp.
- Laure A. Kā mēs runājam? Grām.: Kalendārs 1970. Divpadsmit mēneši. 27. lpp., 39. lpp., 53. lpp.
- Liepiņš J. Ļoti nokavēts, ļoti garš protests pret kādu ļoti norakstītu vārdu. [Pret vārda *ļoti* biežu lietošanu.] — Literatūra un Māksla, 1964, 8. febr., Nr. 6.

- Līce Z. Rakstnieks — vārdu kalvis. — Karogs, 1969, 6, 161.—162. lpp.
- Lukss V. Jautājums valodniekiem. [*Republikas vai republikāniskais.*] — Literatūra un Māksla, 1965, 24. apr., Nr. 17. [Sk. arī M. Saules-Sleines rakstu Literatūrā un Mākslā, 1965, 28. aug., Nr. 35.]
- Lukss V. Par vienaudžiem, grozu autoriem un citiem divainiem vārdiem. — Padomju Jaunatne, 1967, 2. jūl., Nr. 129.
- Lukss V. «Vienaudzis» un citi... — Cīņa, 1969, 30. nov., Nr. 281.
- Ozoliņš E. Kas kapeiku netaupa, pie rubļa netiek. [Par vārda *pateicoties* lietošanu.] — Karogs, 1969, 8, 150. lpp.
- Paklons J. Gramatiskās un leksiskās novirzes atdzejojumos. — Literatūra un Māksla, 1970, 25. jūl., Nr. 30.
- Paklons J. Par atdzejojumu stilu. — Karogs, 1970, 8, 121.—127. lpp.
- Pētersone V. Vārds jāmāca. [Par vārdu krājuma apguvi skolā.] — Karogs, 1969, 5, 160.—161. lpp.
- Plaudis A. Poētismi un to izmantojums latviešu dzejā. — Literatūra un Māksla, 1968, 31. aug., Nr. 35. [Sk. arī K. Karuļa rakstu Literatūrā un Mākslā, 1968, 5. okt., Nr. 40.]
- Rozenbergs J. Kultūras spoguļi. [Par valodas kultūru.] — Padomju Jaunatne, 1968, 15. dec., Nr. 244.
- Rozenbergs J. Vārds — liela lieta. — Padomju Jaunatne, 1969, 19. janv., Nr. 16.
- Rozenbergs J. Vārda izlaidums vietā un nevietā. — Padomju Jaunatne, 1969, 23. martā, Nr. 59.
- Rozenbergs J. Liekvārdība. — Padomju Jaunatne, 1969, 16. maijā, Nr. 94.
- Rozenbergs J. Vārdu aplams lietojums. — Padomju

- Jaunatne, 1969, 16. jūl., Nr. 138.
- Rozenbergs J. Valodnieka komentārs. [Par vārdu izvēli publicistikas stilā.] — Padomju Jaunatne, 1969, 16. nov., Nr. 226.
- Rozenbergs J. Dažas pārdomas par runāto. [Nobeidzot pārrunas «Pārlūkosim valodas bagātību pūru» žurnālā «Karogs».] — Karogs, 1969, 12, 151.—155. lpp.
- Rozenbergs J. Satura ziņā netrāpīgs vārdu lietojums. — Padomju Jaunatne, 1970, 26. apr., Nr. 82.
- Rozenbergs J. Vārdi ar barbarisma nozīmi. Padomju Jaunatne, 1970, 22. nov., Nr. 228.
- Saule-Sleine M. Valodnieces atbilde. — Literatūra un Māksla, 1965, 28. aug., Nr. 35. [Sk. arī V. L u k s a rakstu Literatūrā un Mākslā, 1965, 24. apr., Nr. 17.]
- Saulītis M. Mēs un valodas kultūra. — Padomju Jaunatne, 1969, 8. okt., Nr. 198.
- Selga G. Kādēļ bērniem lasa pasakas? [Par bērnu valodas kopšanu.] — Karogs, 1969, 3, 134. lpp.
- Strazdiņa V. Tā nerunāsim un nerakstīsim! — Jautājumi un Atbildes, 1968, 7, 15.—17. lpp.
- Tiltiņš A. Par dažiem vārdiem. [Par *palikt* un *atpakaļ* lietošanu.] — Karogs, 1969, 9, 162.—163. lpp.
- Vai jums patik uzruna «meitenīt»? — Cīņa, 1970, 19. febr., Nr. 41.
- Valeinis V. Vārds kā tēlojuma līdzeklis dzejā. — Karogs, 1966, 8, 125.—131. lpp.
- Valeinis V. Jaunākās dzejas attīstības tendences un problēmas. [Nodaļa «Valoda. Stils.»] — Literatūra un Māksla, 1970, 24. okt., Nr. 43.
- Veidemane R. Poētismi mūsdienu dzejā. — LPSR ZA Vēstis, 1968, 3, 121.—128. lpp.
- Veidemane R. Vārdu un domu līdzsvarā. — Karogs, 1969, 4, 153.—154. lpp.

Veidemanē R. Par dzejas valodas specifiku. — Literatūra un Māksla, 1969, 24. maijā, Nr. 21.

Veidemanē R. Estētiskie kritēriji un daiļliteratūras stils. — Literatūra un Māksla, 1970, 1. janv., Nr. 1.

Veidemanē R. Rakstnieka un tautas valoda. — Skolotāju Avīze, 1970, 16. sept., Nr. 37.

Залите Т. Проблемы перевода художественной литературы с латышского языка на английский. — LPSR ZA Vēstis, 1965, 9, 47.—56. lpp.

Leksika

Ancītis V. Valodnieciskas piezīmes. Par vietu apdzīvotāju nosaukumiem. — Literatūra un Māksla, 1968, 11. maijā, Nr. 19.

Apīnis A. Kur atrodas Māļi? [Par Latvijas PSR vietvārdiem.] — Literatūra un Māksla, 1968, 5. dec., Nr. 49.

Atbildam lasītājam. [Par vārdiem *genocīds* un *apar-teīds*.] — Padomju Jaunatne, 1964, 8. dec., Nr. 241.

Balčuka A. un Laua A. Dardedze un varavīksne. — Karogs, 1969, 11, 161.—162. lpp.

Blinkena A. Sekojošs vai sekošs. — Literatūra un Māksla, 1970, 13. jūn., Nr. 24. [Sk. arī P. Ozoliņa rakstu Literatūrā un Mākslā, 1970, 24. janv., Nr. 4.]

Brence M. Latviešu valodas lituānismi. — LPSR ZA Vēstis, 1967, 9, 75.—83. lpp.

Broks K. Kur atrodas Aglona? [Par Latvijas PSR vietvārdiem.] — Literatūra un Māksla, 1968, 26. okt., Nr. 43.

Broks K. Cik mums ir dzintaru? — Literatūra un Māksla, 1969, 1. febr., Nr. 5.

Dambe V. Arī vārdā — pilsētas vēsture. — Padomju Jaunatne, 1965, 7. jūl., Nr. 132.

- Gāliņš H. Vārdi stāsta: *kalambūrs, sacerēt*. — Literatūra un Māksla, 1964, 8. febr., Nr. 6; *haltūra* — 18. jūl., Nr. 29; *dārzs, sala, pilsēta* — 25. jūl., Nr. 30; *laka* — 3. okt., Nr. 40; *bērns, barons* u. c. — 6. nov., Nr. 45; *darva, dore, drava* u. c. — 1965, 7. aug., Nr. 32.
- Grīse R. Ievērojot «Lūgumu valodniekiem». (Par vārda *dairs* nozīmi.) — Karogs, 1967, 7, 148.—149. lpp. [Sk. arī V. Valeiņa rakstu Karogā, 1967, 4.]
- Geibaks M. Jumis nevietā. [Par dažādu nosaukumu nevajadzīgiem dubultojumiem.] — Literatūra un Māksla, 1969, 22. febr., Nr. 8.
- Kuple M. Skolotājs, nevis pasniedzējs. — Skolotāju Avīze, 1966, 22. jūn., Nr. 25.
- Laumane B. Par zivju nosaukumiem latviešu valodā. — Lauku Dzīve, 1964, 6, 37. lpp.
- Laumane B. Zivju nosaukumu cilme un izplatība latviešu valodā. — LPSR ZA Vēstis, 1967, 7, 60.—69. lpp.
- Ozoliņš P. Par *negadījuma* vārdu. — Karogs, 1969, 5, 161.—162. lpp.
- Ozoliņš P. Sekošs vai sekojošs? — Literatūra un Māksla, 1970, 24. janv., Nr. 4. [Sk. arī A. Blinkenas rakstu Literatūrā un Mākslā, 1970, 13. jūn., Nr. 24.]
- Ozols A. Internacionālismu liktenis latviešu tautības valodā. — LPSR ZA Vēstis, 1964, 8, 35.—46. lpp.
- Siliņš K. Kāpēc tevi tā sauc? [Par personvārdu cilmi.] — Zvaigzne, 1965, 1, 4, 5, 6, 10, 12, 13, 18, 20, 22, 23; 1967, 11, 24; 1968, 15; 1966, 6 [par uzvārdu rašanos].
- Siliņš K. Tu un tavs vārds. — Jautājumi un Atbildes, 1969, 15, 15.—17. lpp.
- Strazdiņa V. Par dažiem tautu nosaukumiem. — Jautājumi un Atbildes, 1970, 12, 19.—20. lpp.

- Šīrants R. Vecie Rīgas ielu nosaukumi. — Zinātne un Tehnika, 1968, 9, 20.—21. lpp.
- Vagule A. Laiks un laika grāmata. [Par kalendāru un tajā ievietotajiem un ievietojamiem personvārdiem.] — Liesma, 1969, 12, 32. lpp.
- Valeinis V. Lūgums valodniekiem. (Par vārda *dairs* nozīmi.) — Karogs, 1967, 4, 160.—161. lpp. [Sk. arī R. Grīslis rakstu Karogā, 1967, 7.]
- Vanags A. Kā radušies kontinentu nosaukumi. — Zvaigzne, 1970, 18, 18. lpp.
- Veidmane R. Sinonīmu rindas jēdzieniskās robežas. — LPSR ZA Vēstis, 1968, 2, 59.—69. lpp.
- Zemzare D. Par personvārdiem. — Literatūra un Māksla, 1964, 4. janv., Nr. 1.
- Zemzare D. Vārdu vēsture. — Literatūra un Māksla, 1965, 23. janv., Nr. 4.
- Zemzare D. Vārdi un vārdu radītājs. [Par dažiem A. Kronvalda darinātiem jaunvārdiem.] — Literatūra un Māksla, 1965, 20. febr., Nr. 8.
- Zemzare D. Par personu vārdiem J. Raiņa lugā «Pūt vējiņi!» — Karogs, 1969, 8, 149.—150. lpp.

Terminoloģija

- Freidenfelds I. Par stāvokli latviskajā pedagogijas un psiholoģijas terminoloģijā. — Skolotāju Avīze, 1970, 21. janv., Nr. 3.
- Grabis R. Skaidri termini — skaidra doma. Zinātne un Tehnika, 1970, 7, 2. lpp.
- Grieze E., Vanags V. — Bet varbūt tā būtu saprotamāk? [Par terminu *luksofors*.] — Padomju Jaunatne, 1970, 22. aug., Nr. 163. [Sk. arī V. Skujiņas rakstu Padomju Jaunatnē, 1970, 25. jūl., Nr. 143.]

- Skujiņa V. Latviešu valodas tehnisko zinātņu terminoloģijas veidošanas jautājumi. — LPSR ZA Vēstis, 1966, 4, 80.—88. lpp.
- Skujiņa V. Vārda nozīmes maiņa kā terminu darināšanas līdzeklis. — LPSR ZA Vēstis, 1967, 2, 90.—99. lpp.
- Skujiņa V. Par jauniem terminiem. — Zinātne un Tehnika, 1968, 5, 46. lpp.
- Skujiņa V. Salikterminu un vārdkopterminu semantiskās robežas. — LPSR ZA Vēstis, 1969, 5, 19.—26. lpp.
- Skujiņa V. Latviešu valodas piedēkļu semantiskās funkcijas tehnisko zinātņu terminu darināšanā. — LPSR ZA Vēstis, 1969, 6, 55.—66. lpp.
- Skujiņa V. Vai tā neskan labāk? [Par terminu *luksofors*.] — Padomju Jaunatne, 1970, 25. jūl., Nr. 143. [Sk. arī E. Griezes un V. Vanaga rakstu Padomju Jaunatnē, 1970, 22. aug., Nr. 163.]
- Skujiņa V. [Par terminiem *luksofors*, *maksimumstundas*, *dzineklis*.] — Zinātne un Tehnika, 1970, 10, 42.—43. lpp.
- Šūmane M. Kā cēlies termins «tjurki»? — Karogs, 1967, 2, 137.—138. lpp.
- Vuls A. Jāpilnveido valodas kultūra rasēšanā. — Skolotāju Avīze, 1968, 10. apr., Nr. 15.

Gramatika

- Ceplīte B. Kontekstuālās noteiktības gramatiskā izpausme. — LPSR ZA Vēstis, 1969, 8, 49.—53. lpp.
- Ceplīte B. Situatīvā noteiktība un tās leksiskā izpausme. — LPSR ZA Vēstis, 1969, 10, 81.—91. lpp.

- Ceplīte B. Situatīvā nenoteiktība. — LPSR ZA Vēstis, 1969, 11, 49.—54. lpp.
- Freimane I. Mūsdienu latviešu literārās valodas vienpersonas verbu fonētiskie un morfoloģiskie varianti. — LPSR ZA Vēstis, 1964, 8, 47.—54. lpp.
- Freimane I. Vienpersonas verbi, kas mūsdienu latviešu literārajā valodā biedrojas ar nominatīvu un datīvu. — LPSR ZA Vēstis, 1965, 1, 51.—60. lpp.
- Kārklīņš J. Dažas vienkāršā teikuma sintakses problēmas. — LPSR ZA Vēstis, 1965, 11, 37.—48. lpp.
- Roze L. Deverbālie substantīvi ar izskaņu -ums. — LPSR ZA Vēstis, 1967, 11, 92.—100. lpp.
- Veidemane R. Izteiksmes un satura aspekts vārdarināšanā. — LPSR ZA Vēstis, 1970, 1, 117.—124. lpp.

Ortogrāfija un interpunkcija

- Atzinumi par vēsturisko līdzskaņu miju lietvārdu deklinācijā. — Literatūra un Māksla, 1966, 13. aug., Nr. 33.
- Bendīks H. Vēl vairāk vienot svešvārdu rakstību. — Cīņa, 1964, 27. febr., Nr. 49.
- Bendīks H. Jaunās ortogrāfijas gadareizē. — Literatūra un Māksla, 1969, 15. martā, Nr. 11.
- Bergmane A. Par valodas īpatnību atveidošanu no jauna izdodamos Raiņa darbos. — LPSR ZA Vēstis, 1965, 6, 55.—66. lpp.
- Blinkena A. Latviešu interpunkcijas principi un normas problēma. — LPSR ZA Vēstis, 1970, 1, 112.—116. lpp.
- Par verbu tagadnes paralēlformām. — Literatūra un Māksla, 1966, 16. apr., Nr. 16.

- Pareizrakstības komisijas darba sākums. — Literatūra un Māksla, 1966, 12. martā, Nr. 11.
- Solis tuvāk vienotai rakstībai. — Padomju Jaunatne, 1964, 8. apr., Nr. 71.
- Сталтмане В. Образование женских форм латышских фамилий. — LPSR ZA Vēstis, 1969, 6, 46.— 54. lpp.

Citvalodu īpašvārdu atveidošana latviešu valodā

- Barbare Dz. Kādas ir jūsu domas par latviešu īpašvārdu atveidošanu krievu valodā. — Literatūra un Māksla, 1964, 21. nov., Nr. 47.
- Feldhūns Ā. Vēlreiz par «Iliādu» un «Odiseju» latviešu valodā. [Par grieķu īpašvārdu atveidošanu latviešu valodā.] — Karogs, 1968, 12, 141.—142. lpp. [Sk. arī J. Lojas rakstu Karogā, 1968, 7.]
- Loja J. Par «Iliādu» un «Odiseju» latviešu valodā. — Karogs, 1968, 7, 157. lpp. [Sk. arī Ā. Feldhūna rakstu Karogā, 1968, 12.]
- Skujiņa V. Padomāsim par krievu valodas īpašvārdu atveidošanu latviešu valodā. — Literatūra un Māksla, 1965, 14. aug., Nr. 33.
- Šūmane M. Lasot tulkoto literatūru. [Par tjurku valodu īpašvārdu atveidošanu latviešu valodā.] — Literatūra un Māksla, 1965, 13. febr., Nr. 7.
- Šūmane M. Vārds ir jāsaprot. [Par tjurku valodu īpašvārdu atveidošanu latviešu valodā.] — Literatūra un Māksla, 1968, 21. sept., Nr. 38.

Sastādījusi Dz. Barbare

SATURS

Valoda un stils

<i>L. Ceplītis.</i> Pirmā latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca	5
<i>T. Porīte.</i> Piezīmes par rajonu preses valodu	6
<i>B. Ceplīte.</i> Vārdu lietojuma kļūdas mūsdienu periodikā	19
<i>L. Ceplītis.</i> Atkāpes no literārās valodas normām	24
<i>R. Veidmane.</i> Nemotivētas atkāpes no valodas normām dzejā	32
<i>M. Stengrevica.</i> Sarunvalodas vārdi dažāda rakstura tekstos	38

Leksika

<i>V. Dambe.</i> Iedzīvotāju nosaukumi pēc dzīves vietām	45
<i>I. Niselovičs.</i> Pārvirzes dažu verbu lietojumā (pēc leksiko- grāfiskiem avotiem)	63
<i>I. Edelmane.</i> Daži vārdu krājuma bagātināšanas veidi	71
<i>R. Augstkalne.</i> Vērojumi un ierosinājumi	75
<i>V. Skujiņa.</i> Ar ko atslēdz un aizslēdz durvis?	80
<i>H. Bendīks.</i> Vēl par <i>atslēgu</i> un <i>slēdzeni</i>	90
<i>S. Raģe.</i> Vai <i>vienaudzis</i> ir tikai vienīgais ģimenes bērns?	93
<i>D. Zemzare.</i> Kurš nosaukums labāks — <i>dradži</i> , <i>gribas</i> , <i>grimšji</i> , <i>skrandži</i> ?	98
<i>A. Ozola.</i> <i>Gaviļnieks</i> , <i>gaviļniece</i> un <i>gavilnieks</i> , <i>gavil- niece</i>	103
<i>L. Ceplītis.</i> Vai vārds <i>pašdarbība</i> ir slikts?	106
<i>N. Sika.</i> <i>Attiecība</i> un <i>attieksme</i>	112
<i>V. Strazdiņa.</i> Lietvārda daudzskaitlis nevietā	118
<i>B. Bušmane.</i> <i>Garšvielas</i> , <i>garšaugi</i> , <i>garšsaknes</i>	124
<i>L. Ceplītis.</i> <i>Deklamācija</i>	130
<i>D. Zemzare.</i> Vai pazīstat vārdu <i>loss</i> ?	133

Terminoloģija

<i>V. Skujiņa.</i> Piedēkļu nozīmju attīstība tehnisko zinātņu ter- minos	136
--	-----

Gramatika

- B. Ceplīte*. Vēlreiz par noteiktajām un nenoteiktajām galotnēm 145
Redakcijas kolēģijas piezīme (par īpašības vārdu noteikto un nenoteikto galotņu lietošanu) 150

Ortogrāfija un ortoēpija

- T. Porīte*. Dažu internacionālismu atveidzināšanas prakse (*eps — eposs, kosms — kosmoss* u. c.) 152
M. Sūmāne. Austrumu vietvārdi un Uzbekijas vēsturisko pieminekļu nosaukumi (Tulkotājas piezīmes) 157
N. Lauce. Vārdkopa vai saliktenis? 166
A. Vanags. Saīsinājums, kas jāīstina 168
Pareizrakstības komisijas atzinumi par pareizrunu 169

Konsultācijas 175

Bibliogrāfija (sastādījusi *Dz. Barbare*) 177

ВОПРОСЫ КУЛЬТУРЫ ЛАТЫШСКОГО ЯЗЫКА

(Сборник статей)

Издательство «Лиезма». На латышском языке

Redaktors I. Niselovičs. Māksl. redaktore Ņ. Sakirjanova. Tehn. redaktore Dz. Reigase. Korektore A. Abele.

Nodota salikšanai 1970. g. 14. jūlijā. Parakstīta iespiešanai 1970. g. 1. decembrī. Tipogrāfijas papīrs Nr. 1, formāts 70×108/32. 6,21 fiz. iespiedl.; 8,67 uzsk. iespiedl.; 7,81 izdevn. l. Metiens 5000 eks. JT 05241. Maksā 44 kap. Izdevniecība «Liesma» Rīgā, Padomju bulv. 24. Izdevn. Nr. 23786-V173. Iespiesta Latvijas PSR Ministru Padomes Preses komitejas 2. tipogrāfijā «Sovetskaja Latvija» Rīgā, Dzirnauvu ielā 57. Pasūt. Nr. 1988.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306054696

44 kap.